

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE

FAKULTA STREDOEURÓPSKYCH ŠTÚDIÍ

KULTÚRNE DEDIČSTVO SPIŠSKÉHO REGIÓNU

DIPLOMOVÁ PRÁCA

Študijný program: Stredoeurópska areálová kultúra

Pracovisko (katedra/ústav): Katedra areálových kultúr

Vedúci diplomovej práce: Ing. Anita Ivanková, PhD.

Nitra 2010

Bc. Erika MRAVÍKOVÁ

Pod'akovanie

Ďakujem svojmu školiteľovi Ing. Anite Ivankovej PhD za odbornú pomoc pri zostavovaní diplomovej práce.

ABSTRAKT

MRAVÍKOVÁ, Erika: Kultúrne dedičstvo Spišského regiónu. [Diplomová práca]/ Erika Mravíková. - Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Fakulta stredoeurópskych štúdií; Katedra areálových kultúr. – Školiteľ: Ing. Anita Ivanková PhD, Stupeň odbornej kvalifikácie : Magister. – Nitra: FSS, 2010. 80 s. 7 príloh.

Práca prináša a systematizuje poznatky o Spišskom regióne a dejiny spišského regiónu. V práci je sústredená pozornosť na vydefinovanie pojmov spišský región, ľudová kultúra, popis a charakteristika krojov, história remesiel. Pozornosť je venovaná charakteristike pojmov prírodné a kultúrne dedičstvo z hľadiska cestovného ruchu. Zameriavame sa aj na vznik a vývoj najvýznamnejších Spišských miest a ich historických pamiatok. Osobitne je riešená problematika prírodného dedičstva, vznik národných parkov a ich turistické využívanie.

Kľúčové slová:

Spiš. Spišský región. Ľudová kultúra. Remeslá na Spiši. Kultúrne a prírodné dedičstvo. Cestovný ruch. Historické pamiatky. Turistická informačná kancelária. Hrady na Spiši.

ABSTRACT

MRAVÍKOVÁ, Erika: Cultural heritage of Spiš region. [Thesis]/ Erika Mravíková - Constantine the Philosopher University in Nitra. Faculty of Central European Studies; Department of Areal Cultures. - Supervisor: Ing. Anita Ivanková PhD, Qualification degree level: Master. – Nitra: FSS, 2010. 80 p. 7 additions.

The thesis presents and systematizes knowledge of the Spiš region and its history. The attention in this work is concentrated on definition of terms Spiš region, folk culture, description and characteristic of costumes, history of crafts. The attention is paid to characteristic of the terms natural and cultural heritage in term of tourism. We focus on formation and development of the most important cities of Spiš and their historical monuments, too. The issue of natural heritage, formation of national parks and their tourist exploitation is resolved separately.

Keywords:

Spiš. Spiš region. Folk culture. Crafts in Spiš. Cultural and natural heritage. Tourism. Historical monuments. Tourist information office. Castles in Spiš.

Obsah

ÚVOD	7
1 SPIŠSKÝ REGIÓN A JEHO CHARAKTERISTIKA	10
1.1 Dejiny a osídlenie Spiša.....	11
1.1.1 Provincia Spišských kopijníkov.....	16
1.1.2 Spišské mestá v poľskom zálohu.....	17
1.2 Portálne súpisy v 16. a 17. storočí na Zamagurí.....	20
1.3 Vývoj Spišskej historiografie.....	21
2 ĽUDOVÁ KULTÚRA NA SPIŠI	24
2.1 Tradície, zvyky a obrady na Spiši.....	26
2.2 Vznik krojov.....	28
2.3 Ľudový odev, kroj.....	29
2.3.1 Popis kroja - Torysky (okres Spišská Nová Ves).....	31
2.4 História remesiel na Slovensku.....	32
2.4.1 Remeslá na Spiši.....	34
3 KULTÚRNE A PRÍRODNÉ DEDIČSTVO	37
3.1 Charakteristika a rozvoj cestovného ruchu.....	39
3.2 Využitie cestovného ruchu v kultúre.....	41
3.2.1 Turistická informačná kancelária.....	43
4 VZNIK A VÝVOJ PAMIATOK NA SPIŠI	46
4.1 Najvýznamnejšie spišské mestá, ich umelecké pamiatky.....	49
4.1.1 Horný Spiš (Stará Ľubovňa, Zamagurie časť okresu Kežmarok).....	50
4.1.2 Stredný Spiš (Levoča, Poprad, väčšina okresu Kežmarok).....	51
4.1.3 Dolný Spiš (Spišská Nová Ves, Gelnica).....	59
4.2 Hrady na Spiši.....	61
4.2.1 Spišský hrad.....	62

4.2.2 Hrad Ľubovňa.....	64
4.2.3 Kežmarský hrad.....	65
5 PRÍRODNÉ DEDIČSTVO REGIÓNU.....	66
5.1 Tatranský národný park TANAP.....	67
5.2 Pieninský národný park PIENAP.....	68
5.3 Národný park Slovenský raj.....	69
5.4 Národný park Nízke Tatry NAPANT.....	70
5.5 Minerálne pramene a kúpele.....	71
ZÁVER.....	74
ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY.....	77
PRÍLOHA.....	81

ÚVOD

Spišský región patrí medzi turisticky najatraktívnejšie lokality na Slovensku. V užšom slova zmysle je to región okresov Spišská Nová Ves, Gelnica a Levoča. Región Spiša sa delí na tri časti: Dolný Spiš (patria tam súčasné okresy Spišská Nová Ves, Gelnica), Stredný Spiš (okresy Levoča, Poprad a väčšina okresu Kežmarok), Horný Spiš (okres Stará Ľubovňa a severozápadná časť okresu Kežmarok – Zamagurie). Spiš je názov historického kráľovského územnosprávneho celku feudálneho uhorského štátu. Neskôr to bola stolica a župa Uhorska. Každá župa žila vlastným spôsobom. Obyvatelia jednotlivých žúp sa líšia povahou a kultúrnymi návykmi. Spišská župa sa rozkladala na severovýchodnej časti dnešného Slovenska. Spiš je historickým územím, ktoré má základné prírodné znaky. Tieto znaky sú typicky charakteristické pre karpatskú krajinu. Je usporiadaný do pestrej mozaiky kotlín a pohorí. Tento región je bohatý na kultúrno-historické pamiatky ako napríklad Spišský hrad, ktorý je najväčší hradný stredoveký komplex v strednej Európe. Spiš má takmer všetko z prírodného ako už aj zo spomínaného kultúrno-historického hľadiska. Tento región patrí medzi najkrajšie na Slovensku. Na Spiši žili ľudia rôznych etník, náboženstiev a národností. Slováci, ktorý tam žijú, tvorili oddávna väčšinu obyvateľstva. Ľudia, ktorí tu žili spolu vytvárali hmotné aj kultúrne hodnoty. Tak vznikla multietnická kultúra vysokej hodnoty. Bola neustále ovplyvňovaná stredoeurópskou kultúrou.

Spišský región sa vyznačuje najmä zachovaním ľudových tradícií, množstvom kultúrnych pamiatok a jedinečnou prírodou. Na západe ho lemujú Vysoké Tatry a Belianske Tatry, na severe Spišská Magura a na juhu Slovenské Rudohorie a Nízke Tatry.

Pri návšteve Spiša by sme si nemali nechať ujsť hlavne turistiku a cykloturistiku vo Vysokých Tatrách, Pieninách či Slovenskom raji. Prechod roklinou Suchá Belá, či cesta lanovkou na Lomnický štít a Skalnaté pleso. Netreba si nechať ujsť ani pôvodnú spišskú a goralskú architektúru, tradície a folklór. Návštevu infocentier Pieninského národného parku, Tatranského národného parku a Národného parku Slovenský raj a s nimi spojené múzeá. Zaujímavou atrakciou je aj splav rieky Dunajec na tradičných goralských pltiach z Červeného Kláštora do Lesnice. Návštevu Stratenej a Dobšinskej ľadovej jaskyne, púť na Mariánsku horu

pri Levoči, termálne kúpaliská vo Vyšných Ružbachoch, Vrbove alebo Aquaparku v Poprade. Organizujú sa tu aj ochutnávky svetoznámych spišských párkov, bryndzových halušiek či spišskej borovičky. Lyžiari si vychutnajú jarnú lyžovačku v Lomnickom sedle prípadne v iných okolitých lokalitách a menej náročných terénoch.

Na Spiši bola veľmi usilovná nielen príroda, ale aj činorodosť ľudí. Počas stáročí sa tu vytvorilo mnohokultúrne prostredie. Toto prostredie bolo žičlivé k remeslám, obchodu, ale aj rozličným formám umenia. Spiš nám preto ponúka starobylé mestá (Kežmarok, Levoča, Spišská Sobota, Spišská Kapitula a Spišská Nová Ves), hrady (Spišský hrad, Lubovniansky hrad a Kežmarský hrad), kaštiele (Markušovce, Spišský Hrnov, Strážky, Betlanovce, Bijacovce), staré kláštory (Červený Kláštor, Kláštorisko, Spišský Štiavnik), ako aj starobylé kostoly (Žehra, Spišský Štvrtok, Dravce, Hraničné). Nechýbajú tu ani dobre vybavené kúpele (Vyšné Ružbachy, Lubovnianske kúpele), dobré lyžiarske strediská (Plejsy, Litmanová, Jazersko) a termálne kúpaliská (Vyšné Ružbachy, Vrbov).

Cieľom diplomovej práce je zosumarizovanie a bližšia charakteristika Spišského regiónu. Cieľom našej práce je priblížiť históriu, kultúru, ľudové tradície, zvyky, charakteristika remesiel, ako aj kultúrne, prírodné dedičstvo a ich využitie v cestovnom ruchu. V diplomovej práci sme bližšie charakterizovali najznámejšie spišské mestá. Venovali sme sa historickým pamiatkam a dobre známym hradom (Spišský hrad, Hrad Lubovňa a Kežmarský hrad). Priblížime si prírodné podmienky regiónu a národné parky. Teoretická časť je spracovaná v 5 kapitolách rozpracovaných do jednotlivých podkapitol. Prácu dopĺňa príloha a použitá literatúra.

V prvej kapitole je rozpracovaná charakteristika a história spišského regiónu, osídľovanie Spiša v minulosti a spišská historiografia.

V druhej kapitole píšeme o ľudovej kultúre na Spiši, tradíciách, zvykoch a obradoch. Rozoberáme tradičnú ľudovú kultúru, ktorú delíme na hmotnú a nehmotnú. Zaoberáme sa vznikom krojov, ich popismi a históriou. Z hľadiska významu popisujeme históriu remesiel na Slovensku a jednotlivé najvýznamnejšie remeslá na Spiši.

V tretej kapitole sa venujeme kultúrnemu a prírodnému dedičstvu, jeho charakteristike, význame z hľadiska cestovného ruchu. Píšeme o cestovnom ruchu ako o významnom fenoméne druhej polovice 20. storočia, vývoj cestovného ruchu v súčasnosti a jeho využitie v regiónoch s prírodnými a kultúrno-historickými podmienkami. Popisujeme dôležité faktory pre úspešné organizovanie cestovného ruchu a fungovanie turistickej informačnej kancelárie.

V štvrtej kapitole sa zameriavame na vznik a vývoj pamiatok na Spiši, najvýznamnejším spišským mestám, ich historickým a umeleckým pamiatkam. Venujeme sa histórii známych spišských hradov a ich potencionálnom využívaní v cestovnom ruchu.

V piatej kapitole popisujeme prírodné dedičstvo regiónu a jeho rozmanitosť. Zaoberáme sa národnými parkmi, ich popisom a turistickými atrakciami v regióne. Venujeme sa minerálnym prameňom a kúpeľom, ktoré patria k vzácnemu a výnimočnému bohatstvu na Spiši.

K pojmom spišský región, história Spiša, ľudová kultúra, remeslá na Spiši, kultúrne a prírodné dedičstvo, cestovný ruch a historické pamiatky sme využívali predovšetkým publikácie Ďurčeka (1979), Lacika (2006), Leikerta (2007), Patúša (1997) a Vladára (1978). Uvedenie teoretickej práce sme používali predovšetkým pri zedefinovaní nosných pojmov, ktoré často používame.

1 SPIŠSKÝ REGIÓN A JEHO CHARAKTERISTIKA

V tejto kapitole sa budeme venovať presnejšiemu vymedzeniu pojmu Spišský región.¹ „Pod termínom spišská kultúra môžeme rozumieť ustálený a vyčlenený geografický a spoločenský priestor, v ktorom sa uskutočňujú v súlade s časom a napredujúcimi spoločensko-historickými procesmi také javy, ktoré mu vtlačajú nezameniteľné duchovné, kultúrne, etnické ale aj iné spoločenské kvality.“² Nachádza sa v Prešovskom kraji na severe Slovenska. Na severe hraničí s Poľskom, na východe susedí so Šarišom, na juhu s Košickým a Gemerským regiónom a zo západom susedí s regiónom Vysoké Tatry. V ceste za svojou samostatnou identitou sa stal historický a kultúrny Spiš počas svojho pôsobenia jedným z rozhodujúcich bojísk politického emancipovania sa slovenského národa. Spiš sa sformoval v druhej polovici 12. storočia ako administratívny celok. Osídlenie však nastalo už v období paleolitu. Pre doosídľovanie mali veľký význam najmä nemeckí roľníci, remeselníci a baníci, ktorí na toto územie prichádzali od polovice 12. do 15. storočia. Spiš je taktiež najbohatším regiónom na umelecké pamiatky. Nachádzalo sa tu neobvykle veľké množstvo pamiatok stredovekého, gotického a neskorogotického pôvodu. Výhodná geografická poloha, hospodárska prosperita a národnostná skladba obyvateľstva vytvorila fenomén spišskej kultúry. Prínos do výtvarnej kultúry Spiša malo predovšetkým nemecké etniku. Múzeum kultúry karpatských Nemcov má poslanie dokumentovať a vybudovať výtvarnú, umelecko-historickú zbierku spišského regiónu. Spiš sa nachádza v poľsko-slovenskom pohraničí. Literatúra o stredovekom Spiši je veľmi bohatá. Pramene, z ktorých môžeme čerpať sú roztrúsené v súčasnosti vo viacerých štátoch. Okrem Slovenska sa tieto pramene nachádzajú aj v Maďarsku, Rumunsku a v Poľsku. Spiš na sever hraničí s Poľskom. Na severozápade ho ohraničujú Vysoké Tatry. Na juhu Nízke Tatry, Slovenský raj a Spišsko-gemerské Rudohorie. Na východe ho lemujú Levočské vrchy ako súčasť Karpát. Spiš má okolo 200 mestečiek a dedín. Jeho rozloha je viac ako 3 668 km². „Región je oblasť s výskytom javu alebo súboru javov v charakteristickej, preň vlastnej skladbe. Na rozdiel od areálu zaberá menšie územie v rámci etnických, politických, alebo prírodných hraníc. Má svoje centrum, hranice sú dané buď geograficky, alebo sa sformovali v priebehu historického vývoja ekonomických,

¹ Pozri príloha Obrázok 1

² Spišský región. In *Ťaháky- referáty.sk*, 2007 [online]. [cit. 2010-02-25]. Dostupné na internete: <<http://tahaky-referaty.sk/Spissky-region/20389/>>.

spoločenských a kultúrnych podmienok.“³ Centrami regiónu sú Spišská Nová Ves, Poprad, Vysoké Tatry, Levoča a Kežmarok. Lokalita Spiša prechádza Prešovským krajom (okresy Poprad, Kežmarok, Levoča, Stará Ľubovňa) a Košickým krajom (okresy Spišská Nová Ves, Rožňava, Gelnica, Košice - okolie). Množstvo architektonických klenotov bolo zaradené do Zoznamu svetového a prírodného dedičstva UNESCO.

1.1 Dejiny a osídlenie Spiša

Na Spiši existujú dôkazy dobre datovateľných stôp vývoja života od staršej doby kamennej. Na Hrádku pri Gánovciach, na Skalke pri Ondreji, Sobotisku pri Beharovicach, či v lome pri Vyšných Ružbachoch nájdeme vrstvy ohnísk a veľmi primitívne štiepané kamenné nástroje, ktoré sú dôkazom existencie človeka v tejto oblasti. V Hrádku je významné nálezisko travertínového výliatku lebky človeka neandertálskeho typu. Sporadicky bol Spiš osídlený v mladšej dobe kamennej. Intenzívne osídlenie preniká na sever pozdĺž riek v dobe bronzovej. Na Myšej hôrke v katastri Spišského Štvrtku sa našlo opevnené výšinné sídlisko otomanskej kultúry (okolo roku 1500 pred n. l.). Svojim významom presahuje všetky súčasné archeologické nálezy v strednej Európe. Kamenné sídlisko mestského typu s akropolou, obelišťom a remeselníckou osadou bolo vybudované na strategicky významnom mieste pri obchodnej ceste, ktorá spájala Stredomorie s Baltom. Vyrábala sa tu keramika, kostené, kamenné, bronzové a zlaté výrobky, ktoré sa vyrábali z miestnych surovín. V posledných storočiach pred n. l. sa v Karpatskej kotline vyskytuje vyspelá kultúra Keltov, ktorí už poznajú hrnčiarsky kruh, výrobu železa, razenie mincí a opevnené sídliská. Styk kultúry nášho územia s vyspelými kultúrami stredozemného mora sprostredkovali Kelti. V horských oblastiach, akou bol aj vtedajší Spiš sa keltská (laténska) kultúra dostala aj do styku so starším domorodým osídlením (púchovská kultúra). Na domorodé osídlenie pôsobili z východu dácke vplyvy a po prelome letopočtov aj vzťahy s územím na sever od Karpát. Až do príchodu prvých Slovanov to pretrváva v tejto podobe. Pokiaľ berieme do úvahy dobré komunikačné spojenie s Povolím (predpokladaná pravlasť

---

³ *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. 2 diel. Bratislava: Veda. 1995, s. 106.*

Slovanov) a cesty vedúce z Balkánu hore Torysou a Hornádom, môžeme osídlenie Spiša Slovanmi predpokladať od 7. storočia.⁴

Spiš bol súčasťou Veľkomoravskej ríše. V 11. storočí bolo územie Spiša zo severu osídľované Poľským kráľovstvom a z juhu osídľované Uhorským kráľovstvom. V tomto čase bol Spiš prevažne riedko osídlený a pokrytý pralesmi. Koncom 11. storočia rieka Hornád tvorila hranicu Uhorska na Spiši. Za účelom obrany severnej hranice Uhorska, Maďari zakladali takzvané strážne osady. V druhej polovici 12. storočia bol vytvorený Spišský komitát (latinsky: comitatus Scepusiensis). „Komitát: z lat. historický kráľovský územnosprávny celok feudálneho uhorského štátu (neskôr, stolica, župa).“⁵ Existuje malý počet prameňov, ktoré máme k dispozícii. Chýbajúce údaje o Spišskom komitáte je možné nahradiť len hypotetickými úvahami. V prípade Spišského komitátu niet jednoznačnej odpovede do akého typu komitátov patril Spiš v dobe Arpádovcov. Na konci arpádovského obdobia sa komitáty (comitatus) z hľadiska pôvodu a spôsobu spravovania dajú rozdeliť na dve skupiny. Medzi týmito skupinami je rozdiel z pohľadu doby ich vzniku. Hradné španstvo (comitatus castri) pôsobilo na území starších komitátov, ktoré malo rovnaký názov ako komitát a s ktorým v tesnej symbióze komitát fungoval. Hradné španstvo bolo typom kráľovského majetku. Skladal sa z hradu a k nemu pridelených majetkov. Kráľovskú hradskú organizáciu vybudovanú po celej krajine tvoril komplex hradných španstiev. Táto inštitúcia kráľovských majetkov plnila v prvom rade mocenskú úlohu. Zaisťovala vojenské ovládnutie krajiny. Kráľovská moc disponovala rýchlo mobilizovaným vojskom v prípade hrozby spoza hraníc ale aj pri vnútorných nepokojoch. Pod panstvo hradu podliehal reťazec majetkov, ktoré patrili k jednotlivým hradom. Zároveň sa vytýčili aj hranice teritória. Vlastný komitát tvoril územný celok ohraničený touto hranicou. Komitát teda nebol územne nezávislý od hradného španstva. Z iného hľadiska sa však hradné španstvo nedá stotožniť s komitátom. Kráľovské majetky, majetky cirkevných inštitúcií a majetky svetských osôb boli zahrňované popri majetkom hradného španstva do komitátu. Kráľ menoval na čelo hradného španstva a komitátu hradného špána a župana. Väčšinou išlo o osoby urodzeného pôvodu, ktoré mali aj kráľovu dôveru a priazeň. Panovník mohol hradného špána alebo župana odvolať

---

⁴ Porovnaj: Ďurček, J. :*Spišský turistický sprievodca*. Bratislava: Šport. 1979, s. 19-22.

⁵ Šaling, S. – Ivanová-Šalingová, M. – Manikova, Z.: *Veľký slovník cudzích slov*. 3. vyd. Bratislava: Samo. 2003, s. 660.

podľa toho dokedy ho mal panovník v obľube. Podľa vlastného uváženia mohol udeliť alebo odobrať túto funkciu. Podľa dostupných informácií však panovník v priebehu stredoveku veľmi často menil osoby v týchto postoch. V 12. storočí sa v závere kráľovských listín začali uvádzať cirkevní a svetskí hodnostári. Niektorí špáni alebo župani neboli nikdy uvedení v týchto zoznamoch hodnostárov. Pramene z 13. storočia nám objasňujú organizačnú štruktúru hradných španstiev. Obyvatelia, ktorí vykonávali rôzne služby a žili na hradných územiach boli zorganizovaní do hradných stotín. Boli to slobodní obyvatelia, ktorí boli v službách hradného španstva. Hradný jobagíni bola vrstva, ktorá sa vyvinula v poslednej štvrtine 11. storočia. Z radov hradných jobagínov špán vyberal ďalších hodnostárov, ktorí ho zastupovali v rôznych úlohách. Existovali dve skupiny hradčanov, ktorí neboli zadelení do stotín. Prvú skupinu tvorili tzv. poslovnia (preco), ktorí doručovali správy. Druhú skupinu stvorili strážci štátnych hraníc (speculator). Komitáty vytvorené z kráľovského súkromného pozemkového vlastníctva mali iné charakteristiky. S takýmto komitátom sa najčastejšie stretávame v severnej, lesnatej a hornatej časti Karpatskej kotliny (na dnešnom území Slovenska). Kráľovské lesné domínia tvorili lesnaté oblasti. Nazývali sa majetok. „Domínium: lat. vlastníctvo.“⁶ Lesné domínia patrili k niektorému komitátu. V druhej polovici 12. storočia sa postupne oddelili od komitátov a vytvárali samostatné správne celky. V 13. storočí sa lesné komitáty začali postupne podobať kráľovským komitátom. V lesných komitátoch na rozdiel od kráľovských komitátov nepôsobili hradné španstvá. V stoliciach, ktoré vznikli z lesných komitátov sa objavujú noví predstavitelia administratívy (slúžni) na prelome 13. a 14. storočia. Medzi dvoma typmi komitátov sú značné rozdiely. Údaje týkajúce sa Spiša by sme mohli aplikovať do niektorého z ponúknutých modelov. Spiš sa v prameňoch najčastejšie označuje ako pustatina. Spiš sa na rozdiel od komitátov, ktoré sa vyvinuli z lesných komitátov nespomína ako kráľovské kompendium. Pravdepodobne bol Spiš kráľovským komitátom. Prvá zmienka o Spišskom hrade je z roku 1249. Podľa archeológov výstavba hradu začala v poslednej štvrtine 12. storočia. Majetky Spišského hradu nemožno pokladať za majetky hradného španstva. Môžu označovať určité majetky hradu, ktoré sa nachádzali v kráľovských rukách. V druhej polovici 13. storočia sa stretávame s kastelánom Spišského hradu. Z vyplývajúcich okolností sa zdá, že na komitát sa

---

⁶ Šaling, S. – Ivanova-Šalingová, M. – Maniková, Z.: *Veľký slovník cudzích slov*. 3. vyd. Bratislava: Samo, 2003. s. 299.

Spiš vyvinul zo súkromného kráľovského domínia. Spiš patril medzi územia, ktoré patrili pod vládu niektorého člena kráľovskej rodiny. Spravovanie Spiša často získavali do rúk niektorí členovia kráľovskej rodiny. Doposiaľ nevieme, či sa toto územie vyvinulo na komitát zo súkromného kráľovského domínia alebo bolo od začiatku kráľovským komitátom.⁷

Najstaršie písomné doklady o Spiši sa zachovali až z 13. storočia. Dlhší čas bola považovaná listina, ktorá pochádza z roku 1198 za najstarší doklad o Spiši. Dnes už existujú mnohé filologické a archeologické doklady o osídlení Spiša. Tieto doklady pochádzajú z obdobia pred príchodom Maďarov a Nemcov, teda už v 10. a 11. storočí. V roku 1938 I. Kniezsa sa vo svojej práci o národnostiach Uhorska pokúsil charakterizovať osídlenie Spiša v 11. storočí. Charakterizoval to podľa miestnych, chotárnych a vodopisných názvov. Jeho práca bola skúpa voči slovanskému osídleniu. Maďari a Nemci, ktorí prišli na Spiš až v 12. storočí prevzali mnohé slovanské názvy. Toto dokazuje, že Spiš osídlili Slovania už skôr. V roku 1938 Kniezsovi bol známy objav slovanského hradiska na Dreveníku. Tento objav musel brať do úvahy. Archeologické nálezy v dnešnej dobe už dostatočne dokazujú, že povodie Hornádu na Spiši bolo Slovanmi osídlené v 9. až 11. storočí. Tieto archeologické nálezy sa našli v Smižanoch, Levoči, Spišskom Štvrtku, Nemšanoch, Spišskej Belej a v Kežmarku. Nemci a Maďari, ktorí prichádzali na Spiš v 12. storočí prevzali od Slovanov miestne, chotárne a vodopisné názvy. Najviac sa preberali názvy riek a potokov. Názvy tokov Hornádu a Popradu, pochádzajú z pred slovanských čias. Potoky a riečky, ktoré pramenia na Spiši a vlievajú sa do Hornádu alebo Popradu majú v dokladoch z 13. storočia prevažne názvy slovanského pôvodu. Predpokladáme, že Slovania, ktorí sídlili pri hornom toku Hornádu a Popradu v čase osídľovania Spiša Nemcami a Maďarmi, boli predkami dnešných východných Slovákov. V stredovekých listinách, vydaných kráľovskou kanceláriou, kapitulami alebo konventmi sa uvádzajú niekedy okrem maďarských alebo nemeckých miestnych názvov aj názvy slovanské. Existuje množstvo miestnych, chotárnych a vodopisných názvov slovanského pôvodu. Z 12. storočia nie sú žiadne písomné doklady o Spiši. Neexistujú ani doklady, ktoré by potvrdili príchod prvých germánskych kolonistov na Spiš. Historici sa opierali len o správu prvých zástupcov

---

⁷ Porovnaj: Zsoldos, A. *Vznik Spišského komitátu. :In K stredovekým dejinám Spiša. Stará Ľubovňa: Ľubovnianske múzeum, 2003. s.15-27.*

germánskych kolonistov, ktorý smerovali do Sedmohradska. Flanderčania boli prví germánski kolonisti, ktorí sa usadili na Spiši v druhej polovici 12. storočia. Toto obyvateľstvo sem prišlo cez Poľsko. Usadzovali sa roztrúsene ako poľnohospodárske obyvateľstvo. Nevytvorili kompaktné etnické územie, ale usadzovali sa v oblastiach doteraz neosídlených alebo len málo osídlených Slovanmi. Z dnešného územia Nemecka prichádzali ďalšie prúdy germánskeho obyvateľstva. Prúd nemeckých kolonistov (Sasov) osídľuje Spiš po roku 1241 teda po tatárskom plene. Tak ako slovanské aj germánske osídlenie Spiša vyľudnil Tatársky plen. Túto situáciu využil nový silný prúd nemeckých (saských) kolonistov. Osídľujú pôvodné slovanské (slovenské) dediny, ktoré mali výhodnú polohu pri rieke alebo na križovatkách ciest. Mali zámer vytvoriť z nich remeselnícko-obchodné strediská mestského charakteru. Germáni boli vo svojej vlasti svedkami intenzívneho rozvoja miest. Preto sa snažili túto formu osídlenia predniesť aj na Spiš. Slovanské obyvateľstvo osídlilo oblasti Spiša, ktoré malo výhodnú polohu už pred príchodom Germánov. Po tatárskom plene splynulo s početnými saskými prisťahovalcami. Nové saské obyvateľstvo aj zvyšky germánskeho osídlenia sa rýchlo prispôbili. V druhej polovici 13. storočia germánski kolonisti vystupujú na Spiš pod jednotným názvom Sasi. Väčšinu pôvodného slovanského (slovenského) pomenovania dôležitých lokalít, z ktorých sa neskôr vyvinuli mestá prevzali Sasi. Z nich sa len pre niektoré časom vytvorili aj nemecké názvy.⁸

„V 15. Storočí bola Spišská stolica rozdelená na 3 slúžnovské okresy. V rokoch 1598 – 1773 sa volali takto :

- Prvý (processus primus)
- Druhý (Processus secundus)
- Tretí (Processus tertius)

V roku 1798 za vlády Jozefa II. sa počet zvýšil na 4 okresy:

- Horský slúžovský okres (Processus Montanus)
- Levočský (Processus Leuchoviensis)

---

⁸ Porovnaj: Varsik, B. *Pôvodné slovanské osídlenie Spiša a korene spišských miest. : In Spišské mestá v stredoveku. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 11-16.*

- Magurská (Processus Maguranus)

- Tatranský alebo aj Karpatský (Processus Carpaticus)

V druhej polovici 19. Storočia sa Spiš najskôr delil na 6 okresov a neskôr na 8 okresov: Gelnica, Kežmarok, Levoča, Spišská Nová Ves, Spišská Stará Ves, Spišská Sobota, Spišské Podhradie, Stará Ľubovňa.

Mestá so zriadeným magistrátom: Gelnica, Kežmarok, Ľubica, Poprad, Levoča, Spišská Belá, Spišské Podhradie, Spišské Vlchy a Spišská Nová Ves.⁹

Územnými organizačnými celkami štátu boli župy. Sídlo Spišskej župy bolo na Spišskom hrade a od 16. storočia v Levoči.

1.1.1 Provincia Spišských kopijníkov

Koncom 13. storočia sa vytvorila Provincia spišských miest pre nemeckých hostí. Pod túto Provinciu patrili usadlosti, ktoré boli vyňaté spod správy Spišskej župy s nemeckým obyvateľstvom. Gróf stál na čele usadlosti, ktoré sa riadili pravidlami mestských magistrátov. Mal právo riešiť problémy provincie.

Do roku 1802 na Spiši existovala samostatná malá provincia nazývaná Provincia X spišských kopijníkov, kým nebola definitívne pripojená k Spišskej župe. Táto provincia sa rozprestierala na východ od Popradu a bola vytvorená za účelom obrany severnej hranice Uhorska. Patrilo k nej 24 obcí: (Kluknava, Hôrka, Čingov, Strážky a iné...). Provincia mala svoje osobitné práva. Žiaden z kopijníkov neplatil dane, boli oslobodení od platenia cla na jarmokoch a hraničných colných úradoch. Štyria kopijníci, ktorí vlastnili zem o rozsahu 8 popluží (86,31 ha) boli povinní poslať jedného ozbrojenca pod vojenskú výpravu kráľa. Ak bol kopijník odsúdený za určitý priestupok pokutu platil podľa zvyku šľachticov na okolí. Volili si sudcov, ktorí mali právo súdiť kopijníkov v menších veciach. Okrem krádeže a peňazí stoličný súd nemal právo súdiť ich. Kopijník, ktorý zomrel a nemal mužského potomka celé dedičstvo prechádzalo na toho, kto sa oženil s vdovou alebo dcérou kopijníka. Tieto práva kopijníkov boli potvrdené v roku 1243 kráľom Belom IV. Mali svojich úradníkov, erb aj pečať. Počet kopijníckych dedín a osád sa v priebehu stredoveku a novoveku menil. Úlohou kopijníkov bolo chrániť dve najväčšie

---

⁹ Spišská župa (Uhorsko). In Wikipédia: slobodná encyklopédia.[online]. [cit. 2010-03-06]. Dostupné na internete: <http://sk.wikipedia.org/wiki/Spi%C5%A1_%28%C5%BEupa%29>.

slovanské hradiská na Spiši – Čingov a Dreveník. „K Čingovu patrili Abrahámovce, Betlanovce, Čenčice, Filice, Hdušovce, Hôrka a iné. Okolo Dreveníka sa rozprestierali Granč, Petrovce, Korytné, Doľany, Spišský Hrušov a iné.“¹⁰ V 13. a 14. storočí sa všetky osady nachádzali na strednom Spiši, predovšetkým v okolí Spišského Štvrtka. Obyvatelia týchto osád boli prevažne Slováci ako aj mená osád. Kopijníci boli šľachta (zemanía). Provincia netvorila súvislé územie. Mala autonómnu vládu podobnú vládam jednotlivých stolíc. Formálne bola pridelená k Spišskej stolici. Do 15. storočia bol centrom Spišský Štvrtok, ktorý nebol súčasťou Provincie. Centrom provincie boli Betlanovce od roku 1726.¹¹

1.1.2 Spišské mestá v poľskom zálohu

Uhorsko a Poľsko sa dohodli na pôžičke 16. októbra 1412. Poľsko poskytlo pôžičku uhorskému kráľovi na vojnu proti Benátkam. Rád nemeckých rytierov musel Poľsku za vojnu ako odškodné zaplatiť 100 tisíc kôp českých grošov. Vladislav II. z týchto peňazí požičal 37 tisíc kôp uhorskému kráľovi. Týmto počínom si ho zaviazal k plneniu dohôd ohľadom Rádu nemeckých rytierov. Žigmund dal ako ručenie za pôžičku Vladislavovi II. do zálohu trinásť spišských miest a obcí. V Záhrebe 8. novembra 1412 bola podpísaná záložná zmluva. V záložnej zmluve sa uhorský panovník zaviazal, že mestá Poľsku nikdy neodnímu násilím. Keby Uhorsko porušilo zmluvu muselo by Poľsku vyplatiť záložnú sumu ale dať do zálohu iné územie. Ak by ani to Uhorsko nesplnilo, Poľsko by mohlo do väzenia viazať akéhokoľvek uhorského občana alebo zabrať akýkoľvek majetok, prípadne slobodne v Uhorsku rabovať pokiaľ by neboli splnené podmienky zmluvy.

Nemeckí obyvatelia Hornádskej a Popradskej kotliny vytvorili politickú jednotku s vlastnou správou. Prijali kolektívne privilégia od kráľa Štefana V. v roku 1271. Tieto privilégia boli potvrdené a rozšírené kráľom Karolom Róbertom v roku 1317. V roku 1371 toto územie obsahovalo 41 obcí, ktoré používali spoločný systém Spišského práva. Najskôr bolo toto územie nazývané Provincia Spišských Sasov. Spiš bol v tom čase jedným z najbohatších a najkultúrnejších krajov vtedajšej Európy, preto sa tieto spišské mestá ocitli v poľskom zálohu. Poľsko získalo kontrolu

---

¹⁰ Žijčák, F. *K identifikácii najstarších kopijníckych rodín.*: In *K stredovekým dejinám Spiša. Stará Ľubovňa: Ľubovnianske múzeum*, 2003. s. 43.

¹¹ Porovnaj: Števík, M. *Sídelná štruktúra kopijníckych osád, cestná sieť, stážne a zásekové miesta na Spiši v stredoveku.*: In *Z minulosti Spiša. Levoča: Spišský dejepisný spolok*, 2002., s. 51-59.

nad obchodom s rudami, pretože tieto mestá boli na významných križovatkách vtedajších obchodných ciest. Výber miest nebol náhodný. Spiš bol vstupnou bránou do Uhorska zo severu.

Najvýznamnejším medzníkom v stredovekých dejinách spišských miest a celého Spiša sú roky 1271 a 1412. Vďaka kolektívnemu privilégium uhorského kráľa Štefana V. V roku 1271 bol Spiš v stredoveku krajom s najhustejším mestským osídlením na Slovensku. V 14. storočí sa zredukovalo územie Spišských Sasov na 24 obcí. Jeho názov sa zmenil na Provinciu XXIV. Spišských miest. V roku 1412 dal uhorský panovník Žigmund Luxemburský 13 spišských miest spolu s Ľubovnianskym hradom do zálohu poľskému kráľovi Vladislavovi II. Spiš sa dostal pod dočasnú správu dvoch štátov. Táto správa trvala 360 rokov. Výmenou za to dostal 37 000 kôp českých grošov. Mestá, hrady a poddanské dediny v zálohu boli častým javom, keďže za finančné pôžičky sa nevyberali úroky. Podstata zálohu bola takmer vždy rovnaká. Záloh bol súčasťou transakcie ekonomickej povahy. Odovzdanie Spišských miest a dedín v roku 1412 do zálohu Poľsku bolo súčasťou obvyklej finančnej transakcie. Neskôr sa zo zálohu spišských miest a dedín Poľsku stal zložitý politicko-spoločenský problém. V poľskom zálohu sa ocitli tieto mestá: Poprad, Matejovce, Spišská Sobota, Ľubica, Strážne pod Tatrami, Veľká, Ruskinovce, Spišská Belá, Spišská Nová Ves, Spišské Vlchy, Spišské Podhradie, Vrbov, Tvarožná, a panstvo Ľubovianskeho hradu s mestom Stará Ľubovňa a Hniezdne a panstvo mesta Podolíneč. Tieto mestá si udržiavali svoje privilégia. Netvorili súvislé územie a vytvorili Provinciu 13 spišských miest. Zvyšných 11 miest z bývalých 24 vytvorilo Provinciu 11 spišských miest a v roku 1465 bola včlenená do Spišskej stolice. Mestá sa stali panstvom pána Spišského hradu. Väčšina z nich stratila nemecký charakter a zmenila sa na dediny. Poľsko bolo oprávnené menovať správcu týchto miest sídliaceho v Starej Ľubovni. Predmetom bol len ekonomický prospech z týchto miest. Vďaka ich medzinárodnej sprostredkovateľskej pozícii tieto mestá zažili ekonomický rozkvet. Obe tieto provincie si zachovali pôvodné organizačné princípy. Provincii 11 spišských miest sa usiloval pomôcť panovník Žigmund, ktorý dočasne oslobodil jednotlivé mestá od platobných povinností. V 15. storočí v zložitej politickej situácii nedokázali uhájiť postavenie kráľovských miest. V 60. rokoch 15. storočia sa stali súčasťou spišského hradného panstva. Slobodné banské mestá ako Gelnica, Smolník, Štós a Mníšek sa tiež stali súčasťou spišského

hradného panstva. Zo zachovaných prameňov vyplýva, že tieto mestá mali prevažne poľnohospodársky charakter. V priebehu 16. a 17. storočia sa na úroveň poddanských dedín dostala väčšina týchto miest. Úspešnejšie sa rastúcemu feudálnemu útlaku skôr bránili banské mestá, ktoré mali vyššie ekonomické postavenie. Spišské mestá, ktoré sa ocitli v zálohu, sa dostali do zvláštnej situácie. Stali sa objektom sústavnej pozornosti dvoch štátov. Tieto dva štáty sa neprestajne kontrolovali a dokazovali svoje práva na zálohované územie. Špecifické právne postavenia boli základným predpokladom rozvoja zálohovaných miest. Boli pokladané za súčasť dvoch štátov. Usilovali sa získať výhody na jednej aj druhej strane. Mali možnosť obhajovať svoje práva a výsady u uhorských aj u poľských panovníkov. Obyvatelia zálohovaných spišských miest prichádzali aj so žiadosťami o udelenie nových privilégií a nie len na podávanie rôznych sťažností. Spišské mestá dosiahli už v 14. storočí úspechy aj v diaľkovom obchode. Snahy o zánik zálohu pretrvávali od 15. storočia. Pokusy o vymanenie spišských miest spod poľského zálohu pokračovali aj počas 17. a 18. storočia. Skutočnú potrebu vymaniť sa z poľského zálohu začali v 18. storočí pociťovať aj občania zálohovaných miest. V roku 1769 pod vedením generála Jozefa Bierzinského obsadili barskí konfederáli Lubovniansky hrad a Starú Ľubovňu, ktorí hrad spustošili. Na zálohované mestá uvalili vlastné dane a zakázali spišským mešťanom platiť dane poľskému kráľovi. Zálohované mestá sa obrátili na uhorskú kráľovnú Máriu Teréziu, ktorá im mala zaistiť bezpečnosť. Mária Terézia, ktorá konala v súlade so zmluvou o zálohu, obsadila spišské mestá. So súhlasom poľského kráľa nemusela zaplatiť dlh. V roku 1773 bol záloh zrušený pri prvom delení Poľska. Zástupcovia 13 spišských miest v Spišskej Novej Vsi zložili prísahu vernosti uhorskej kráľovnej, ktorá sa konala 5. novembra 1772.¹² Formálne sa záloh zrušil 18. septembra 1773 kedy poľský kráľ Stanislav II. August Poniatowski podpísal príslušnú dohodu vo Varšave. V roku 1778 získalo 13 spišských miest znova práva z roku 1271. Boli rozšírené o ďalšie 3 bývalé zálohované mestá. Bola založená Provincia 16 spišských miest. Centrom provincie sa stala Spišská Nová Ves. Postupne sa tieto práva redukovali. O 100 rokov boli garantované len kultúrne a náboženské práva. V roku 1876 bola provincia úplne rozpustená a včlenená do Spišskej stolice. Na hrade v Starej Ľubovni sídlili kapitáni-starostovia, ktorí spravovali zálohované územie. Kastelán sa staral

---

¹² Pozri príloha Obrázok 2

o spravovanie hradu. Pavol Gladich bol prvým starostom. Postupne sa v úrade starostu zálohovaných miest vystriedalo 23 starostov.¹³

1.2 Portálne súpisy v 16. a 17. storočí na Zamagurí

Zamagurie je región na severe Spiša. Je to oblasť medzi Spišskou Magurou z juhu a východu a riekami Dunajec na severe a Bielka (dnešné Poľsko) na západe. V súčasnosti je rozdelená medzi Slovensko (súčasť Prešovského kraja) a Poľsko (Malopoľské vojvodstvo). V minulosti bol celý tento kraj súčasťou Uhorska. Zamagurskí poddaní mali rovnaké povinnosti ako ostatní poddaní v kráľovstve. Portálne súpisy sú významným prameňom poznania dedín jednotlivých sídiel a historických regiónov. Zo 14. storočia a ani z 15. storočia sa portálne súpisy zo Spiša nezachovali. Originály portálnych súpisov Spišskej župy zo 16. a 17. storočia môžeme nájsť v Maďarskom archíve v Budapešti. V Štátnom archíve v Levoči sa v súčasnosti nachádzajú súpisy majetkov a šľachticov na Spiši z deväťdesiatych rokov 16. storočia. Nachádza sa tam aj najstarší zachovaný portálny súpis spred roka 1529. Pri portálnych súpisoch daňovou jednotkou bola porta. „Porta –z lat. brána, dvere, hist. daňový základ, z ktorého sa vyrubovala daň, daňová jednotka.“¹⁴ Nevieme presne určiť koľko obyvateľov v staršom období patrilo pod jednu portu. Brána mala byť veľká, aby cez ňu mohol prejsť voz naložený obilím alebo senom. Daň bola vyrubovaná na základe počtu port. Nezáviselo to od výnosnosti gazdovstva, jeho veľkosti, alebo počtu rodín žijúcich za tou istou portou. Daň bola jedným z hlavných príjmov kráľovstva. Viaceré reformy sa uskutočnili v súvislosti s drobením usadlostí. Za cieľ mali definovať portu, prípadne zdaňovaný majetok. V 16. storočí sa za jednu portu počítali od jednej až po štyri usadlosti. Do konca 16. storočia bola porta základnou daňovou jednotkou. V roku 1598 sa zákonom ustanovilo, že daňovou jednotou sa stal obývaný želiarsky alebo sedliacky dom. Vyberať sa mal jeden zlatý. Súpis domov mal byť dočasný. Vojna s Turkami pokračovala a preto sa domy zdaňovali aj v ďalších rokoch. Portálne súpisy mali v rôznom období rôzne podoby. Obce boli zoradené podľa slúžnovských obvodov. Poväčšine boli číslované a s menom slúžneho. Najstaršie portálne súpisy obsahujú len údaj o počte port v obci, alebo o sume, ktorou bola obec zdanená. Neskôr sa

¹³ Porovnaj: Suchý, M. *Spišské mestá v poľskom zálohu. :In Spišské mestá v stredoveku. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 55-84.*

¹⁴ Šaling, S. – Ivanová-Šalingová, M. – Maniková, Z.: *Veľký slovník cudzích slov. 3 vyd. Bratislava: Samo, 2003. s. 998.*

spomína aj meno vlastníka. Súpisy sú obširnejšie a obsahujú aj bližšie údaje v mladšom období. V najstaršom zachovanom súpise Spiša pred rokom 1529 je spísaných dvanásť obcí. Sedem z nich bola časťou tretieho slúžnovského obvodu. Ďalších päť spolu s inými kláštorami patrili kartuziánskym mníchom. Počas celého obdobia najväčším sídlom v Zamagurí bola Spišská Stará Ves. V 50. rokoch 16. storočia bol vrchol zdanených port v Zamagurí. S tým bol spojený väčší počet bohatšieho poddanského obyvateľstva. Úteky, morové epidémie, celková situácia v župe a zaberanie pôdy zemepánmi spôsobili postupné znižovanie počtu zdanených port.¹⁵

Zamagurie sa nachádza severovýchodne od Vysokých Tatier. Neobyčajnými prírodnými krásami, bohatou faunou a flórou, bralnatými hrebeňmi vyniká Pieninský národný park.

1.3 Vývoj spišskej historiografie

Historiografia je jedným z výsledkov historickej vedy. Zobrazuje stav, prúdy a ciele historického výskumu. „Historiografia je dejepisectvo, odborný súpis vydaných historických prác.“¹⁶ Spiš je najpozoruhodnejšou oblasťou. Je prevažne hornatý a úrodné roviny poskytovali obyvateľstvu základnú obživu. Pre historické formovanie tejto oblasti bola rozhodujúca geografická poloha. Rozvinula sa poľnohospodárska a remeselná výroba. Na konci stredoveku sa začala vytvárať spišská historiografia. „Spišskej historiografii sa budeme venovať v štyroch časových obdobiach: 1. od začiatku 16. storočia do polovice 19. storočia, 2. od polovice 19. storočia do roku 1918, 3. od roku 1919 do roku 1945, 4. od roku 1945 po súčasnosť.“¹⁷ Na Spiši vznikli kroniky rôzneho zamerania (osobné, mestské, náboženské, spišské, rodinné). Najstaršou kronikou je Sperfoglova kronika z roku 1515 - 1537, ktorá zachytáva levočské a spišské udalosti. Sperfogel sa v Levoči stal patriciátom. Bol viackrát mestským richtárom. Reagoval na všetky prejavy života. Snažil sa ich stručne zaznamenávať. Jeho kronika je dôležitým prameňom pre začiatky habsburskej monarchie na Spiši. Nebola vydaná celá kronika. K dispozícii

---

¹⁵ Porovnaj: Tomas, M. *Zamagurie v portálnych súpisoch v 16. a 17. storočí. :In K dejinám Podolínce a novovekého Spiša. Stará Lubovňa: Lubovnianske múzeum, 2006, s. 170-178.*

¹⁶ Šalíng, S. – Ivanová-Šalíngová, M. – Maníková, Z. : *Veľký slovník cudzích slov. 3 vyd. Bratislava: Samo, 2003 . s. 496.*

¹⁷ Jankovič, V. *Spišská historiografia. :In Spišské mestá v stredoveku. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1974. s. 159.*

ja len výňatok. Ďalšie známe kroniky z tohto obdobia sú: denníkové záznamy levočského mešťana Daniela Turka z rokov 1548 – 1559, diela Juraja Mollera a Gašpara Haina. Moller chronologicky zobrazil priebeh reformácie v Levoči a na Spiši od roku 1526 do polovice 16. storočia. Vyvrcholením prvého obdobia spišskej historiografie je kronika od Gašpara Hainu. Jeho záujmy boli veľmi široké. Venoval sa celému historickému obdobiu dejín Levoče. Nezabudol spomenúť akúkoľvek podrobnosť z dejín svojho mesta. V prvom období feudalizmu sa zmienime o dvoch historických prácach. Prvou je Spišskosobotská kronika z polovice 15. storočia. Je to uhorská kronika s určitými spišskými vzťahmi. Druhou prácou je úvaha kežmarského rodáka Dávida Frolicha, ktorý vydával spišské kalendáre. Jeho úvaha bola vydaná v Levoči, v rozsahu 22 strán v roku 1651. V druhom časovom úseku prvej epochy spišskej historiografie autori vyhľadávali pôvodné materiály, odpisovali ich a usporadúvali ich do súborov. Druhú epochu historiografie tvorí polstoročie medzi rokmi 1870 až 1918. V tomto období prevažovali monografické práce. Zaoberali sa všeobecnými dejinami Spiša, ale nevytvorili nič pozoruhodné. Najzaujímavejšie sú práce S. Webera, práce spišského župného archívára Fridricha Svábyho. Svábyho práca sa zameriava na sociálne a hospodárske otázky. Hodnotnejšie a mnohokrát neprekonateľné diela spišskej historiografie sú monografie. Sú charakteristické pre pozitivistické obdobie. Okrajovo spomenieme práce J. Hradského (vykonal záslužnú prácu pre cirkevnú históriu Spiša a spišského biskupstva), Demkó a Bala (o Spišskom hrade), I. Henszlmanna (analyzoval pamiatky Levoče - táto práca nie je doposiaľ prekonaná), Viktora Myskovského (písal o mnohých spišských umelecko – historických pamiatkach). V rokoch 1870 – 1918 boli hospodárske dejiny slabým miestom spišskej historiografie. Jediný Hajnóczy písal o spišských banských mestách. Ostatní vydávali len krátke príspevky o hospodárskej problematike. Prvé dve etapy spišskej historiografie tvorili z časti len jedno obdobie. Boli tam určité rozdielnosti ako kroniky a pramene. V prvých dvoch etapách sa spišská historiografia približovala stredoeurópskej úrovni. Kontakt so zahraničnou historiografiou začala strácať koncom druhej etapy. Tretie obdobie sa charakterizuje ostrou konfrontáciou názorov o podiele jednotlivých národov, ktoré obývali Spiš. Boli to Nemci, Slováci, Maďari. Príslušníci týchto národov sa aj predtým podieľali na tvorbe spišskej historiografie. Vládnuce maďarským názorom sa v rokoch 1870 – 1918 prispôbovala väčšina nemeckých autorov. Po rozpade Uhorska a vzniku ČSR príslušníci jednotlivých národov a národností vyjadrovali

svoje postrehy na minulosť Spiša. V tretej etape začala popri nemeckej a maďarskej historiografii vyrastať aj slovenská. Osídlenie Spiša bolo v tretej etape spišskej historiografie problémom. Koncom 19. storočia sa začala rozvíjať vážna diskusia o spišských miestnych názvoch. V roku 1919 sa rozvinula ozajstná diskusia a jej hlavnými aktérmi boli napríklad: J. Melich, J. R. Hajnóczy, J. Lux a iní. Dvaja spišskí katolícki kňazi Ján Vencko a Jozef Špirko predstavovali v rokoch 1919 – 1945 slovenskú historickú vedu o Spiši. Ján Vencko bol autorom dejín okolia Spišského hradu a cisterciánskeho opátstva v Štiavniku. Jozef Špirko sa zaujímal o dejiny výtvarného umenia a cirkevné dejiny. Napísal monografiu o Jozefovi Hradskom (bol to predstaviteľ spišskej cirkevnej historiografie). Po roku 1945 začína štvrtá etapa spišskej historiografie. Príspevky príslušníkov iných národov sú skromnejšie. Slovenskú historiografiu reprezentujú Slováci v práci o Spiši. Článok, publikácia alebo zborník vyšiel takmer o každej historicky významnej lokalite na Spiši. Napríklad: monografia D. Menclovej (o Spišskom hrade, zborník príspevkov o Poprade), od I. Chalupeckého (monografie o Levoči a Kežmarku, zborník príspevkov o Spišskej Novej Vsi) a iné.¹⁸

Na Spiši vyšiel veľký počet časopiseckých a zborníkových štúdií o najrozličnejších otázkach dejín umenia. V súčasnosti tu pôsobí už niekoľko desaťročí Spišský dejepisný spolok. Spolok vydáva od roku 1993 ročenku *Z minulosti Spiša*. Doteraz vyšli 4 publikácie so 6 ročníkmi. Po roku 1989 vzrástol počet historických diel a záujem zo strany obyvateľov o svoju históriu. Dejiny knižnej kultúry sú spracované takmer vyčerpávajúcim spôsobom.

---

¹⁸ Porovnaj: Vendelín, J. *Spišská historiografia :In Spišské mestá v stredoveku*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 159-169.

2 ĽUDOVÁ KULTÚRA NA SPIŠI

Najväčšie bohatstvo má naša krajina vo folklóre a v ľudových tradíciách. Klenotnicu jedinečných a pôvodných kultúrnych javov tvoria bohatú tradičnú ľudovú kultúru. Vznikali hlavne vo vidieckom prostredí a šírili sa ústnym podaním z generácie na generáciu. Do tejto klenotnice patria zvyky a obrady, ktoré sa viažu k rôznym životným etapám. Zaraďujeme sem ľudovú hudbu, tanec, piesne, odev, architektúru, príslovia, divadlo, rozprávky, porekadlá a mnoho ďalších prejavov. V každej lokalite a regióne majú svoj osobitý charakter. Tradičnú ľudovú kultúru delíme na hmotnú a nehmotnú. Do hmotnej ľudovej kultúry môžeme zaradiť (maľované vajíčka, masky a pod.) a do nehmotnej ľudovej kultúry môžeme zaradiť (zvyky, obyčaje). Na Slovensku bolo dominantným zamestnaním roľníctvo, drotárstvo, pastierstvo, plátenníctvo a iné. Duchovná kultúra ako sú zvyky, obyčaje, ľudová slovesnosť, spev, hudba, tanec a divadlo sa najlepšie vymedzuje pri osobitných príležitostiach ako sú napríklad narodenie dieťaťa, svadba, smrť, pohreb. Zvyky a obyčaje sa udržiavajú aj v súvislosti s Vianocami, Veľkou nocou, fašiangami. Zaužívané sú aj zvyky ako veľkonočná oblievačka, stávanie májov a iné. Veľkú zásluhu majú folklórne slávnosti a festivaly, ktoré udržiavajú zvyky a ľudové obyčaje.

Spiš je osídlený od staršej doby kamennej. Od predhistorických dôb sa rozvíjali vo vzájomnom pôsobení mnohé a rôzne kultúry. Archeológia dokazuje osídlenie Spiša až po príchod Slovanov. Skúma vplyv pravekých kultúr na slovanskú kultúru. Archeologické nálezy dokazujú schopnosti mnohých výrobcov pri spracovaní mnohých materiálov. Niekoľko techník zdobenia, typov tvarov rozoznávame medzi keramickými výrobkami starších vývojových období. Nálezy kovových predmetov poskytujú dôkazy o tom, že spišskí osadníci zručne spracovávali miestne suroviny. Používali ich ako úžitkové predmety, zbrane, ozdoby ale aj ako šperky. Popri pastieroch a roľníkoch sa vytvára aj vrstva remeselníkov. Táto vrstva sa stala privilegovanou vrstvou. Mala vplyv na vtedajší hospodársky a kultúrny život. Lužická kultúra sa dostáva na Spiš do styku s gávskou kultúrou. Tá sem preniká z oblasti Tisy. Ľud z tohto obdobia si buduje väčšie opevnené osady a obydlia. V týchto obydliach sa výroba sústreďuje na remeselnú výrobu. Je v nej zastúpené spracovávanie kovov, kostí a hrnčiarstvo. Dovedy prevládali lineárne

tvary, ktoré postupne nahrádzajú geometrické tvary. Predstaviteľmi vyspelej laténskej kultúry sú Kelti. Táto kultúra priniesla spracovanie železa, pozná hrnčiarsky kruh. Súčasťou Veľkej Moravy a jej kultúry bol Spiš dve storočia. Mnohé vplyvy a etniká sa podieľali na rozvoji kultúry Spiša, z ktorej pochádzajú prvé písomné a stavebné pamiatky. Na vplyv života ľudu mali vplyv aj husiti, ktorí prišli na Spiš. Pod vplyvom sociálnych a ekonomických podmienok sa zmenil aj život na Spiši. Vyrovnaním rozdielov medzi dedinou a mestom zanikli mnohé tradičné formy duchovnej a hmotnej kultúry. Postupne vyrastali na hospodárske, kultúrne a spoločenské strediská. V drevených obydliach sa už takmer nevyskytuje tradičný spôsob bývania. „Pôvodné drevené domy sa zachovali už len v niekoľkých obciach: v Matysovej v Ľubovnianskej vrchovine, v Jakubanoch v podhorí Levočských vrchov, v Lomničke, Hradisku, Vlkovciach, v obciach pramennej oblasti Torysy (Úloža, Závada, Torysky, Vyšné a Nižné Repaše, Oľšavica, Pavľany a Brutovce) a v horských obciach Hnileckej doliny napr. v Henclovej a Hnilčíku.“¹⁹ V Kojšove a Veľkom Folkmari možno aj dnes vidieť tradične postavené murované obydlia. Majú typickú verandu z dreva a pôdorysom robotníckeho domu. Banícke osady sú tiež zaujímavé napríklad Hnilčík, Žakarovce, Poráč a iné. Obyvatelia týchto baníckych osád sa od valašskej kolonizácie zaoberali aj chovom dobytka a pálením dreveného uhlia pre potrebu hutí. Pozoruhodné boli aj sedliacke domy v oblasti Podbraniska. Tým, že boli situované do ulice, dispozíciou domu, výzdobou fasády a vo využití domového priestoru boli zaujímavé. Stavali ich murári, ktorí chodili na sezónne práce do Budapešti. Odtiaľ donášali európske módné prvky. Tieto prvky boli poznačené novoklasicizmom koncom 19. a začiatkom 20. storočia. Na niektorých fasádach sa tieto prvky zachovali dodnes. Prícestné hostince po spišsky zvané vozárne boli typické stavby. Slúžili ako prístrešok poštovým dostavnikom. Doteraz sa zachovali ale iba z časti v Spišských Vlachoch, Dravciach, Spišskom Hrohove a v iných obciach. Ľudová umelecká zručnosť a tvorivosť sa prejavila aj na kostoloch, zvoniciach, verejných svetských stavbách a pod. So zánikom tradičného spôsobu života a výroby náradia pre domácnosť, zanikol aj ľudový odev a výroba úžitkového odevného textilu. Medzi ženami strednej a staršej generácie sa zachoval ľudový odev iba v niektorých spišských obciach. V Jakubanoch, Nižných Ružbachoch, Žakovciach, Toryskách a iných sa udržal v tradičných formách

---

¹⁹ Ďurček, J.: *Spiš- turistický sprievodca*. Bratislava: Šport, 1979. s. 29.

a variantoch odev obradový, sviatočný, pracovný a príležitostný. Rozvojom záujmovej umeleckej činnosti je dôležité udržiavanie ľudového odevu tým, že sa prezentujú folklórne skupiny. Domáca výroba niektorých odevných súčiastok a predovšetkým látok je spojená s existenciou folklórnej skupiny. Výroba modrotlače mala v minulosti na Spiši veľkú tradíciu. Postupne zanikali manufaktúrne a továrenské výroby. Koberce, menej uteráky, ručníky a iné sa tkajú už len po domácky. Pred druhou svetovou vojnou bolo rozšírené vyšívanie. Používali sa na častiach ženského odevu. Ľudové remeslá na výrobu odevných doplnkov akými boli pracky, spinky, gombíky, opasky, krpce a iné zanikli s ľudovým odevom. Rezbári – ľudoví umelci sa zaoberajú spracovaním dreva a jeho umeleckým stvárňovaním.²⁰

2.1 Tradície, zvyky a obrady na Spiši

Slovensko má bohaté kultúrne tradície. Duchovnú kultúru národa tvoria zvyky, obyčaje a obrady. „Tradícia je súhrn zvykov, obyčají, spoločenských pravidiel a pod. zdedený a zachovávaný generáciami.“²¹ Zvyky boli neodmysliteľnou súčasťou v živote každého jednotlivca. Mali dôležité miesto v jednotlivých obdobiach kalendárneho roku. Pravekí lovci oslavovali slnovrat, vykonávali obrady. Tie im mali pomôcť dosiahnuť úspech pri love a podobne. Oveľa dôležitejšie bolo pre človeka ročné obdobie (aj keď ich delil na zimu a leto), ako roky. Človek si začal uvedomovať kolobeh života. Dominoval uňho strach z neznámyho. Začal si vytvárať a prijímať názory, objasňuje vznik a zánik bytia. Tie sa stali predpokladom pre obrady, zákazy a magické úkony. K najstarším a súčasne najstabilnejším patria zvyky a obrady súvisiace s narodením a úmrtím človeka. Základné funkcie sa menili veľmi pomaly. V každom meste a dedine sa postupom času vyvíjali iné zvyky. Väčšina obyvateľov Slovenska sú kresťania. Dodržiavajú kresťanské tradície.

K najzaujímavejším, najbohatším ale aj najkomplikovanejším patria zvyky medzi Vianocami a Novým rokom. Kresťania oslavujú Vianoce ako narodenie Ježiša Krista. Na Vianoce sa pripravujeme štyri týždne dopredu. Toto obdobie sa nazýva Advent. Domy sa zdobia vianočnými stromčekmi a dekoráciami, chodí sa do kostola a kupujú sa vianočné darčeky pre rodinných príslušníkov a priateľov. Vianoce sa začínajú 24. decembra. Celá rodina sa stretáva pri vianočnej večeri. Ľudia si

²⁰ Porovnaj: Ďurček, J.: *Spiš – turistický sprievodca*. Bratislava: Šport, 1979, s. 27-33.

²¹ Šaling, S. – Ivanová-Šalingová, M. – Maniková, Z.: *Veľký slovník cudzích slov*. 3 vyd. Bratislava: Samo, 2003. s. 1279.

vytvárajú vianočnú atmosféru. Tradičnou vianočnou večerou je kapustnica s hubami a ryba so zemiakovým šalátom. Menu sa môže líšiť podľa zvykov a tradícií v rôznych regiónoch Slovenska. Traja králi sú na Slovensku nielen kresťanským ale aj štátnym sviatkom. Oslavuje sa 6. januára ako pocta trom múdрым mužom (mudrcom). V minulosti ľudia oslavovali tento sviatok chodením po domoch prezlečení za troch kráľov a spievajúci koledy. Veľká noc je oslavou vzkriesenia Ježiša Krista. Je to najdôležitejší sviatok v kresťanskom kalendári. Štyridsať dní sa drží pôst a začína na Popolcovú stredu. Končí sa Bielou sobotou, je to deň pred Veľkou nocou. Počas tohto obdobia ľudia zdobia svoje domy narcismi, tulipánmi, zlatým dažďom, bahniatkami a maľovanými veľkonočnými vajíčkami. Na veľký piatok sa neje mäso. Tradičným jedlom je šunka, vajcia, syr, chren a koláče. Cez Veľkonočný pondelok chodia chlapci oblievať a šibať svoju rodinu a priateľky. Za to dostávajú peniaze, sladkosti a čokoládové vajíčka.

Žiadne iné európske krajiny nemajú také silné a rôznorodé ľudové tradície ako Slovensko. Spiš je z hudobného hľadiska jednou z najstarobylejších oblastí. Na celom Spiši sa uplatňuje ženský spev. Spiš prešiel zložitým vývojom a viac národnostnými vplyvmi. Je jednou z najrozmanitejších a najviac rozšírených oblastí Slovenska. Z hudobného hľadiska ho delíme na dve oblasti horný a dolný Spiš. Valašsko- pastierskou kultúrou na severnom Spiši sú ovplyvnené časti na západe s Liptovom a na severozápade s goralskou oblasťou. Ostatné časti Spiša nesú znaky najstarobylejších folklórnych prejavov (severná časť Spiša s Podtatranskou kotlinou po Levočské vrchy). Na dolnom Spiši sa vyskytujú baladické, ľúbostné a tanečné prejavy. Spolužitie roľníckej, pastierskej a baníckej kultúry sa charakterizuje v oblasti hornádskej a hnileckej doliny. V uzavretých horských dolinách sa udržiavajú starodávne tradície roľníckej kultúry. V južnej časti regiónu (oblasť Smolníka) sa spišská kultúra stretáva s lesníckymi, remeselníckymi a baníckymi tradíciami východného Gemera.²²

---

²²Porovnaj: Spiš. In *Tanecnydom*. [online]. [cit.-03-04]. Dostupné na internete: <http://www.tanecnydom.sk/buxus/generate_page.php?page_id=732>.

2.2 Vznik krojov

Obyvatelia potrebovali pre život odev. Archeologické nálezy nás informujú ako vznikli jednotlivé časti oblečenia. Našli sa drobné doplnky ako sú spinky, ihlice, gombíky, pracky. Podľa toho ako boli umiestnené v odkrytých hroboch sa usudzuje ako vyzeralo oblečenie našich predkov. Človek si chcel pred poranením (rôzne rúška, zásterky v tropických oblastiach) a chladom (kožušinou) chrániť svoje telo oblečením. Zo začiatku sa používali hotové materiály, ktoré človek našiel v prírode – lístie, lyko neskôr kožušiny zo zvierat. Ľudia si ich upevňovali na telo jednoduchým spôsobom (ovinul si ich okolo tela, prehodili cez plecia, alebo si ich zaviazal a zopol). Keď vedeli dokonalejšie používať materiály, začali ich upravovať, aby vyhovoval ich potrebám. Zo začiatku si ľudia zhotovovali odevy čo najúspornejšie a najjednoduchšie. Mužské a ženské košele mali jednoduchý strih. V 18. storočí sa zakazovalo sedliakom nosiť doplnky k odevu z drahších materiálov. V 19. a 20. storočí vznikli krpce. Boli to kúsky kože, ktoré obaľovali chodidlá. Staršie a večné sú štvoruhlasté plachty, ktoré slúžili na rozličný spôsob (nosili v nich jedlo, deti, chránili pred chladom a dažďom, slúžili na slávnostné chvíle). Trvalo viac storočí, kým k jednoduchšiemu oblečeniu (pozostávalo z dvoch - troch odevných druhov) pribudlo viac častí. Odlišovali sa materiálom, vzorom, strihom aj výzdobou. Napokon vzniklo množstvo variant krojov. Od polovice 19. storočia sa ľudový kroj začal odlišovať podľa oblasti a funkcie. Sviatočné oblečenie sa odlišovalo tým, že bolo menej opotrebované ako pracovné. Vytvorila sa škála rôznych sviatočných a príležitostných oblečení. Postupne sa začali odlišovať v rôznych podrobnostiach. Boli to znaky podľa ktorých sa dalo rozoznať o aký kroj ide. Podľa oblečenia sa vedelo rozlíšiť, či má žena dieťa, ktoré dievča sa bude vydávať, alebo po kom nosí smútok. Ako rástla rôznorodosť krojov rozširoval sa aj počet remeselníkov, ktorý tieto kroje dotvárali. Jednoduchšie oblečenie si zhotovovali členovia domácnosti sami. Náročnejšie strihy a výzdobu zverovali do rúk odborníkom. Pred Vianocami a Veľkou Nocou mali títo ľudia plné ruky práce. Baranica, kožuch alebo čižmy vydržali celý ľudský život a niekedy sa dedili z generácie na generáciu. V 19. storočí sa začali kroje líšiť v jednotlivých oblastiach. Existovalo množstvo materiálov, ktoré v tom čase ponúkali remeselníci, potulní obchodníci a trhy. Každému to umožňovalo vybrať si látku, farby, stužky, priadze na vyšívanie podľa finančných prostriedkov. Neskoršie továrne na Slovensku vyrábali lacnejšie súkna a druhy plátina. Roľnícke

ženy sa tak viac mohli venovať výzdobe odevu. Nová červená bavlnená priadza rozšírila širokými plochami rôzne výšivky. Na tenšom plátne mohli ženy prezentovať nové techniky vyšívania. Od výmyslu sveta mohli robiť ornamenty z bavlnených, hodvábnych a vlnených vyšívacích priadzí. Čipkári a tkáči mohli vymýšľať rôznorodé vzory a krajčírmi mohli robiť z jemnejších látok zložitejšie strihy. Koncom 19. storočia vyvrcholila rôznorodosť ľudového odevu. Vznikali rôzne krojové varianty a podvarianty. V niektorých krajoch Slovenska sa oblečenie roľníkov postupne zblížovalo s oblečením mestských ľudí (najmä v oblasti starých banských miest a v okolí väčších miest). V menších mestách sa krojové varianty tvorili ešte začiatkom 20. storočia. Dodnes ich uchováva v niektorých obciach staršia generácia. Z ekonomicko-spoločenského hľadiska koncom 19. a začiatkom 20. storočia nastal nerovnomerný vývin rôznych regiónov Slovenska. Uskutočnilo sa to prechodom k mestskému odevu, alebo k ďalším vývojom ľudového odevu. Tradičné súčasti odevu sa pri používaní nových materiálov zachovali v hospodársky zaostalejších oblastiach Spiša. Ľudový odev zaniká vo svojej pôvodnej funkcii. Ľudový odev stále reprezentujú folklórne súbory a skupiny v zahraničí aj doma.²³

2.3 Ľudový odev, kroj

Kroj predstavuje dôležitú súčasť hmotnej ľudovej kultúry. Reagoval na meniace sa hospodárske, spoločenské a kultúrne pomery určitej doby. Ľudový odev bol zhotovený z textílií, ktorého charakter predurčoval tento odev na isté použitie. Oblečenie patrilo medzi najvýraznejšie zložky ľudovej kultúry. V bežnej reči sa ľudovému odevu všeobecne hovorí kroj. V priebehu 18. a 19. storočia sa z jednoduchého oblečenia roľníkov vytvárali rôzne druhy odevov. Do začiatku 18. storočia sa používali doma spracované textilné materiály (ako sú napríklad konopné, ľanové plátno, kožušiny, domáce súkno a iné) na výrobu ľudového odevu. Koncom 18. storočia bol pôvodný sviatočný odev u Slovákov a Ukrajincov-Rusínov zhotovený z bieleho plátna a súkna. Z tmavšieho súkna sa vyrábal pracovný odev. Remeselne zhotovované druhy textilu prenikajú na dediny s rozvojom textilných manufaktúr. Začiatkom 19. storočia sa všeobecne používaným materiálom na zhotovenie obradového a sviatočného odevu majetnejších sedliakov stáva jemné súkno. Obyvatelia chudobnejších oblastí Spiša si pracovný a sviatočný odev šili

---

²³ Porovnaj: Nosáľová, V. – Paličková, J.: *Naše kroje*. Bratislava: Mladé letá, 1988, s. 9-17.

z hrubšieho domáceho súkna. Koncom 19. storočia sa z domácich tkaním šili len pracovné odevy alebo spodná bielizeň. Kroj bol v minulosti výrazným znakom, ktorý mnoho prezrádzal o svojom majiteľovi. Prezrádzal to z ktorej dediny prišiel, z akej spoločenskej vrstve patrí, čím sa zaoberá, či už vstúpil do manželstva, je slobodný alebo aké náboženstvo vyznáva. Za posledných 200 rokov sa kroj stal poznávacím znakom celého nášho národa. Kroje sú v rôznych štátoch a u mnohých ďalších národov symbolom určitej príslušnosti. Príslušníci viacerých národov sa obliekajú do tradičného odevu pri tých najoficiálnejších a najslávnostnejších príležitostiach. Aj keď sa nenosia ako každodenné, všedné a sviatočné oblečenie ostávajú súčasťou a ozdobou mnohých sviatkov a iných slávnostných príležitostí. Zástupcovia rôznych krajín sa výrazne od seba odlišujú na medzinárodných podujatiach. „Etnograf – odborník v etnografii, národopisec.“²⁴ Etnograf sa zaoberá ľudovou kultúrou teda odevom. Krojom sa nazýva slávnostné oblečenie, ktoré má úžitkovú ale aj symbolickú hodnotu. Etnografovia sledujú viac všedné, každodenné, veľmi jednoduché a nenápadné oblečenie. Skúmajú ako sa odev vyvíjal, menil, ako a kto ho zhotovoval a ako naň pôsobila móda. Zaujímajú sa o oblečenie príslušníkov mestského a roľníckeho oblečenia.²⁵

Ľanové vlákno, ktoré bolo najjemnejšie spracované bolo vhodné na najsviatočnejšie časti ľudového odevu. Používalo sa na ženské a mužské košeľe a oplecká. Z hrubšie spracovaného vlákna sa šil mužský vrchný pracovný odev. Napríklad: pracovné košeľe, oplecká a kabáty jednoduchého strihu. Ľanové plátno, ktoré bolo najhoršej kvality sa používalo pri výrobe hrubšieho plátna. Z neho sa ďalej vyrábali mužské spodné nohavice (gače) a ženská spodná košeľa (košuľa). Postav – bola to po domácky tkaná vlnená tkanina – súkno, ktorú tak nazývali na Spiši. Slúžila na výrobu vrchného zimného mužského odevu. Mužská a ženská obuv sa zhotovovala tiež zo súkna, na spôsob kožených krpcov. Dôležité miesto v ľudovom odevu zastávala aj koža a kožušina. Šila sa z nich napríklad mužská a ženská obuv. Čižmy predstavovali najzákladnejšiu časť ľudového odevu. Na prvom mieste bola funkcia odevu až potom estetická. Odev musel byť účelný, pohodlný, materiálom musel zodpovedať vtedajším klimatickým podmienkam a nesmel

---

²⁴ Šaling, S. – Ivanová-Šalingová, M. – Maníková, Z. : *Veľký slovník cudzích slov*. Bratislava: Samo, 2003 . s. 354.

²⁵ Porovnaj: Prochotský, S.: *Ľudový odev na Spiši*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 7-12.

zavádzať pri práci. Historicky najdlhšie spĺňal kritéria odev, ktorý mal pastiersky alebo roľnícky charakter. Žili v oblasti Vysokých Tatier, Spišskej Magury, v severnej časti Levočského pohoria, ale aj v niektorých kotlinách v Slovenskom Rudohorí. Časti mužského a ženského odevu pre svoju strihovú nenáročnosť boli prístupné všetkým vrstvám obyvateľstva. Vytvárali si ich svojpomocne. Niektorí zručnejší jednotlivci v niektorých častiach Spiša sa bližšie venovali aj krajčírskemu alebo kožušníkemu remeslu.²⁶

2.3.1 Popis kroja - Torysky (okres Spišská Nová Ves)

V obciach ležiacich pri prameňoch rieky Torysky, v Nižných a Vyšných Repašoch sa nosil podobný kroj ako v Toryskách. Tento kroj má mnoho spoločného s okolitými spišskými krojmi. Dlhšie sa tu zachovali staré tradičné prvky v odevu, jeho výzdoba ako aj výšivka.

Mužský kroj sa skladal z košele, ktorá sa vyrábala z domáceho plátna. Mala široké rovné rukávy a úzky stojatý golier s rázporom. Nohavice sa vyrábali z domáceho bieleho alebo sivastého súkna. Mali rázporky v páse a nad členkami, ktoré boli lemované červeným a zeleným súknom z domácej vlny a čierno –bielou šnúrou. Plátené gate sa nosili ako spodný odev. K súkenným nohaviciam sa nosili iba kožúšok. K pláteným nohaviciam sa nosila vesta z čierneho súkna. Opasok bol súčasťou mužského odevu (najmä pastierskeho) koncom 19. storočia. Zapínal sa na päť mosadzných spôn. V zime sa nosil niže pása siahajúci biely barančínový kožuch. Bol lemovaný čiernou kožušinou a zdobený aplikáciami z bielej a červenej kože. Začiatkom 20. storočia vymenili starší klobúk s nízkym dienkom a vyššou, dohora vyhnutou strechou za mestské klobúky. Doplnkami boli z domácej čiernej a bielej vlny pletené zápästníky.

Ženský kroj sa skladal zo spodníka, ktorý sa šil z hrubého plátna. Oplecko sa obliekalo na spodník. Bolo tiež z domáceho ľanového plátna. Oplecko: malo dlhé rukávy, úzky golier a bolo ukončené širšími manžetami. Mladé ženy a dievky mali v červenej, oranžovej, bielej, zelenej a žltej farbe výšivku na rukávoch. Sukňa: bola s rôznymi vzormi tmavej farby z farbiarskeho plátna. K tomu mala prišitý živôtik. Šila sa aj zo súkna sivomodrej alebo zelenej farby. Živôtik: bol to červený, sivomodrý, čierny súkenný. Bol strihaný do hrotov. Celú plochu predných dielov

²⁶ Porovnaj: Nosáľová, J. – Paličková, J.: *Naše kroje*. Bratislava: Mladé letá, 1988, s. 18-36.

vypĺňali striedavo strieborné a čierne zamatové stuhy. Farebná stuha sa šnuovala a spájala sa s ňou predný diel živôtika, ktorý sa prichytil o háčiky. Zásterka sa nosila na polosviatočné a všedné príležitosti. Sviatočná bola široká zásterka. V strede bola zošitá farebným ozdobným švom. Pred dažďom si ženy ako ochranu prehadzovali štvorcový obrus z bieleho plátna. Vlasy si dievky zapletali na jeden vrkoč. Čelenku nosili cez veľké sviatky. Čelenka sa zakončovala koráľkami, venčekmi z umelých kvetov. Čepiec mal úzku členku. Bola vyšívaná z paličkovej čiernej siete. Mala na sebe pestrofarebné alebo zlaté okrúhle motívy. Šatka sa viazala na čepiec buď dopredu alebo dozadu.

Obuvou u mužov boli sviatočnou a pracovnou obuvou krpce. Ojedinele sa začiatkom 20. storočia začali nosiť aj čižmy. Ženy chodili väčšinou bosé. Sviatočnou obuvou boli čižmy, keď boli obnosené nosili sa cez pracovné dni.

Výzdobou krojov boli farebné pretkávané tkaniny. Boli zhotovené rôznymi tkacími technikami. Pestrofarebnú a bielu výšivku nájdeme na sviatočných opleckách a zásterách. Na golieroch a manžetách opleciek sa používala táto výzdoba. Používala sa ako súčasť zimného alebo obradového odevu.²⁷

2.4 História remesiel na Slovensku

Remeslo je malo-výroba založená na prevažne ručnej, kvalifikovanej práci výrobcu. Po prípade na obmedzenej deľbe práce v dielni. Niektoré remeslá boli na území Slovenska známe už od predhistorických dôb. Začiatkom 13. storočia do obdobia vrchného feudalizmu môžeme hovoriť o existencii remesiel len čiastočne. Remeselné výrobky vyrábali prevažne obyvatelia žijúci na dedinách, alebo feudálnych dvoroch. Po revolúcii nastali zmeny, ktoré spôsobil najmä príchod nemeckých kolonistov. Domáci feudáli aj panovník vychádzali nemeckým kolonistom v ústrety. Udeľovali im rôzne výsady a privilégia. Začala sa rešpektovať aj skutočnosť, že remeslá patria do miest s privilégiami a opevnenými hradbami. Medzi domorodým etnikom sa začali rozširovať novoty, ktoré priniesli nemeckí kolonisti. Na dedinách význam remesiel poklesol. Remeslá postupne vytlačala strojová výroba. Do rúk kolonistov sa dostala hospodársky najvýznamnejšia časť remeselnej výroby na našom území. Na Slovensku sa usadili natrvalo a začali ho

---

²⁷ Porovnaj: Nosáľová, V. – Paličková, J.: *Naše kroje*. Bratislava: Mladé letá, 1988, s. 236-241.

pokladať za svoju novú vlasť. Dlhší čas nachádzalo obyvateľstvo na Slovensku uplatnenie len v poľnohospodárskej výrobe. Do konca stredoveku prenikali slovenský remeselníci do miest, ktoré založili Nemci. V období stredoveku na Slovensku vznikali remeslá v oblasti výroby textilu (súkenníctvo, tkáčstvo, farbiarstvo), v oblasti spracovania kože (garbiarstvo, remenárstvo, taškárstvo, rukavičkárstvo), v oblasti obúvania a odievania (krajšírstvo, ševcovstvo, klobučníctvo, pančuchárstvo, kožušníctvo, gombičkárstvo), v oblasti výroby potravín (pekárstvo, mäsiarstvo, mlynárstvo, olejníctvo), v oblasti stavebných remesiel (tesárstvo, murárstvo, kamenárstvo, oknárstvo), v oblasti spracovanie kovov (kováčstvo, zlatníctvo, mešiarstvo, nožiarstvo, zámočníctvo, hodinárstvo) a ostatné remeslá hrnčiarstvo, maliarstvo, holičstvo a prácharstvo.

V období feudalizmu sa remeslá sústredili do miest. V období kapitalizmu bolo charakteristické ich prenikanie na dedinu. Šesť najrozšírenejších remesiel (obuvníctvo, krajčírstvo, stolárstvo, mäsiarstvo, kováčstvo, mydlárstvo) malo na dedinách väčšinu svojich dielní. S rozvojom kapitalizmu mala na vplyv remesiel hlavne veľkovýroba. Postupne zadržala alebo úplne zastavila rozvoj malovýroby (napr. súkenníctvo, obuvníctvo, tkáčstvo, mydlárstvo a iné). Udržiavanie tradície a špecializovaných výrobkov malo za následok udržanie niektorých remesiel. V období kapitalizmu sa rozvíjali najmä remeslá ako zámočníctvo, klampiarstvo, murárstvo, inštalatérstvo, maliarstvo, práčovne, čistiarne, kaderníctvo a iné. Postupne vznikali aj nové remeslá technického zamerania (elektrikári, sústružníci, zvárači...). Po roku 1918 nastal mohutný rozvoj niektorých remesiel (stavebných). Zanikali remeslá ako obuvníctvo a postupne narastali veľké remeselné dielne. Znižoval sa počet remeselníkov a reálny počet podielu malých majiteľských dielní. „V roku 1940 boli z 41 900 remeselných dielní asi 3/5 majiteľských, 1/5 malých a 1/5 stredných a veľkých dielní.“²⁸ Remeselná výroba sa organizovala vo výrobných družstvách, v komunálnych podnikoch a iných. Postupne začína preberať prvky strojovej výroby.

---

²⁸ Porovnaj: *Geografia – remeslá*. In *Gymzeliezovce.edu.sk*. [online]. [cit. 2010-03-18]. Dostupné na internete: <http://www.gymzeliezovce.edu.sk/geo/web/ref_remesla.htm>.

2.4.1 Remeslá na Spiši

Banícka a hutnícka tradícia siaha až do praveku. V Slovenskom Rudohorí v spišskej časti sa nachádzajú bohaté ložiská rúd. Vyskytuje sa tu meď a železná ruda. Baníctvo patrí medzi najstaršie povolanie na Spiši. Písomne sa spomína aj v starých listinách. Banské privilégia boli pridelené mestu v roku 1271. Archeologické nálezy železných, bronzových a zlatých výrobkov dokazujú, že sa v Slovenskom Rudohorí ťažili už v predhistorickej dobe. Najmä s príchodom nemeckého obyvateľstva od polovice 13. storočia nastáva rozvoj baníctva. V Spišskej Novej Vsi bolo banské podnikanie rozšírené aj keď patrilo do Zväzku spišských miest malo právo voľno obchodovať s vyťaženým striebrom, meďou, železom a olovom. Nemeckí kolonisti sa usadili najmä v okolí Gelnice, v Smolníckej doline a v oblasti Novoveských vrchov. Zlato a medené rudy sa ťažili v okolí Gelnice a Smolníka. V 15. storočí sa práva gelnického mestského práva rozšírila na všetky východoslovenské banské mestá. Ak mal slobodný občan prostriedky na zakúpenie banského poľa mohol ťažiť. Zdrojom kráľovských príjmov bola daň, ktorá sa platila z banského podnikania. Najväčší rozvoj ťažby a úpravy medi na Spiši bol v 14. a 15. storočí. Tunajšia meď bola známa v celej severnej Európe. V 15. storočí sa bane dostali do hĺbok a ťažbu im znemožňovali banské vody. Vtedajšia technika ich nedokázala odstrániť. V 17. storočí sa rozšírila ťažba železnej rudy. Zvýšil sa dopyt po železe v súvislosti s vojnovými výpravami proti Turkom a stavovskými nepokojmi. V 18. storočí za panovania Márie Terézie bol významný rozkvet baníctva. Od polovice 19. storočia po útlme medenorudného baníctva bola ťažba preorientovaná na železné rudy.²⁹ Mesto Spišská Nová Ves sa v tomto období stalo dôležitým miestom banských podnikom, inštitúcií ba dokonca aj Strednej baníckej školy. Na území dnešného katastra Spišská Nová Ves boli v dávnej minulosti viaceré banícke osady. Cieľom mesta Spišská Nová Ves je vybudovať nové námestie pripomínajúce slávnú minulosť tohto regiónu. Chceli by postaviť aj Multifunkčné banícke centrum s agentúrou destinačného manažmentu.

Garbiarstvo, kožušníctvo je výroba z kože, ktorá bola rozšírená v ľudovej a remeselnej výrobe na celom území Slovenska. V jednotlivých oblastiach sa špecializovali na výrobu potrieb obyvateľov daného regiónu. Zhotovovali krpce,

---

²⁹ Porovnaj: Ďurček, J.: *Spiš – turistický sprievodca*. Bratislava: Šport, 1979, s. 41-44.

opasky, zápästky, množstvo mešcov a remeňov. Na celom Slovensku bol rovnaký spôsob domáceho spracovania kožušín. Používal sa pri šití a pri výzdobe kožuchov. V ľudovej a umeleckej výrobe mala koža tradičné využitie a široké uplatnenie. Rozvíjalo sa najmä v oblastiach s rozšíreným chovom oviec. Ten bol základným zdrojom výroby a spracovania ovčích koží. Kožušníci z nich vyrábali tradičný ľudový odev – kožuchy, kožúšky, bundy rôzneho strihu pre ženy aj mužov. Najrozšírenejšie kožušnicke strediská boli na Horehroní, Turci, Liptove, Gemeri a Spiši. Remeselná kožušnicá výroba sa rozšírila z pôvodnej domácej na remeselnú kožušnicu výrobu. Kožušnícki tovariši chodievali aj na vandrovky. Na Slovensku boli kožušinové odevy rozšírené, ale neboli bežným a každodenným oblečením. Krátke a dlhé kožuchy vydržali majiteľov väčšinou celý život. Často sa kožuchy dedili z generácie na generáciu. Slovenské ľudové kožušníctvo je charakteristické veľmi bohato rozvinutými ornamentmi. V každej oblasti sa kožušníctvo prejavovalo svojim typickým vzorom, spôsobom úpravy švíkov, farebnosťou. Pre súčasnosť zanechalo toto zanikajúce odvetvie domácej a remeselnej výroby bohaté kultúrne dedičstvo.

Tkáčstvo je domácka a remeselná výroba tkanín, najmä plátna. Ľan, vlna a konope boli donedávna domácim materiálom pre výrobu textilných vlákien. Patria medzi základné druhy ľudovej kultúry. Tkáčstvo má dávnu históriu. Najstaršie cechy pochádzajú z druhej polovice 16. storočia. Hospodársky najviac tkáčstvo prosperovalo v 17. až 19. storočí. V 18. a 19. storočí zaznamenali rozkvet všetky tkáčske techniky s veľkou variabilitnosťou vzorov. Spiš, Šariš, Orava, Liptov a Gemer produkovali státisíce metrov plátna. Plátenníctvo sa tam stalo doplnkovým zamestnaním obyvateľov. V týchto krajoch bolo tkáčstvo málo zastúpené. Rozvíjalo sa predovšetkým v mestách a na dedinách, kde domácka výroba nebola príliš rozvinutá. Tkáči patrili medzi najchudobnejších remeselníkov. Na východnom Slovensku vzniklo 50 tkáčskych cechov, čo nebol veľký počet. Veľmi dôležitou súčasťou bytového i ľudového odevného textilu boli ručne vyrábané tkaniny. Jednotlivé regióny Slovenska charakterizovali rôzne farebné a vzorové kombinácie. Ľan, bavlna a vlna sa aj dnes používajú na tkanie. Vyrábajú sa z nich predovšetkým rôzne druhy prestieraní, obrusov, prikrývok a vankúšov. Rôzne tkáčske techniky používajú variabilitnosť vzorov (napríklad: geometrické a rastlinné motívy). Dodnes sa tkaniny umiestňujú aj do moderných interiérov v prírodnej farebnosti s použitím

ažúrovej techniky. Do sortimentu tkanín patria aj handričkové koberce. Tkajú sa s pruhovanými, kockovými ale aj melírovanými vzormi v rôznych farbách. Vlna má na Slovensku veľmi dlhú tradíciu. Celkový charakter hotového výrobku predurčuje samostatný spôsob spracovania vlny. Guby (tkaniny s vlasom) patria k slovenským tkaným vlneným textíliám. V minulosti slúžili pre pastierov a furmanov ako ochranný odev. Vlnené prikrývky, vankúše sú vyrábané z hrubej, nepravidelne ručne spriadanej vlny. V novom využití môžeme nájsť staré techniky tkania z vlny (napríklad: koberce tkané uzlíčkovou technikou, alebo koberce tkané zápästkovou technikou). Pomocou rôznych drevených foriem sa z vlny tkajú papuče rôznych tvarov.

Farbiarstvo, modrotlačiarstvo bolo v minulosti na Slovensku podmienené predovšetkým bohato rozvinutou výrobou plátna. Známe sú spôsoby farbenia tkanín prírodnými farbivami a rôzne techniky vzorovania farebných tkanín – riasenie, kamienkov a vyvázovanie. Najväčší rozvoj farbiarstvo zaznamenalo v druhej polovici 19. storočia. Výroba modrotlače – indigom zafarbeného textilu s viacfarebným alebo negatívnym vzorom má na Slovensku tradíciu už od konca 18. storočia a od polovice 19. storočia. „Indigo je tmavomodrý organický pigment rastlinného pôvodu alebo vyrobený synteticky z anilínu a kyseliny chlóróctovej, príp. z naftalénu, druh modrého farbiva“.³⁰ Indigo je modrotlač, ktorá je významnou súčasťou tradičného ľudového odevu. Modrotlačiarstvo preniklo do ľudového prostredia. Na našom území sa vytvorila hustá sieť modrotlačiarских dielní. Modrotlač sa na naše územie dostala pravdepodobne z Nemecka. U nás sa udomácnila pre svoje estetické kvality v súčiastiach ženského ľudového odevu v Liptove, na Orave, Spiši, v Turci a Šariši. Využívala sa pri zhotovovaní záster, šatiek a sukni, ktoré boli bohato vzorované. Na výrobu modrotlače sa používali celodrevené modrotlačové formy (väčšinou boli vyrobené z hruškového dreva). Neskôr sa začali používať formy s plieškami a kovovými klinčekmi. Z modrotlače sa v súčasnosti vyrábajú odevné a bytové textílie – prikrývky, obrusy, prestierania. Využívajú sa aj na závesné ozdoby a pozdravy.

---

³⁰ Šaling, S. – Ivanová-Šalingová, M. – Maniková, Z. : *Veľký slovník cudzích slov*. 3 vyd. Bratislava: Samo, 2003. s. 556.

3 KULTÚRNE A PRÍRODNÉ DEDIČSTVO

Trvalo ohrozované sú hodnoty kultúrneho dedičstva nielen prirodzenými príčinami chátrania a rozkladu, ale aj zánikom tradičných remesiel a techník, zmenami životného štýlu a zmenami spoločenských a ekonomických podmienok. Každého osobná povinnosť je chrániť naše kultúrne dedičstvo. V Ústave Slovenskej republiky je táto oblasť nášho života a kultúry na nižších úrovniach priorit. Význam kultúrneho dedičstva sa stretáva až doteraz s nepochopením. Nejde len o nedocenenie kultúrneho a spoločenského významu kultúrnych a historických hodnôt, ale aj o podcenenie ekonomického významu kultúrneho dedičstva. V každom vyspelom štáte je zdrojom pre tvorbu nových hodnôt a zdrojom významných príjmov z rozvoja kultúrnej turistiky. Kultúrne dedičstvo je stále a môže garantovať pretrvanie našej identity. V súčasnosti sa rozširujú spoločenstvá národov a regiónov celej Európy. Preto je dôležité, aby pretrvali kultúrne hodnoty vo svojej osobitosti a rozmanitosti. V súčasnosti je propagácia a prezentácia kultúrneho dedičstva poznamenaná predovšetkým nedostatkom finančných zdrojov. Súvisí s tým aj chýbajúca ucelená koncepcia propagácie a reprezentácie Slovenska v zahraničí a predovšetkým nejasnosti v oblasti rozvoja cestovného ruchu. Ak sa v budúcnosti doriešia tieto otázky bude prezentácia kultúrneho dedičstva aj v zahraničí úspešnejšia.³¹

„Kultúrne dedičstvo je súbor materiálnych, sociálnych a duchovných výsledkov tvorivej práce predchádzajúcich generácií, ktoré tvoria historické kontínium a súčasť dnešnej kultúry.“³² Kultúrne dedičstvo tvorí v krajine súčasť životného prostredia. Je to špecifické a nenahraditeľné bohatstvo štátu. Je dokladom umenia, techniky, vedy, vzdelanosti a celkového vývoja spoločnosti. Štát, obce, všetky organizácie a občania sú povinní chrániť, starať sa o kultúrne dedičstvo a vytvárať podmienky pre jeho zachovanie a spoločenské využitie. Kultúrne dedičstvo je najviac sústredené v lokalitách vyhlásených za pamiatkové rezervácie a pamiatkové zóny. „Pamiatková zóna je územie s historickým sídelným usporiadaním, územie kultúrnej krajiny s pamiatkovými hodnotami alebo územie s archeologickými

---

³¹ Porovnaj: *Súčasný stav kultúrneho dedičstva na Slovensku*. In Culture.gov.[online]. [cit. 2010-03-31]. Dostupné na internete: <http://www.culture.gov.sk/pk/LIPT_12_02_02/material.htm>.

³² *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska.1 diel*. Bratislava: Veda, 1995. s. 290.

nálezmi a archeologickými náleziskami, ktoré možno topograficky vymedziť.³³ Pamiatkové rezervácie predstavujú komplex historických pamiatok. Tieto pamiatky dokumentujú život národa v dávnej minulosti, starú architektúru a spôsobom jeho hospodárenia. Pamiatky tvoria tak kultúrne dedičstvo národa, ktoré majú veľkú cenu pre súčasnú spoločnosť. Väčšinou sa jedná o zachované historické jadrá miest, staré mestské štvrte a iné. „Pamiatkovou rezerváciou môžeme nazvať územie s uceleným historickým sídelným usporiadaním a s veľkou koncentráciou nehnuteľných kultúrnych pamiatok alebo územie so skupinami významných archeologických nálezov a archeologických nálezísk, ktoré možno topograficky vymedziť.“³⁴

„Do kultúrneho dedičstva zaradíme:

- monumenty (architektonické diela, archeologické nálezy, diela monumentálnych soch a malieb, nápisy, jaskynné obydlia a kombinácie prvkov, ktoré sú výnimočnou univerzálnou hodnotou z pohľadu histórie, umenia alebo vedy),
- skupiny budov (skupiny samostatných alebo spojených budov, ktoré kvôli ich architektúre, homogenite alebo miestu v krajine majú výnimočnú univerzálnu hodnotu z pohľadu histórie, umenia alebo vedy),
- náleziská (diela človeka, alebo kombinácia prírodných a ľudských diel a miesta vrátane archeologických nálezísk, ktoré majú výnimočnú univerzálnu hodnotu z historického, estetického, etnologického alebo antropologického hľadiska).

Do prírodného dedičstva zaradíme:

- prírodné prvky pozostávajúce z fyzických a biologických útvarov alebo skupín takých útvarov, ktoré majú výnimočnú univerzálnu hodnotu z estetického alebo vedeckého pohľadu,
- geologické a fyziografické útvary a presne vymedzené územia, ktoré vytvárajú biotop ohrozených druhov zvierat a rastlín výnimočnej univerzálnej hodnoty z pohľadu vedy a ochrany,

---

³³ Pamiatková zóna. In Wikipédia: slobodná encyklopédia. [online]. [cit. 2010-03-26]. Dostupné na internete: <http://sk.wikipedia.org/wiki/Pamiatkov%C3%A1_z%C3%B3na>.

³⁴ Pamiatková rezervácia. In Wikipédia: slobodná encyklopédia. [online]. [cit. 2010-03-24]. Dostupné na internete: <http://sk.wikipedia.org/wiki/Pamiatkov%C3%A1_rezerv%C3%A1cia>.

- prírodné náleziská presne vymedzených prírodných území výnimočnej univerzálnej hodnoty z pohľadu vedy, ochrany alebo prírodných krás. ³⁵

Človek túži po spoznávaní neznámeho a odlišného. Spolu s nevyhnutnosťou oddychu a regenerácie to patrí k základným charakteristikám človeka. Uspokojovanie týchto potrieb je základným motívom existencie cestovného ruchu. Preniknúť do inej kultúry najľahšie dosiahneme spoznaním kultúrneho dedičstva. V minulosti bol Spiš bohatým regiónom. Dnes sa stretáva s ekonomickými problémami, najmä s vysokou nezamestnanosťou. Každým rokom sa ekonomická situácia výrazne zlepšuje, najmä príchodom zahraničných investorov.

Územie Spiša ponúka množstvo turisticky atraktívnych lokalít. Napríklad národné parky ako Tatranský národný park (nachádza sa na severozápade), Pieninský národný park (nachádza sa na severe), Národný park Slovenský raj (nachádza sa na juhovýchode), Národný park Nízke Tatry (nachádza sa na juhozápade), hrady (Spišský hrad, Kežmarský hrad, Hrad Ľubovňa), jaskyne (Dobšinská ľadová jaskyňa, Stratená jaskyňa, Jaskyňa Psie diery), kúpele (Nový Smokovec, Štrbské Pleso, Vyšné Ružbachy), lyžiarske centrá (Vysoké Tatry, Krompachy-Plejsy, Ždiar, Liptovská Teplička) a rôzne minerálne pramene.

Najvýznamnejším faktorom formovania a udržiavania kultúrnej identity je kultúrne dedičstvo. Kultúrne dedičstvo je významnou súčasťou ponuky cestovného ruchu. Jedným z nástrojov ochrany, rozvíjania a využívania kultúrneho dedičstva spočíva aj v tom, že súvisí s cestovným ruchom. V globalizujúcom a multikultúrnom svete je kultúrne dedičstvo jedným z nástrojov. V ňom možno bojovať so zachovaním vlastnej identity.³⁶

3.1 Charakteristika a rozvoj cestovného ruchu

Cestovný ruch sa stal významným fenoménom v druhej polovici 20. storočia. Je súčasťou spôsobu života, trávenia voľného času a práce. Cestovný ruch je významným ekonomickým, kultúrnym, sociálnym a zdravotným činiteľom. Je ukazovateľom hmotnej a kultúrnej úrovne spoločnosti. V rozvinutých krajinách

---

³⁵ Svetové dedičstvo UNESCO. In Wikipédia: slobodná encyklopédia.[online]. [cit. 2010-03-17]. Dostupné na internete: <http://sk.wikipedia.org/wiki/Svetov%C3%A9_dedi%C4%8Dstvo_UNESCO>.

³⁶ Porovnaj: Lenovský, L. a kol.: Cestovný ruch a kultúrne dedičstvo. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2008, s. 113-114.

predstavuje podstatnú časť príjmov štátu. Dochádza tu k uspokojovaniu rozličných potrieb. Súvisí to s cestovaním a pobytom mimo miesta trvalého bydliska. Účelom je získanie komplexného zážitku, ktorý je podmienený odpočinkom, zdravím, poznávaním, zábavou, kultúrnym a športovým využitím. Rozvoju cestovného ruchu sa venuje množstvo krajín v rámci Slovenskej republiky. Slovenská republika patrí medzi krajiny s existujúcimi vodnými prírodnými a kultúrno-historickými predpokladmi pre rozvoj cestovného ruchu. Zároveň sa tu vytvárajú nevyhnutné spoločensko-ekonomické podmienky.

Cestovný ruch môžeme rozdeliť na rekreácie - časť voľného času, ktorú človek venuje na obnovu telesných a duševných síl (chatárstvo, práce v záhrade, chalupárčenie), agroturistiku – rekreácia na vidieku, využívajú sa športové zariadenia, jazdiarne, kultúrne podujatia a turisticko-športový cestovný ruch. Sem zaraďujeme letné aktivity (vodné športy, cykloturistika, kúpanie), zimné aktivity (korčuľovanie, lyžovanie, snowboarding) a celoročné aktivity (horská turistika, adrenalínové športy). Ďalšou formou cestovného ruchu sú kúpeľno-liečebný cestovný ruch poskytuje liečebnú preventívnu starostlivosť a výletný cestovný ruch, ktorého hlavným motívom je poznávanie (hrady, múzeá, kostoly, pamiatky, jaskyne, národné parky, ZOO, slávnosti a iné).

„Rozdelenie formy cestovného ruchu môžeme klasifikovať podľa:

- účelu návštev (napríklad využitie voľného času, dovolenky, kultúrne, športové, zdravotné cesty, návštevy priateľov, ale aj pracovné cesty vrátane konferencií),
- trvania pobytu (víkendové pobyty, pracovné cesty, ale aj tradičné dovolenkové dlhodobejšie pobyty),
- charakteru ciest (domáce alebo zahraničné),
- typu destinácie (vidiecke, mestské, prímorské alebo horské),
- vzdialenosti ciest (ďaleké alebo krátke cesty),

- vekovej štruktúry účastníkov CR (deti, mládež, rodiny, seniari).³⁷

Až v 19. storočí sa začali rekreanti zaujímať o horské oblasti. Vhodné predpoklady pre CR majú miesta s veľkou výškovou členitosťou a krasové oblasti. Najnavštevovanejšie krasové formy na Slovensku sú Slovenský kras, Nízke Tatry a Slovenský raj. V lete majú najväčšiu návštevnosť vodné plochy. Na zdroje minerálnych vôd je Slovensko veľmi bohaté. Nachádzajú sa tu kúpele v Piešťanoch, Trenčianskych Tepliciach, Bardejovské kúpele a iné. Spišský región patrí medzi regióny s vysokou prioritou. Do spišského regiónu v rámci cestovného ruchu zaraďujeme poznávanie pamiatok, pešia turistika, zimné športy, vidiecky cestovný ruch a jaskyne.

3.2 Využitie cestovného ruchu v kultúre

Veľmi dobré prírodné podmienky aj geografické postavenie má Slovensko na rozvoj cestovného ruchu. V niektorých krajinách Európy sa hlavným zdrojom príjmov stali príjmy z cestovného ruchu. Za okolitými krajinami zaostáva cestovný ruch Slovenka, pretože hlavným problémom je nedostatočná podpora a pozornosť zo strany štátu. Na Slovensku sú hlavnými druhmi rozvoja turizmu horský turizmus (zameriava sa na zimný, kde dominuje lyžovanie a letný, kde dominuje turistika) a kúpeľný turizmus (je to klasický liečebný a relaxačný cestovný ruch). Súčasným trendom cestovného ruchu je skracovanie dĺžky pobytu na dovolenke. Zameriavajú sa na aktívne využívanie a získavanie zážitkov. Vyžaduje si to značné investície do obnovy kultúrnych pamiatok. Fondy podporujú a budú podporovať projekty cestovného ruchu, ktoré budú ohľaduplné ku kultúrnym a prírodným hodnotám. V súčasnosti nie je možné stavať na jednom druhu cestovného ruchu. Je potrebné, aby sa kombinovali rôzne aktivity. Tým sa umožní návštevníkovi, aby získal komplexný zážitok.³⁸

Región môžeme definovať ako základnú jednotku, ktorú môžeme členiť na priestor. Vyznačuje sa geografickými, ekonomickými, sociálnymi, kultúrnymi, historickými a národnostnými znakmi. „Región je administratívne prostredie, krajina,

---

³⁷ Borovský J. – Smolková E. – Niňajová I.: *Cestovný ruch – trendy a perspektívy*. Bratislava: IURA EDITION, 2008. s. 11.

³⁸ Porovnaj: Lenovský, L. a kol. .: *Cestovný ruch a kultúrne dedičstvo*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2008, s. 124-126.

okrsok, oblasť, miesto, okruh.“³⁹ Ďalším pojmom, ktorý treba vymedziť je pojem stredisko cestovného ruchu. Stredisko cestovného ruchu plní určité funkcie z hľadiska prírodných vlastností daného územia a základného vybavenia. Z pohľadu účastníka to vytvára určitý celok. Predstavuje to preňho cieľ dovolenky a cestovania, pre ktorý sa účastník rozhoduje. Rozhoduje sa podľa toho aký komplex služieb a čo môže čerpať z poskytnutého balíka služieb, z ktorého sa jeho dovolenkový pobyt skladá. Účastník počas svojho pobytu v stredisku cestovného ruchu spotrebováva určité balíky služieb.⁴⁰

Na miestach, na ktorých je možné využívať cestovný ruch a nachádzajú sa tam prírodné a kultúrno-historické podmienky sa zriaďuje stredisko cestovného ruchu. Takéto miesto musí mať primeranú infraštruktúrnú vybavenosť, splnené hygienické podmienky a musí byť dopravne prístupné. Nevyhnutné je územné stredisko cestovného ruchu aj ohraničiť. Je potrebné ho aj bližšie klasifikovať z hľadiska rekreačného, liečebného alebo z hľadiska kultúrnych funkcií. Stredisko cestovného ruchu môže byť z hľadiska významu miestne, regionálne, celoštátne ale aj medzinárodné. Tieto hľadiská ovplyvňujú formy cestovného ruchu. Cestovný ruch má výrazný geografický a regionálny aspekt. Uskutočňuje sa mimo bežného životného prostredia. Nachádza sa tam, kde je vhodná prvotná ponuka. To znamená v objektoch rekreačných a kultúrnych aktivít cestovného ruchu. Čím má prvotná ponuka cestovného ruchu väčší význam, tým bude aj významnejšie postavenie cestovného ruchu v ekonomike daného regiónu. Základom špecializácie regiónu sú prírodné a kultúrno-historické podmienky a organizované podujatia. Územie Slovenskej republiky bolo rozdelené na územia vhodné a nevhodné pre cestovný ruch. Do 24 regiónov (oblastí) boli rozdelené vhodné územia cestovného ruchu. Z hľadiska kvality a funkcií boli rozdelené do štyroch kategórií. Prvá kategória má najkvalitnejšie podmienky pre rozvoj cestovného ruchu s celoštátnym alebo až medzinárodným charakterom. Do prvej kategórie v rámci Slovenska zaraďujeme oblasť Slovenského raja, Vysokotatranskú, Nízkotatranskú, Malofatranskú, Piešťansko-trenčiansku a Bratislavskú oblasť. Jednotlivé strediská môžu mať z prvotnej ponuky rozličnú špecializáciu. Môžu sa špecializovať napríklad na

---

³⁹ Šaling, S. – Ivanová-Šalingová, M. – Maniková, Z.: *Veľký slovník cudzích slov*. 3 vyd. Bratislava: Samo, 2003. s. 1070.

⁴⁰ Porovnaj: Michalová, V. a kol.: *Služby a cestovný ruch: súvislosti, špecifiká, cesta rozvoja*. 2 vyd. Bratislava: Sprint, 2001, s. 243-245.

kúpanie, vodné športy, turistiku a zimné športy. Oblasťný, celoštátny alebo medzinárodný charakter môže mať každý typ strediska.⁴¹

Národno-kultúrne pamiatky patria k základnému fondu kultúrno-historického bohatstva národa. Kultúrno-historické pamiatky sú predpokladom rozvoja poznávacieho cestovného ruchu. Sú predmetom mimoriadnej ochrany štátu. Národno-historické pamiatky sa členia na národno-historické pamiatky, umelecko-historické pamiatky a pamiatky ľudovej kultúry. Národno-historické pamiatky sú spojené s dokumentmi významných národných udalostí, ktoré sú spojené s činnosťou významných osobností národa. Ide o pamätné domy (napríklad rodný dom Alexandra Dubčeka, Ľudovíta Štúra v Uhrovci, J. G. Tajovského v Tajove a iné), pamätné miesta a objekty (rôzne Kaštiele), pietne miesta na cintorínoch, pamätné tabule, pomníky a iné. Umelecko-historické pamiatky sú architektonické pamiatky, výtvarné a úžitkové umenie, technické diela, parková architektúra. Pre turistov sú väčšinou atraktívne budovy starých radníc, zámkov, pevností a iných. Pamiatky ľudovej kultúry sa delia na ľudovú architektúru, ľudové výrobky, ľudové jedlá, nehmotné pamiatky ľudovej kultúry (výtvarné umenie, hudobný folklór a iné). V súčasnosti sa navštevujú hlavne skanzeny (sú to múzeá ľudovej architektúry v prírode), výtvarné umenie, kroje a podobne. Väčšina pamiatok ľudovej kultúry sa sústreďuje v múzeách.⁴²

3.2.1 Turistická informačná kancelária

Dôležitým faktorom pre úspešné organizovanie cestovného ruchu je vznik a fungovanie turistickej informačnej kancelárie. Dosiahnutie kvalitatívnej úrovne cestovného ruchu je možné vytvorením vhodných materiálnych a organizačných predpokladov. Neodmysliteľnou súčasťou vybavenosti stredísk a regiónov cestovného ruchu sú na Slovensku miestne a regionálne informačné kancelárie. V zahraničí sa označujú rôznymi názvami. Na Slovensku sa zaužíval názov Turistická informačná kancelária. „Na základe skúseností z činnosti miestnych a regionálnych informačných kancelárií v zahraničí je možné ich úlohy v rozvoji cestovného ruchu vymedziť nasledovne:

---

⁴¹ Porovnaj: Patúš, P. a kol.: *Manažment regiónu a strediska cestovného ruchu*. Banská Bystrica: *Cestovateľ*, 1997, s. 9-18.

⁴² Porovnaj: Oriška, J.: *Spríevodcovská činnosť v cestovnom ruchu*. Banská Bystrica: *Dali-BB*, 2007, s. 9-10.

- nájsť potenciálneho účastníka cestovného ruchu,
- prijať účastníka cestovného ruchu a poskytnúť mu všetky potrebné informácie,
- na spestrenie pobytu účastníkovi cestovného ruchu ponúkať široký sortiment doplnkových služieb,
- koordinovať činnosť rôznych subjektov cestovného ruchu v stredisku, regióne, vrátane výchovy obyvateľstva k cestovnému ruchu.⁴³

Existencia turistickej informačnej kancelárie návštevníkom signalizuje, že je tam ochota im pomôcť a sú v nej vítaní. Mnoho zahraničných návštevníkov využíva služby turistických informačných kancelárií. Sú ideálnym miestom, ktoré môžu pomôcť návštevníkom pri ich cestách z jedného do druhého strediska cestovného ruchu. Predávať produkt strediska, regiónu alebo krajiny ako cestovného cieľa môžu turistické informačné kancelárie, ktoré tým prispievajú k zvýšeniu príjmov daného strediska a ovplyvňujú aj rozhodovanie účastníkov cestovného ruchu. V súčasnosti je dôležité, aby turistická informačná kancelária pôsobila aj na domáce obyvateľstvo. Je potrebné, aby aj oni využívali jej služby. Predovšetkým ide o účasť na rôznych podujatiach organizovaných v stredisku, celodenné výlety do okolia. Je dôležité, aby sa viac a častejšie zúčastňovali cestovného ruchu vo vlastnej krajine a tým aj spropagovali ostatné regióny cestovného ruchu na Slovensku. Mnohí obyvatelia ani nevedia, že aké služby poskytujú turistické informačné kancelárie, a že sú určené aj pre nich. Hlavnou úlohou turistických informačných kancelárií je, aby účastníci cestovného ruchu strávili v danom stredisku, alebo v jeho okolí svoj čas a tým minuli aj peniaze v danom regióne. Služby pre verejnosť sa môžu týkať aj miestneho obyvateľstva. Miestny návštevníci požadujú informácie o svojom vlastnom regióne alebo o ostatných oblastiach republiky. Úlohy turistickej informačnej kancelárie závisia od rozsahu jej pôsobnosti (miestna alebo regionálna TIK), alebo od toho či poskytuje služby účastníkom cestovného ruchu, alebo zabezpečuje aj úlohy rozvoja cestovného ruchu v stredisku (regióne).

Medzi hlavné úlohy miestnej turistickej informačnej kancelárie patria poskytovanie informácií (o stredisku cestovného ruchu a jeho okolí), rezervovanie

---

⁴³ Patúš, P. a kol.: *Manažment regiónu a strediska cestovného ruchu. Banská Bystrica: Cestovateľ*, 1997. s. 44.

ubytovania (pre domácich aj zahraničných turistov), dopravné služby (na požiadanie účastníkov cestovného ruchu môže TIK zostaviť plán cesty, zaobstaráť cestovné lístky, zabezpečiť prenájom auta alebo taxi), vstupenky na podujatia (predáva vstupenky pre miestnych obyvateľov, na divadelné koncerty, výlety, prehliadky so sprievodcom), predaj máp, sprievodcov a suvenírov (je to predaj kníh, mapy, suveníry, pohľadnice, fotografické potreby a iné), zmenárenské služby (účastníkom môže preplácať v hotovosti cestovné šeky, vymieňať zahraničné valuty a podobne).

Miestna informačná kancelária v súvislosti s podporou rozvoja cestovného ruchu zabezpečuje aj tieto úlohy: propagácia strediska cestovného ruchu, manažment strediska cestovného ruchu (spolupráca alebo priamo tvorba marketingovej koncepcie strediska, výskum cestovného ruchu v stredisku), práca s verejnosťou (dobré vzťahy k verejnosti, štátnym orgánom a orgánom miestnej samosprávy, tlačí a iným) a administratíva turistickej informačnej kancelárie (zahŕňa sledovanie efektívnosti aktivít turistickej informačnej kancelárie, zber informácií a tvorbu databáz, peňažné operácie súvisiace s činnosťou kancelárie, vedenie účtovníctva a iné). Medzi hlavné úlohy regionálnej turistickej informačnej kancelárie patria: úlohy miestnej TIK v stredisku (meste), kde sa nachádza, úlohy regionálnej TIK v regióne, kde pôsobí.⁴⁴

Turistická informačná kancelária je veľmi dôležitá pre správne fungovanie a organizovanie cestovného ruchu. Oboznamuje návštevníkov s turistickými možnosťami. Poskytuje im informácie o danom regióne, o vhodných turistických atrakciách a možnostiach ich využívania. Návštevník má možnosť si vybrať z rôznych druhov zimných a letných športov, vhodné ubytovanie a možnosť zúčastniť sa množstva zaujímavých podujatí. Ako sme už spomínali je dôležité aby sa turistické informačné kancelárie dostávali viac do povedomia nie len zahraničných turistov, ale aby tieto služby využívali aj domáci návštevníci.

---

⁴⁴ Porovnaj: Patúš, P. a kol.: *Manažment regiónu a strediska cestovného ruchu*. Banská Bystrica: *Cestovateľ*, 1997, s. 44-47.

4 VZNIK A VÝVOJ PAMIATOK NA SPIŠI

Na Slovensku patrí Spiš k najbohatším krajom na umelecké pamiatky minulosti. Je mimoriadne zaujímavý a bohatý nielen prírodnými krásami. Nachádza sa tu množstvo sochárskych, maliarskych diel a rôznych architektonických prvkov. Väčšina pamiatok pochádza zo stredovekého, gotického a neskorogotického obdobia. Spišská kultúra mala výhodnú geografickú polohu, dobré obchodné styky a hospodársku prosperitu. Na pomerne malom území akou je aj Spiš sa zachovali stredoveké pamiatky vo väčšej hustote a počte ako v iných krajoch v strednej Európe. Množstvo umeleckých a architektonických diel sú výsledkom hospodárskych a sociálnych podmienok. Tie neboli práve v stredoveku na tomto území priaznivé. Ako sme už spomínali do 14. storočia bolo na Spiši len vidiecke osídlenie s osadami pôvodného slovenského obyvateľstva. Archeologické výskumy dokázali, že udržalo kontinuitu stredovekého osídlenia. Udržalo ich s osídleniami z doby hradištnej, s osadami uhorských kopijníkov (prišli sem približne v 11. – 12. storočí) a s osadami nemeckých kolonistov. Obyvateľstvo, ktoré žilo v týchto osadách podliehalo najskôr župnému hradu a neskôr iným zemepánom – šľachticom. Výnimku mali kopijnícke osady a nemeckí kolonisti, pretože mali určité privilégia. Feudálne sídla, alebo cirkevné inštitúcie boli spoločenskými strediskami Spiša v stredovekom období. Feudálne vrchnosti mali najdôležitejšie sídla na hradoch. Najdôležitejším bol Spišský hrad, ktorý bol postavený v 12. storočí. Z cirkevných inštitúcií bola najdôležitejšia kapitula a kláštory reholí. Fary mali tiež určitú kultúrno-spoločenskú funkciu. Na rozvoj spišskej architektúra a umenia vplývali tieto spoločenské centrá. Na výstavbu feudálnych a cirkevných budov sa povolávali domáci murári a remeselníci ale aj stavitelia a kamenári zo susedných a vzdialených oblastí. Tieto budovy potom vyzdobovali sochári, maliari a iní umelci. Počet umeleckých diel sa rozšíril v 14. storočí. Množstvo spišských dedín sa menilo na mestá vďaka dobrej diaľkovej ceste medzi Uhorskom a Poľskom. Mestá ako Levoča a Kežmarok sa dostali do popredia. Ťažili z diaľkového obchodu a rozvoja remesiel. Z južného Spiša v stredoveku vyniklo mesto Gelnica, ktorá podnikala v banskom odbore. Spišská Nová Ves sa pokúšala tiež dostať na vyššiu úroveň. Ostatné mestá nevedeli udržať krok so štvoricou týchto miest. Úroveň spišských miest sa odrazila aj v ich výstavbe, kvalite verejných a súkromných stavieb a umeleckých potrebách. Na prelome 13. a 14. storočia spišskí zemepáni vo svojich osadách začali budovať nové

kláštory. „Rodina Gorgeyovcov založila koncom 13. storočia kláštor antonitov v Dravciach, magister Jordan z Hrhova založil kláštor kartuziánov na Skale útočišťa, v roku 1313 prišla do Lendaku križovnícka rehoľa rytierov Božieho hrobu a magister Kakaš z rodu Berzewiczovcov založil vo svojich osadách niekoľko kláštorov, z ktorých vynikol najmä kláštor kartuziánov pri Dunajci, neskôr známy ako Červený Kláštor.“⁴⁵ V mestách na Spiši sa usadili len minoriti. Postavili kláštor v Levoči.⁴⁶

V 14. storočí sa podstatne mení umelecká situácia. Čoraz viac vplývali mestá na vývoj architektúry a výtvarného umenia. Väčšina umelcov, ktorí sa natrvalo usadili na Spiši svoje dielne zakladali v mestách. Väčšina dielní pôsobila aj desaťročia a zachovala sa aj keď sa v nej vymieňali umelecké rodiny. Niektoré vznikali na krátko. Odchodom, smrťou umelca, alebo po dobu dokončenia objednávky zanikli. Mnohé z diel neboli dielom domácich mestských umelcov. Jasne sa odlišovali od domácej tvorby a ukazovali na pôsobenie cudzích autorov, alebo použitie ich návrhov. Pri uplatňovaní gotickej architektúry sa presunulo pôsobenie umeleckej tvorby do miest. V novej umeleckej a architektonickej tvorbe došlo k zmene obsahu. Na Spiši vyvrcholil gotický sloh monumentálnymi dielami európskej úrovne. Zásluhou o zvyšovanie architektúry a výtvarného umenia môžeme pripísať meštianstvu. Najbohatšie mestá na Spiši sa chceli vyrovnáť umeleckými dielami iným európskym mestám. Spiš vyhľadával a neskôr aj povolával čoraz viac významných umelcov zo zahraničia. Stavebná organizácia mesta sa začala čoraz viac odlišovať od stavebnej organizácie na dedinách v 13. storočí. V mestách sa začala budovať zovretá zástavba (členila sa pravidelne usporiadanými parcelami), zložitá uličná sieť (sústredila sa na trhovisko) mohutné stavby kostolov a radníc (sústredoval sa pri nich verejný život). Vznikla snaha o dôkladné uzavretie mesta proti okolitému svetu. Tím sa mesto zásadne odlišovalo od starších dedín. Nové mestá vznikali viacerými spôsobmi. Najčastejšie to bolo prestavbou alebo rozširovaním starších dedín. Vznikali aj úplne od základu na novej pôde podľa vopred vypracovaného plánu. Na pôdorysoch spišských miest sa dodnes odráža spôsob ich výstavby. Najdôležitejším priestorom mesta bolo námestie. Na trhovisku sa sústreďoval verejný život mesta. Zvyčajne si na námestí postavili farský kostol

---

⁴⁵ Šášky, L. *Umenie stredovekého Spiša. : In Spišské mestá v stredoveku. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1979. s. 134.*

⁴⁶ Porovnaj: Šášky, L. *Umenie stredovekého Spiša.: In Spišské mestá v stredoveku. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1979, s. 133-153.*

a okolo neho si stavali domy mestský patricijovia. „Patricij hist. v ranom stredoveku, čestný titul najvyšších svetských, mestských hodnostárov.“⁴⁷ Domy ostatných mešťanov stáli na uliciach tak, aby ich brány smerovali priamo k námestiu, alebo obiehali okolo námestia. Chudobní obyvatelia bývali na okraji mesta v úzkych uličkách, alebo v samostatných štvrtiach. V stredoveku boli parcely zastavené len z jednej strany obytnými domami. Hospodárske stavby stáli z druhej strany. Všetky znaky stredovekého mesta môžeme pozorovať na historickom jadre Levoče. Zachovalo si svoj pôvodný stredoveký pôdorys s pravidelným námestím. Náročnejšie architektonické riešenia, väčšie rozmery stavieb, ďalší rozvoj architektúry a použitie nových architektonických typov si vynútili spoločenské potreby miest. Tento rozdiel môžeme najvýraznejšie vidieť na architektúre kostolov. Ľuďom už nestačili kostoly z druhej polovice 13. storočia, potrebovali väčšie a priestrannejšie chrámy. V prvej polovici 14. storočia sa v mestách začali stavať mestské kostoly. Vo väčšine prípadov vznikajú na pôvodnom mieste starších kostolov. Môžeme to vidieť v mestách ako sú Levoča, Kežmarok, Spišská Nová Ves a Spišské Vlachy. Stavebná činnosť sa neobmedzovala len na mestá. Aj v starších dedinách bolo treba postaviť kláštory a kostoly. Stavebná činnosť v období neskorej gotiky sa zameriavala na prestavby a rozširovanie kostolov. Počas celého 14. a 15. storočia sa veľa stavalo v mestách. Prestavovali a rozširovali sa hrady postavené v románskom a ranogotickom období. Rozširujúce mešťanstvo sa snažilo vytvoriť podmienky pre pohodlné, bezpečné bývanie a činnosť svojho zamestnania, remesiel a obchodu. Na vznik pevného obydľia z kameňa poukazujú architektonické detaily z druhej polovice 15. storočia a prvej polovice 16. storočia. Tvar architektúr a predmetov sa v prvom rade sústredil na sakrálnu architektúru a predmety, ktoré slúžia na náboženské rituály. Nástenné maľby sa do kostolov dostávali v rôznych časových obdobiach. Ani v jednom kostole sa nenachádzajú nástenné maľby z jedného obdobia alebo od jedného autora. Nástenné maľby boli nákladné a preto sa robili po etapách. Popri výtvarnom umení sa uplatňovali aj umelecké remeslá ako zlatníctvo, stolárstvo a kovolejstvo.⁴⁸

---

⁴⁷ Šalíng, S. – Ivanová-Šalíngová, M. – Maníková, Z. : *Veľký slovník cudzích slov*. 3 vyd. Bratislava: Samo, 2003. s. 942.

⁴⁸ Porovnaj: Šášky, L. *Umenie stredovekého Spiša.*: In *Spišské mestá v stredoveku*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 133-150.

Spiš je mimoriadne bohatý na stredoveké architektúry a ich vnútorné zariadenia. Na malom území je sústredené veľké množstvo nehnuteľných a hnutel'ných pamiatok. Koncom 13. storočia začali mnohé spišské dediny pretvárať na mestá. V 14. a 15. storočí vznikla na Spiši hustá sieť mestečiek a miest. Pamiatky spišského výtvarného umenia a umeleckého remesla zo stredoveku sú rovnako mnohotvárne. Z 13. storočia pochádzajú najstaršie zachované výtvarné pamiatky ako sú románske fresky a kamenárske artefakty. Dokladom o rozvoji umeleckej tvorby sú fresky a samotné gotické drevené plastiky zo 14. storočia. Iné predmety vnútorného zariadenia chrámov pochádzajú z druhej polovice 15. storočia a prvej tretiny 16. storočia. Stredoveké umenie sa stalo neodmysliteľnou súčasťou spišskej krajiny. Spišské mestá a obce postupom času stratili svoj význam. Zostali na okraji historického diania. Pamiatky ostali zachované v pôvodnej podobe a novšie zásahy sa obmedzili na minimum. Preto sa oproti iným krajinám môžeme pochváliť niekoľkými celkovými súbormi stredovekého umenia v kostoloch. Medzi najvýznamnejšie patri dielňa majstra Pavla z Levoče. Pomerne málo sa na Spiši prejavila architektúra v 18. a 19. storočí. Barokový sloh sa uplatnil najmä ako doplnujúci pri modernizácii fasád.⁴⁹

4.1 Najvýznamnejšie spišské mestá, ich umelecké pamiatky

Spiš ako sme už spomínali je krajom na severovýchode Slovenska. Je obdarený množstvom prírodných krás, klenotmi neživej prírody a rozmanitými horstvami. Je jedným z najkrajších a turistami najvyhľadávanejších regiónov cestovného ruchu na Slovensku. Nachádzajú sa tu vynikajúce prírodné podmienky, folklór, kultúrno-historické pamiatky a zachovaná ľudová architektúra.

Región Spiša sa v súčasnosti rozdeľuje na tri časti:

Horný Spiš – okres Stará Ľubovňa a Zamagurie (severozápadná časť okresu Kežmarok).

Stredný Spiš – okresy Levoča, Poprad a väčšina okresu Kežmarok (s výnimkou Zamaguria).

Dolný Spiš – okresy Spišská Nová Ves a Gelnica.

---

⁴⁹ Porovnaj: Ďurček, J.: *Spiš – turistický sprievodca*. Bratislava: Šport, 1979, s. 38-41.

4.1.1 Horný Spiš

Stará Ľubovňa – sa nachádza na severnom Slovensku. Je to mesto ležiace v Prešovskom kraji. Patrí k najstarším mestám Spiša. Neďaleko sa nachádzajú Vysoké Tatry. Stará Ľubovňa sa rozprestiera v Ľubovnianskej kotline. Kotlinu ohraničujú Levočské vrchy. Cez mesto preteká rieka Poprad, do nej sa vlieva potok Jakubianka. Stará Ľubovňa a okolie bolo osídlené už v staršej dobe kamennej. Najstaršia písomná zmienka pochádza z roku 1292. Bola to najdôležitejšia obchodná cesta do Poľska na pohraničí. Ľubovniansky hrad dostavali v 13. storočí. Obec Stará Ľubovňa dostala privilégiá v roku 1342. V roku 1364 boli tomuto mestu udelené privilégiá slobodného kráľovského mesta. Kráľ Žigmund dal v roku 1412 do zálohu Poľsku Ľubovniansko-podolínske hradné panstvo a 13 spišských miest vrátane Starej Ľubovne. Potupne sa rozvinula remeselná výroba a obchod. Význam Starej Ľubovne poklesol v roku 1772. Menšia textilka a garbiareň tu vznikli na začiatku 20. storočia. Mesto oživa v druhej polovici 20. storočia. Vznikali podniky ako tehelňa, skrutkáreň, strojárské a potravinárske podniky. V súčasnosti je mesto spájané s elektronikou, ľahkým strojárskym a potravinárskym priemyslom. Služby spojené s cestovým ruchom sa tiež rozvíjajú.

Najstaršou stavebnou pamiatkou je rímskokatolícky Kostol sv. Mikuláša, ktorý sa nachádza na námestí. Pochádza z roku 1280 a v druhej polovici 17. storočia bol prestavaný. Gotická socha Madony a krsiteľnica sú jeho cennou súčasťou. V meste sa nachádzajú ešte ďalšie tri kostoly. Kostol sv. Jozefa je zaujímavý zvonickou postavenou v roku 1991. Ďalšími kostolmi sú gréckokatolícky Kostol Matky Ustavičnej Pomoci a nový Kostol sv. Petra a Pavla. Zachovali sa tu aj neskororenesančné domy zo 17. storočia. V jednom z týchto domov sa nachádza aj Múzeum Dom Ľubovnianskeho mešťana. Táto expozícia približuje život strednej vrstvy v 19. storočí. Nad mestom sa týči hrad Ľubovňa. Pôvodne slúžil ako strážca severnej hranice Uhorska.

Charakter mesta je v súčasnosti priemyselný, kultúrno-historický a výchovno-vzdelávací. V meste sa cestovný ruch rozvíja dynamicky. Vybudovali sa nové turistické zaujímavosti ako sú Stredoveký vojenský tábor v podhradí (obraz vojenského života v 16. storočí). Súčasťou tábora je ubytovanie v historických stanoch, strelba z kuše, luku, jazda na koni, šermiari, sokoliari, stredoveké jedlá.

Poskytujú aj rôzne iné atrakcie a zaujímavosťou je aj stredoveká krčma. V zimných mesiacoch ponúkajú sánkarskú dráhu, klzisko, tradičnú spišskú zakáľačku a dobové hostiny. Okrem kultúrno-historických pamiatok možno navštíviť Ľubovnianske kúpele. Okolité pohoria sú vhodné pre turistiku. Obľúbená je rieka Poprad, ktorú využívajú vodáci. V meste sa nachádzajú športovo-relaxačné centrum, tenisové kurty a krytá plaváreň. Konajú sa tam každoročne kultúrno-spoločenské podujatia (Ľubovniansky jarmok – v septembri, Oslavy sv. Huberta – v októbri, Vansovej lomnička – v novembri).⁵⁰

4.1.2 Stredný Spiš

Levoča – je mesto ležiace v Prešovskom kraji. O pôvodnom slovanskom osídlení mesta Levoča svedčia archeologické nálezy. Historické gotické a renesančné stavby dokumentujú bohatstvo mesta. Prvá najstaršia písomná pamiatka o meste Levoča je listina Belu IV, ktorá pochádza z roku 1249. Levoča bola hlavným mestom Spiša od roku 1271. Duchovným centrom bola Spišská Kapitula ako sídlo spišského prepošta. Sídlo biskupa bola od roku 1776. Levoča bola spomínaná ako kráľovské mesto a to v roku 1317. Od roku 1624 pracovala v meste tlačiareň. V roku 1937 v južnej časti mesta našli úlomky keramiky stredohradištného rázu. Južne od dnešného mesta na vyvýšenine Stará Levoča sa našli stopy slovanského osídlenia. Nájdeme tu úlomky nádob, ktoré pochádzajú z mladšej doby hradištnej. Na bývalom vojenskom cvičisku sa našiel nález sídliska. Osada pravdepodobne zanikla v časoch tatárskeho vpádu. V 9. až 13. storočí bolo územie dnešnej Levoče stále obývané Slovanmi. Dosvedčujú o tom archeologické nálezy a doklady. Názov mesta je slovanského pôvodu. Starší historici rôznych národností sa snažili vo svojom jazyku odvodiť názov tohto mesta. „Až I. Kniezsa ako prvý poukázal na slovanský pôvod názvu, vysvetľujúc jeho etymológiu zo slova Lěvoča, t.j. ľavý prítok Hornádu.“⁵¹ Mesto a dedina boli pomenované podľa potoka. Staré nemecké kroniky potvrdzujú, že Levoču osídlili Sasi až po vpáde Tatárov. Patrí medzi najvýznamnejšie mestá na Slovensku svojimi historickými stavebnými pamiatkami. Viac ako 50 gotických, renesančných a ranobarokových pamiatok sa nachádza na historickom námestí. Zachovala si so svojimi hradbami a urbanistikou charakter stredovekého mesta.

---

⁵⁰ Porovnaj: Magula, A.: *Atlas slovenských miest. 2 vyd. Bratislava: MAPA SLOVAKIA PLUS, 2007 s 324.*

⁵¹ Varsik, B. *Pôvodné slovanské osídlenie Spiša a korene spišských miest..: In Spišské mestá v stredoveku. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1979. s. 16.*

Zástavba historického jadra si zachovala drobné členenie a pravidelný rytmus meštianskych domov. Dominanty cirkevných a mestských verejných budov z nich výrazne vystupujú. Levoča patrí medzi najkrajšie historické mestá na Slovensku, vďaka množstvu pamiatok a umeleckých skvostov. Je mestskou pamiatkovou rezerváciou. Nachádza sa uprostred regiónu. Zaradila sa medzi významné mestá z hospodárskej stránky, ako stredisko medzinárodného aj vnútorného obchodu a stredisko remeselnej výroby. Mnoho dokladov, ktoré sa zachovali až dodnes svedčia o významnom postavení tohto mesta. K najvýznamnejším klenotom patrí Chrám sv. Jakuba.

Najvýznamnejšou pamiatkou v Levoči je Chrám svätého Jakuba.⁵² Je to druhý najväčší kostol na Slovensku. Veriacim slúži vyše 700 rokov na bohoslužby. Patrí k národnej kultúrnej pamiatke. Kostol je zasvätený svätému Jakubovi staršiemu Apoštolovi, ochrancovi bojovníkov, robotníkov a pútnikov. V minulosti sa v Levoči dňa 25. júla konali veľké výročné jarmoky. V tento deň sa slávi aj sviatok zasvätenia. Kostol ako aj jeho interiérové vybavenie je národnou kultúrnou pamiatkou už od roku 1965. Je to mestský farský kostol, ktorý obsahuje unikátnu zbierku stredovekých gotických krídlových oltárov. Mestá Levoča a Bardejov sa môžu pochváliť ako jediné v Európe zbierkou gotických oltárov vlastnej proveniencie, stojacich zväčša na pôvodných miestach. Chrám svätého Jakuba je pôvodne gotický. Kostol bol upravený koncom 15. a začiatkom 16. storočia. Kaplnka pre bibliotéku bola nadstavená nad severnou predsieňou v rokoch 1530 – 1550. Okrem oltárov sa v Chráme sv. Jakuba nachádza aj mnoho epitafov a iných umeleckých diel. Architektúra a pôdorysná dispozícia tohto chrámu pôsobí veľmi vyváženým dojmom. Tento kostol je postavený podľa zásad stredovekej symboliky čísel, ktoré možno obdivovať najviac na francúzskych katedrálach. V každom katolíckom kostole ku základným zariadeniam patria oltáre. Jeden oltár stačil vo väčšine prípadov pre celý kostol. Základom každého oltára je oltárny stôl. Je to miesto, kde sa vykonáva obeta. V prvých dobách kresťanstva oltáre vznikali na hroboch mučeníkov. Vznikol z toho zvyk a v každom oltári museli byť uložené pozostatky niektorého svätca – relikvie. Priestor medzi podlahou a oltárnym stolom zakrývala buď vyšívaná látka, alebo vyrezávané alebo maľované dosky. Hlavná výtvarná a obsahová časť sa sústredila na oltárnu skriňu. V nej sa nachádzajú scény zo života

---

⁵² Pozri príloha Obrázok. 3

Krista alebo sochy svätcov. V období gotiky bol rezbár hlavným podnikateľom pri výrobe oltárov. Rezbárske diela totiž prevažovali na oltároch. Pomerne málo kompletných gotických tabuľových oltárov sa zachovalo v strednej Európe. Buď zanikli v období reformácie, alebo ustupovali barokovým oltárom. V Levoči tvorili katolícku časť obyvateľstva najmä chudobní ľudia. Tí nemali prostriedky na nahradenie starých oltárov novšími barokovými. V Chráme sv. Jakuba boli v 15. – 16. storočí aj oltáre, ktoré dnes neexistujú. Boli to: oltár sv. Vavrinca, sv. Barbory, sv. Kríža, sv. Juraja, najsvätejšej Trojice a oltár sv. Hieronyma. Predpokladá sa, že tieto oltáre prečkali obdobie reformácie. Počas protireformačných bojov boli zničené alebo nahradené. Chrám sv. Jakuba je kvalitou a množstvom stredovekých oltárov európskou aj svetovou raritou.

*Hlavný oltár sv. Jakuba st. Apoštola*⁵³ – je najvyšším gotickým oltárom na svete. Jeho výška je 18,62 m. Zaplňa priestor od podlahy až po klenbu. Vznikol okolo rokov 1508-1510 v dielni Majstra Pavla z Levoče. Dlhšie obdobie stál nepomaľovaný a nepozlátený. Dokončený bol v roku 1517. Majster Pavol dokonale ovládal geometrickú harmóniu gotickej architektúry. Celý oltár je komponovaný podľa sústavy kružníc a trojuholníkov. Každá vec má svoje presne určené miesto. Pri práci na tomto oltári sa zišli viacerí umelci. Majster Pavol navrhol, prepočítal oltár a zhotovil hlavné sochy. Maliari, ktorí pozlacovali oltár tiež vynikali. Hlavnú časť oltáru pozlacovali pravým lístkovým zlatom. Štít pozlacovali „falošným zlatom“, to znamená, že ho postriebрили a striebro pretreli priesvitným lakom. Ten vzbudzuje dojem, že je oltár celý pozlátený. Oltár je v podstate oltárom apoštolov aj keď je zasvätený patrónovi mesta sv. Jakubovi Apoštolovi. Apoštoli sú základom jeho ikonografie. Vytvárajú uzavretý ikonografický celok. „Ikonografia znamená spôsob zobrazovania predstáv, výjavov a postáv, najmä náboženských a mytologických.“⁵⁴. Skupiny dvoch alebo troch apoštolov vyrezal Majster Pavol z jedného kusa dreva. Na zatvorených krídlach oltára maľbami pokračuje ikonografia apoštolov. Ďalej dej pokračuje na otvorených krídlach oltára. Nie je podávaný v maľbe, ale v reliéfe. Hlavné sochy v oltárnej skrini predstavujú madonu s dieťaťom v náručí. Hlavné postavy, ktorých rozmery majú: Madona je vysoká 2,47m, sv. Jakub 2,32 m a sv. Ján 2,30 m sú vytvorené vždy z jedného kusa lipového dreva. Také obrovské dielo, ktoré

---

⁵³ Pozri príloha Obrázok 4

⁵⁴ Šaling, S. – Ivanová-Šalingová, M. – Maniková, Z.: *Veľký slovník cudzích slov*. 3 vyd. Bratislava: Samo, 2003. s. 545.

je vyhotovené z horľavého a škodcami ľahko napadnuteľného dreva prežilo takmer 500 rokov. Kostol pri tom viac krát horel, ohrozovali ho vojny a vážne ho poškodil červotoč. V rokoch 1654, 1752 a 1861 bol opravovaný.

Ďalšie oltáre nachádzajúce sa v kostole sv. Jakuba v Levoči:

- Oltár sv. Jánov
- Oltár sv. Anny
- Oltár sv. Petra a Pavla
- Oltár sv. Mikuláša
- Oltár sv. Kataríny
- Oltár sv. Michaela Archanjela
- Oltár 14 pomocníkov v núdzi
- Oltár Dobrého pastiera
- Oltár Panny Márie Snežnej
- Oltár Narodenia Pána
- Oltár Vir dolorum – Mateja Korvína
- Oltár dvoch Márií
- Oltár Vianočnej predely
- Oltár sv. Alžbety Durínskej
- Oltár Panny Márie Loretánskej
- Oltár sv. Jána Nepomuckého
- Oltárik sv. Kataríny z Vyšných Repáš

Okrem oltárov sa v Chráme sv. Jakuba nachádza množstvo vzácných sôch, ktoré stoja osobitne. Ich množstvo by mohlo vytvoriť zaujímavú a hodnotnú galériu. Niektoré boli zhotovované ako samostatne stojace plastiky. Iné mohli byť, alebo boli súčasťou oltárov. Napríklad: Ukrižovaný, Skupina Ukrižovaných v severnej predsieni, Skupina Ukrižovania na korvínskom oratóriu, Skupina Ukrižovania – baroková, Plastiky sv. Róchusa a Kozmasa, Pieta, Madona z Ulože a Jazdecká socha sv. Juraja.⁵⁵

---

⁵⁵ Porovnaj: *Chrám sv. Jakuba*. In www.chramsvjakuba.sk [online]. [cit. 2010-02-16]. Dostupné na internete: <<http://www.chramsvjakuba.sk/#hosjakuba>>.

Najvýznamnejším zariadením každého kostola je svätostánok. V ňom sa uchováva sviatosť oltára – podľa viery katolíkov telo Kristovo. Dnes sa nachádzajú svätostánky na oltároch. v Stredoveku sa Sviatosť oltárna uschovávala v tzv. pastofóriách. Väčšinou to boli výklenky v stene za oltárom, alebo boli vo forme vežičiek. „Pastofórium –cirk. miesto na úschovu hostie.“⁵⁶ V chráme sv. Jakuba v Levoči sú takéto pastofóriá tri. Najvýznamnejšie pastofórium je umiestnené vľavo od hlavného oltára. Má tvar veže. Jeho výška je 14,6 m. Bolo zhotovené približne v prvej polovici 15. storočia. Menej známe sú ďalšie dve pastofóriá. Obe sú umiestnené v dnešnej sakristii. Pôvodne bola samostatnou kaplnkou. V chráme sv. Jakuba v Levoči sa taktiež nachádza kazateľnica, organ, krstiteľnica, lavice, gotické okná, epitafy a mortuária a pamiatky umeleckého remesla. Mortuárium je „hist. ozdobný, honosný posmrtný erb s výpočtom hodností a zásluh.“⁵⁷

Charakter mesta je v súčasnosti kultúrno-historický. Každoročne navštívi významné kultúrne pamätihodnosti množstvo zahraničných aj domácich turistov. Začiatkom júla sa začína v Levoči Mariánska púť, ktorú navštívi množstvo pútnikov. Atraktívne pre turistov sú aj rekreačné zariadenia v Levočskej doline a cez zimu lyžiarske vleky v Závade. Zo športovísk sú v ponuke tenisové kurty, futbalový štadión, bowling a viacúčelová športová hala. V Levoči sa nachádzajú aj múzeá (SNM – Spišské múzeum, Múzeum špeciálneho školstva), a divadlo (Mestské divadlo). Uskutočňujú sa tam aj kultúrno-spoločenské podujatia ako Medzinárodný kultúrny festival Dni Majstra Pavla – plenér Majstra Pavla, Karpatský remeselný trh a Tajomná Levoča. Od 27. júna 2009 patrí Levoča do Zoznamu kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO.⁵⁸

Poprad – leží v Popradskej kotline, ktorá je súčasťou Podtatranskej kotliny. Je vstupnou bránou do Vysokých Tatier. Je najväčším mestom Spiša. Archeologické nálezy svedčia o tom, že toto územie bolo osídlené už v praveku. Dnešné mesto Poprad sa skladá z bývalých hornospišských miest a jednej bývalej osady. Pozostáva zo samotného Popradu. K nemu boli pripojené Spišská Sobota, Veľká, Stáže pod Tatrami, Matejovce a Kvetnica. Prvá písomná zmienka pochádza z roku 1256

---

⁵⁶ Šaling, S. – Ivanová-Šalingová, M. – Maniková, Z. : *Veľký slovník cudzích slov*. 3 vyd. Bratislava: Samo, 2003. s. 940.

⁵⁷ Šaling, S. – Ivanová-Šalingová, M. – Maniková, Z. : *Veľký slovník cudzích slov*. 3 vyd. Bratislava: Samo, 2003. s. 834.

⁵⁸ Porovnaj: Magula, A.: *Atlas slovenských miest*. 2 vyd. Bratislava: MAPA SLOVAKIA PLUS, 2007, s. 179.

z listiny kráľa Bela IV. Mestské výsady udelil Popradu v roku 1271 kráľ Štefan V. Obyvateľstvo sa zaoberalo najmä poľnohospodárstvom. Právo usporadúvať trhy mali v Spišskej Sobote od roku 1380. V tomto období sa tu sústreďoval obchod, vznikali cechy a bolo tu stredisko kultúrneho a administratívneho života piatich miest. Dnes tvoria tieto mestá Poprad. Mesto patrilo v rokoch 1412 – 1772 Poľsku. Vynikala tu vysoká úroveň remeselnej výroby (mäsiari, obuvníci, krajčíri a súkenníci). V 17. a 18. storočí mesto zaznamenávalo stavebný rozvoj. V súčasnosti je Poprad významným hospodárskym centrom Spiša. Prevažuje tu strojárka výroba, výroba bielej techniky a cestový ruch. Mesto sa nachádza vo významnej lokalite a blízkosťou Vysokých Tatier, Slovenského raja a ďalšími významnými pozoruhodnosťami Spiša. Preto začalo proces transformácie z priemyselného centra na centrum cestovného ruchu. Nachádzajú sa tu rôzne kultúrno-historické pamiatky. Rímskokatolícky Kostol sv. Egídia, ktorá pochádza z 13. storočia. Renesančná zvonica (Poprad) – pochádza z roku 1658. Rímskokatolícky Kostol sv. Juraja v Spišskej Sobote. Vzácný je interiér kostola. Hlavný oltár je dielom Majstra Pavla z Levoče. Patri k európskym umeleckým skvostom. Zvonica (Spišská Sobota), Socha Immaculaty (Spišská Sobota), Evanjelický kostol (Spišská Sobota), Mestský dom (Spišská Sobota), Rímskokatolícky Kostol sv. Štefana Kráľa (Matejovce), Zvonica (Matejovce) a Podtatranské múzeum.

Na Slovensku patrí Poprad medzi najväčšie strediská cestovného ruchu. Charakter mesta v súčasnosti je priemyselno-obchodný, kultúrno-historický a rekreačný. K tradičným aktivitám v tejto oblasti patrí letná a zimná horská turistika, vysokohorská turistika, cykloturistika, lyžovanie a spoznávanie histórie a kultúrnych pamiatok Spiša. Pribudol aj AquaCity – ide o komplex vnútorných a vonkajších bazénov. Nachádzajú sa tam bazény s termálnymi vodami, športoviskami, moderným kongresovým centrom a hotelmi. Priamo v meste sa nachádza krytá plaváreň, bowling, jazdectvo, zimný štadión a iné. Liečebné klimatické kúpele sa nachádzajú v mestskej časti Kvetnica. Nachádza sa tu aj múzeum (Podtatranské múzeum) a galéria (Tatranská galéria). K najvýznamnejším kultúrno-spoločenským podujatiam patria Májové folklórne dni, Popradská hudobná jar, Letný kultúry festival (RETRO show – Jánske ohne – v júni, Spišskosobotská historická noc – v auguste, Country

Stáže), Medzinárodný festival horských filmov, popradská hudobná jeseň a Tradičný vianočný jarmok.⁵⁹

Kežmarok – je mesto, ktoré leží pod Vysokými Tatrami. Patrí k Prešovskému kraju. Je centrom tradičného regiónu Spiš. Mestom preteká rieka Poprad. Už pred príchodom Sasov existovala na území dnešného Kežmarku slovanská osada. Vznikol zlúčením viacerých osád pôvodného slovanského obyvateľstva s osadou nemeckých kolonistov. „Prvá písomná správa o Kežmarku pochádza z roku 1251, keď Belo IV. daroval turčianskemu kláštoru dedinu Sasov pri kostole sv. Alžbety (villam Saxonum apud ecclesiam sancte Elisabeth).“⁶⁰ V roku 1269 uhorský panovník Belo IV. udelil Kežmarku mestské práva. Dovoľovali mešťanom voliť si richtára, farára, slobodne používať kostol s cintorínom atď. V 15. storočí bol Kežmarok už slobodným kráľovským mestom. Ako slobodné mesto získalo viaceré hospodárske aj politické privilégia – napríklad právo dvoch výročných trhov (1419), sporné právo skladu (1435), právo meča (1438) a právo používať erb (1463). Erbová listina je jedinou svojho druhu na Slovensku. Na listine sa erb umiestnil do stredu. Na ostatných listinách sa erb nachádza v ľavom hornom rohu. Hospodársky rozvoj mesta urýchlila výhodná poloha pri dôležitých obchodných cestách. Spájala Orient so severom Európy. V 15. – 19. storočí tu pracovalo 40 cechov. Preslávený boli farbiari, stolári, tkáči, súkenníci, zlatníci a ihlári. Súčasťou histórie boli aj časté boje. Jedna trvala vyše sto rokov s Levočou o právo skladu. Druhá trvala takmer 250 rokov, ktorú viedlo mesto s vlastným hradom. Centrom kultúrneho života bol kežmarský hrad. V meste pracovala aj kníhtlačiareň. Vydávala slovenské, maďarské, nemecké a latinské knihy. V 19. – 20. storočí v tomto meste pracovalo dokonca jedenásť tlačiarní. V súčasnosti v meste dominuje potravinársky, nábytkársky, drevospracujúci a elektrotechnický priemysel.⁶¹

Historické jadro Kežmarku bolo vyhlásené za mestskú pamiatkovú rezerváciu v roku 1950. Do zoznamu svetového dedičstva UNESCO je zapísaný drevený artikulárny evanjelický kostol. Ďalšie pamiatky v Kežmarku: Rímskokatolícky kostol Bazilika Minor sv. Kríža, Neskorogotický hrad a mestské opevnenie z 15. storočia,

---

⁵⁹ Porovnaj: Magula, A.: *Atlas slovenských miest*. 2 vyd. Bratislava: MAPA SLOVAKIA PLUS, 2007, s. 254-255.

⁶⁰ Varsik, B. *Pôvodné slovanské osídlenie Spiša a korene spišských miest*. : In *Spišské mestá v stredoveku*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1979. s. 17.

⁶¹ Porovnaj: Leikert, J. – Voječek, A.: *55 najkrajších miest a mestečiek Slovenska*. Bratislava: Príroda, 2007, s. 112-113.

Klasicistická Radnica, Evanjelické lýceum, Kostol Najsvätejšej Trojice, Nový evanjelický kostol, Kostol Navštívenia Panny Márie a Reduta. Listina s erbom umiestneným v strede bola zaradená medzi kultúrne pamiatky Slovenskej republiky.

Drevený artikulárny evanjelický kostol – bol postavený takmer pred 300 rokmi. V súčasnosti stojí vedľa Nového evanjelického kostola, ktorý pripomína mešitu. Drevený artikulárny kostol v Kežmarku pochádza z čias náboženskej neslobody protestantov. Kostoly sa mohli stavať len na predmestí za mestskými múrmi. Stavebným materiálom bolo drevo, ktoré bolo najlacnejším stavebným materiálom. Stavba sa musela postaviť na náklady evanjelickej cirkvi. Kostol je zasvätený sv. Trojici. Stavbu kostola financovali protestanti z celej Európy. Traduje sa, že pri stavaní pomáhali aj švédsky námorníci a preto vrch interiéru pripomína obrátenú provu lode a okná sú okrúhleho tvaru (ako na lodiach). Oltár zhotovil Ján Lerch z Kežmarku v rokoch 1718 – 1727. Organ, ktorý sa nachádza v kostole pochádza z rokov 1717 – 1720. Zhotovil ho levočský organár Vavrinec Čajkovský. Kežmarský organ je najstarším funkčným dvojmanuálovým orgánom svojho druhu na území Slovenska.

V súčasnosti patrí Kežmarok k najväčším a najkrajším spišským mestám. Žije tam približne 17 500 obyvateľov. Množstvo kultúrno-historických pamiatok veľmi dobre vplýva na rozvoj cestovného ruchu. Kežmarok má v súčasnosti kultúrno-historický a výchovno-vzdelávací charakter. V Kežmarku sa nachádzajú aj múzeá (Múzeum Kežmarok – Hrad, Múzeum historického nábytku, Múzeum Dr. Alexandra), galérie (Galéria Barónka, Galéria u sediaceho anjela), kino (Kino Iskra), a knižnica (Mestská knižnica Kežmarok). Kežmarok bol v minulosti slobodným kráľovským mestom. Slávu Kežmarku šírili umelci, spisovatelia, básnici, kupci ale aj vynikajúci remeselníci. Na slávne remeselná a cechové tradície nadviazal od roku 1991 festival ľudových remesiel pod názvom Európske ľudové remeslo. Dnes je festival remesiel vyhľadávaným medzinárodným kultúrno-spoločenským podujatím. Počas druhého júlového týždňa sa na tri dni Kežmarok premení na trh remesiel. Podujatiu predchádza historický sprievod mestom a slávnostné otvorenie. Úlohou šermiarov je potom dobyť hradby a bránu, ktorá v tieto dni zdobí námestie aj je vstupnou bránou do areálu. Nachádza sa tam vyše sedemdesiat dobových stánkov pre remeselníkov. Viac ako 180 remeselníkov a ľudových umelcov zo Slovenska a zahraničia predvádza pred zrakmi návštevníkov do päťdesiat druhov remesiel. Pod

ich rukami sa rodia zaujímavé výrobky z dreva, prútia, slamy, kože, šúpolia, hlíny, kovu, skla a iných materiálov. Tieto výrobky je možné si zakúpiť priamo na mieste. Vždy býva aj pripravený bohatý kultúrny program plný zábavy, humoru a folklóru na miestnom amfiteátri. Vystupujú tam umelci a rôzne folklórne súbory zo Slovenska, Českej republiky, Poľska, Maďarska, Francúzska a iných. Ďalšími významnými kultúrno-spoločenskými podujatiami sú Lokal Life – hudobný festival (koná sa v auguste), Fest easy 009 a Literárny Kežmarok (celoslovenská súťaž žiakov základných a stredných škôl).⁶²

4.1.3 Dolný Spiš

Spišská Nová Ves – je to mesto, ktoré leží v Košickom kraji. Je označované za vstupnú bránu do Národného parku Slovenský raj. Už v dobe veľkomoravskej ríše bolo územie na ktorom leží Spišská Nová ves osídlená slovanským obyvateľstvom. Dokazujú to archeologické nálezy na území stredného Spiša. Po tatárskom vpáde zostalo na území málo obyvateľstva. Preto panovník pozýval kolonistov. Posledné archeologické výskumy ukázali, že starí Slovania žili na dnešnom území Spišskej Novej Vsi už v období Veľkomoravskej ríše. Prvá písomná zmienka pochádza z roku 1268. Už v 14. storočí sa tu ťažili rudy medi, striebra, železa a pracovali tu huty. Rozkvet baníctva nastal až v 18. a začiatkom 19. storočia. V roku 1412 – 1772 sa dostala s inými spišskými mestami do poľského zálohu. Nepokoje a vojny sa ich až tak nedotkli. Dostávali výhody od uhorských aj poľských panovníkov. Spišská Nová Ves počas týchto rokov vyrástla na jedno z najväčších zálohovaných miest. Najstarší cech bol kováčsky z roku 1436. V roku 1778 vznikla Provincia 16 spišských miest. Spišská Nová Ves sa dostala na ich čelo. Bola významným remeselníckym a baníckym mestom. Viaceré priemyselné podniky na spracovanie antimónu, olejkáreň, farbiareň, tkáčovňa, tehelňa a iné vznikali od začiatku 19. storočia. Najstaršia bola výroba papiera od roku 1676. Najvýznamnejšou historickou pamiatkou mesta je Kostol Nanebovzatia Panny Márie zo 14. storočia. Na námestí stoja ďalšie významné stavby, ako klasicistický evanjelický kostol, radnica s dvojramenným schodiskom, secesná budova Reduty a viaceré meštianske domy. K Múzeu Spiša patrí provinčný dom.

---

⁶² Porovnaj: Magula, A.: *Atlas slovenských miest. 2 vyd. Bratislava: MAPA SLOVAKIA PLUS, 2007, s. 139-140.*

V súčasnosti sa Spišská Nová Ves stala obchodným, kultúrnym a priemyselným centrom stredného Spiša. Vďaka zahraničným investíciám má v hospodárskom živote rastúci význam strojárská výroba. Vzrastá tam aj mlynsko-pekársky a mäsový priemysel. Stala sa významným strediskom cestovného ruchu. Ponúka množstvo aktivít od spoznávania histórie, kultúrno-historických pamätihodností cez kultúrno-spoločenské aktivity a športové podujatia. V blízkosti sa nachádza Národný park Slovenský raj. K dispozícii sú náučné chodníky, turistické chodníky a značené cyklotrasy. V okolí mesta sa nachádza niekoľko lyžiarskych stredísk, množstvo terénov pre skalolezcov, rybárov, vodákov a hubárov. Vyhliadkové lety nad roklinami Slovenského raja s panorámou Vysokých Tatier organizuje aeroklub. V meste sa nachádza najmladšia zoologická záhrada na Slovensku. Priamo v Spišskej Novej Vsi sa nachádza množstvo športovísk (krytá aj letná plaváreň, umelá ľadová plocha, zimný štadión, tenisová hala, tenisové kurty a iné), hotelov, penziónov a turistických ubytovní. Z možností, ktoré sa nachádzajú v meste a okolí poskytujú veľa možností poznávanie a celoročnú rekreáciu. Nachádzajú sa tu múzeá (Múzeum Spiša - vybudoval sa tu rozsiahly zbierkový fond so zastúpením prírodovedných, historických, hudobnovedných, etnografických a umelecko-historických zbierok), galéria (Galéria umelcov Spiša - zameriava sa na zhromažďovanie a spracovanie výtvarných diel z regiónu Spiša. Zbierky tejto galérie tvoria diela regionálnych autorov od druhej polovice 19. storočia až po súčasnosť). V Spišskej Novej Vsi sú najvýznamnejšími kultúrno-spoločenskými podujatiami (Spišský trh a Spišské výstavné trhy, Trh ľudových remesiel, Musica Mobilis – medzinárodný festival, Letné promenádne koncerty).⁶³

Gelnica – je mesto ležiace v Košickom kraji. V 12. storočí do Gelnice prichádzajú prisťahovalci, kolonisti ako do iných miest na Spiši. Vznikla ako banské mesto v druhej polovici 13. storočia. Nie je známe v ktorom roku jej prvé privilégia udelil Belo IV. Predpokladá sa, že asi v 60. rokoch 13. storočia. V okolí mesta sa ťažilo striebro, zlato, meď a železná ruda. Výraznejšie sa v 18. storočí rozvinuli remeslá, najmä rezbári, kováči, kožušníci, klinciari, medovníkari. V roku 1892 postavili v Gelnici prvú elektrárňu na území Slovenska. V okolí sa začiatkom 20. storočia ťažila a spracovávala ortuť. V meste sa nachádzajú kultúrno-historické

---

⁶³ Porovnaj: Magula, M.: *Atlas slovenských miest. 2 vyd. Bratislava: MAPA SLOVAKIA PLUS, 2007, s. 316-317.*

pamiatky: Gotický kostol Nanebovzatia Panny Márie – patrí k najstarším stavebným pamiatkam mesta. V roku 1992 vyhlásili centrum Gelnice za pamiatkovú zónu. Na námestí sa nachádza skupina domov, v ktorých bývali majitelia baní. Tí tvorili najvyššiu spoločenskú vrstvu v meste. Dominantou námestia je bronzová socha modliaceho sa baníka.

Gelnica a jej okolie má veľký potenciál pre rozvoj cestovného ruchu. V súčasnosti je charakter mesta kultúrno-historický. Nachádzajú sa tu vhodné podmienky na turistiku a lyžovanie. Kojšovská hoľa, Panský vrch, Volovec, Formanská skala sú výhľadovým bodom, ku ktorým smerujú turistické chodníky. 2 kilometre od mesta je vzdialená rekreačná oblasť Turzovské kúpele. Na Kojšovú hoľu vychádza z Gelnice 40 kilometrová označená cyklocesta. V meste sa nachádza umelá ľadová plocha, tenisové kurty a futbalový štadión Banícke múzeum. Cez túto oblasť prechádza takzvaná Gotická cesta. Mapuje najvýznamnejšie pamiatky gotiky na Spiši a Gemeri. K najvýznamnejším kultúrno-spoločenským podujatiam patria (Gelnický jarmok – koná sa v auguste, „Na baňu kopajú“ – koná sa v septembri a Vianočné trhy – v decembri).⁶⁴

4.2 Hrady na Spiši

Stredoveké hrady predstavujú pestrú vzorku opevnených sídel historického Spiša. Na pomerne malom území sa nachádza celé spektrum hradov. Slúžili ako súkromné rezidencie významných príslušníkov šľachty, ako sídla člena panovníckeho rodu, alebo ako mestské hrady. Kamenná hradná architektúra sa objavuje na vyspelom Spiši už v 12. storočí. Kľúčovým objektom regiónu je Spišský hrad. Záujem turistov o prehliadku spišských hradov rastie. Všetky tri sprístupnené spišské hrady (Spišský hrad, hrad Ľubovňa a Kežmarský hrad) zaznamenali zvýšenie návštevnosti. Najviac návštevníkov tradične zaznamenali na Spišskom hrade. Najväčší záujem majú turisti pochádzajúci zo Slovenska a Poľska. Významné skupiny návštevníkov prichádzajú aj z Českej republiky, Nemecka, Rakúska a Maďarska.

---

⁶⁴ Porovnaj: Magula, M.: *Atlas slovenských miest. 2 vyd. Bratislava: MAPA SLOVAKIA PLUS, 2007, s. 112.*

4.1.1 Spišský hrad

Spišský hrad patrí medzi najrozsiahlejšie zrúcaniny na Slovensku.⁶⁵ Zároveň patrí aj k najrozsiahlejším v strednej Európe. Patrí k národnej kultúrnej pamiatke od roku 1958. Spolu s okolitými pamiatkami (Spišské Podhradie, Spišská Kapitula a Kostol sv. Ducha v Žehre) bol Spišský hrad ako historický celok zaradený do Svetového kultúrneho dedičstva UNESCO od roku 1993. Skala, na ktorej sa nachádza bola osídlená už v mladšej a neskorej dobe kamennej. Zrúcaniny sa rozprestierajú na travertínovej kope s názvom Spišský hradný vrch. V podobe rozľahlého hradiska sa slovanské osídlenie lokalizovalo na susednej planine vyvýšeného Dreveníka. Spišský hrad⁶⁶ vznikol v 12. storočí na mieste staršieho slovanského hradiska. Centrum románskeho, župného hradu tvorila mohutná kruhová obytná veža v strede opevnenia. Rozkladala sa na najvyššom bode hradného brala. Veža bola krátko po svojom vzniku zničená. V prvej tretine 13. storočia postavili v mohutnom opevnení priestraný poschodový románsky palác. Krátko na to vznikla hradná kaplnka, ktorá slúžila županovi, prípadne prepoštovi. Usídlili sa na úpätí hradu vo vežovej stavbe v priestore dnešného románskeho predhradia. Bol jedným mála z hradov, ktoré odolali tatárskemu vpádu v roku 1241. Napriek tomu sa zosilnilo jeho opevnenie. V roku 1249 sa na Spišskom hrade vytvorilo vhodné miesto na stavbu veže a paláca. Tak vznikol prepoštý palác. V 14. storočí pribudlo k hradu nové veľké nádvorie. V 15. storočí hrad získal Ján Jiskra z Brandýsa. Najskôr dal postaviť na úbočí pod hradom malú opevnenú pevnosťku a potom opevnenie veľkého nádvoría. Hrad tak dostával pomaly dnešnú rozlohu a podobu. V roku 1464 ho panovník daroval šľachticom Imrichovi a Štefanovi Zápoľským. Zmodernizovali ho a dobudovali. V období renesancie patrili Thurzovcom a Csákyovcom, ktorí horný hrad dopĺňali stále novými stavbami. Začiatkom 18. storočia majitelia hrad opustili. Prestal vyhovovať šľachtickým nárokom na bývanie. V roku 1780 podľahol požiaru a prestal plniť svoju funkciu. Od toho času je hrad zrúcaninou.

Na základe archeologického a historicko-architektonického výskumu sa v roku 1970 začala komplexná a pamiatková obnova hradnej ruiny. Rozsiahly objekt sa postupne rekonštruuje. Priestory hradných objektov sú verejnosti sprístupnené v sezóne od mája do októbra. Verejnosti sú tu sprístupnené viaceré objekty. Na

---

⁶⁵ Pozri príloha Obrázok 5

⁶⁶ Pozri príloha Obrázok 6

dolnom nádvorí sa nachádza takzvaná náučná trasa. Jej súčasťou sú zachované a rekonštruované základy kruhovej pevnosti Jiskových vojsk (z 15. storočia). Ďalšími prístupnými objektmi sú barbakan západnej brány stredného nádvorja (zo 14. storočia), základy pravekej stavby kultového charakteru, ako aj základy časti hospodárskych budov (zo 17. storočia). V hornom hrade sa v roku 1985 prístupnila historická expozícia. Prezentuje doklady o osídlení hradného brala od najstarších čias až po výstavbu hradu. Nachádzajú sa tam aj dokumenty politickej a vojenskej moci šľachty, s dôrazom na bojovú techniku hradu (v 15. až 16. storočí). Spišskí župani ovládali región z mocného Spišského hradu, cirkevní hodnostári riadili jeho duchovný život spoza hradieb Spišskej Kapituly.⁶⁷

Spišské Podhradie je mesto na Slovensku, ktoré leží v Prešovskom kraji. Je úzko späté s minulosťou Spišského hradu a Spišskej Kapituly. V 12. storočí bolo podhradím Spišského hradu. V nasledujúcom storočí sa z neho vyvinulo mestečko nezávislé od hradu. Prvýkrát sa spomína v listine z roku 1249. Leží medzi dvoma zo štyroch centier Spiša a to Spišským hradom a Spišskou Kapitulou. V 14. storočí sa zo Spišského Podhradia vyvinulo významné stredisko remesiel. V meste sa v súčasnosti nachádza renesančná radnica z roku 1546, renesančné a barokové remeselnícke a meštianske domy, kostol a kláštor milosrdných bratov.⁶⁸

Spišská Kapitulka bola pôvodne samostatná obec.⁶⁹ Od roku 1948 je mestskou časťou Spišského Podhradia. Je cirkevným mestečkom, ktorý leží na kopci. Vyvinula sa v 12. storočí okolo kostola. Sídlom spišského prepošstva kapituly bola od polovice 13. storočia. V 17. storočí sa vyvíjala ako mesto a bola obohnaná hradbami. Od roku 1776 bola sídlom spišského biskupstva. Je mestskou pamiatkovou rezerváciou. Dominantnou stavbou je neskororománska katedrála sv. Martina z rokov 1245 -1273. V súčasnosti je v Spišskej kapitule zachovaný hradobný múr s dolnou a hornou bránou a domy koniarov. Nachádza sa tu neskororenesančný biskupský palác a hodinová veža.⁷⁰

V okolí Spišského hradu sa nachádzajú historické a kultúrne pamiatky. Dreveník sa nachádza juhovýchodne od Spišského Podhradia. Zaraďuje sa do

---

⁶⁷ Porovnaj: Fiala, A.: *Spišský hrad*. Martin: Osveta, 1988, s. 29-82.

⁶⁸ Porovnaj: Fiala, A.: *Spišský hrad*. Martin: Osveta, 1988, s. 121-122.

⁶⁹ Pozri príloha obrázok 7

⁷⁰ Porovnaj: Fiala, A.: *Spišský hrad*. Martin: Osveta, 1988, s. 118-120.

prírodnej pamiatkovej rezervácie. Dreveník je považovaný za jeden z najväčších a najstarších travertínových vrchov na Slovensku. Dreveník má rozsiahle mechanické rozrušenie (jaskyne, skalné veže, pukliny a iné). Národnou prírodnou rezerváciou vedie žltoznačkovaný nenáročný turistický chodník. Ako sme už spomínali Spišský hrad, Spišská Kapitula a kostol Sv. Ducha v Žehre boli zapísané 11.12.1993 do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO.

4.1.2 Hrad Ľubovňa

Založenie hradu sa kladie do 2. polovice 13. storočia.⁷¹ Najstaršia zmienka pochádza z roku 1311. Spojí na vápencovom brale pod mestom Stará Ľubovňa. Najstaršiu časť hradu tvorí hlavná veža a gotický palác. V čase svojho vzniku sa zaradil do systému pohraničných hradov. Zabezpečoval ochranu poľsko-uhorskej hranice a dôležitú obchodnú cestu. V roku 1412 sa stal sídlom poľských starostov zálohovaných spišských miest. V roku 1553 hrad úplne vyhorel. Hrad sa rekonštruoval a bol postavený barokový palác a kaplnka. V minulosti sa preslávil stretnutiami korunovaných hláv a ukrývaním poľských korunovačných klenotov. Výraznými prestavbami v 16. a 17. storočí sa zmenil na veľkú renesančnú pevnosť. Po roku 1772 po skončení poľského zálohu začal hrad chátrať. V roku 1945 hrad prevzal do vlastníctva štát. Od roku 1950 slúži hrad muzeálnym cieľom Okresného vlastivedného múzea.⁷²

Prehliadka hradu začína vstupom cez hlavnú bránu. V prvej budove je umiestnená dokumentácia histórie hradu v rôznych časových obdobiach. Z nádvorja sa nám naskytne krásny výhľad na okolie hradu. K zaujímavostiam patrí podzemná chodba, ale aj veža s výhľadom na pohorie Pieniny. Do veže vedie viac ako sto úzkych strmších schodov. V minulosti v nej bolo väzenie. Nachádza sa v najstaršej časti hradu Ľubovňa. Expozícia v histórii používanie kočov, bicyklov a iných dopravných prostriedkov, či nástrojov sa nachádza pod bránou, ktorá vedie do najstaršej časti hradu. V ďalších častiach hradu sa nachádzajú vystavené remeselnícke potreby, historický nábytok, obrazáreň s portrétmi majiteľov hradu, a výstava dobových šiat. Dá sa tu navštíviť aj hradná baroková kaplnka sv. Michala zo 17. storočia a studňa.

---

⁷¹ Pozri príloha Obrázok 8

⁷² Porovnaj: Chalupecký, I.: *Hrad Ľubovňa*. Martin: Osveta, 1987, s. 15-97.

Pod hradom Ľubovňa sa nachádza Ľubovniansky skanzen. Je to národopisná expozícia v prírode. Predstavuje kultúrne hodnoty etnicky zmiešaného regiónu severovýchodného Spiša a severozápadného Šariša. Po stáročia vedľa seba žili Slováci, Nemci, Rusíni, Gorali a Židia. Najcennejším exponátom je zrubový gréckokatolícky kostol sv. Michala archanjela z Matysovej (1883). Drevené obytné domy zo začiatku 20. storočia majú najpočetnejšie zastúpenie v expozícii. Výber exponátov je bohatý. Okrem predmetov dennej potreby tu nájdeme aj výrobné nástroje doplnkových zamestnaní obyvateľov (drotári, debnári, obuvníci, stolári a tkáči). V obytných domoch sa nachádzajú aj ukážky ľudových zvykov (narodenie, svadba, Vianoce a Veľká noc). K ďalším objektom patria hospodárske stavby (maštale, stodoly, sýpky, studne) a technické stavby (mlyn, kováčska dielňa a stolárska dielňa). V prírodnom amfiteátri v skanzene sa počas letnej sezóny organizujú folklórne vystúpenia a vystúpenia iných súborov.

4.1.3 Kežmarský hrad

Kežmarský hrad je jediným úplne zachovaným hradom na Spiši.⁷³ Je prístupný verejnosti, s expozíciami a muzeálnymi zbierkami. Stojí na mieste kostola z 13. storočia. Prvými majiteľmi hradu boli Imrich a Štefan Zápoľský. V roku 1462 bol prestavaný na hrad a v 17. storočí na zámok. Kežmarský hrad je hradný komplex mestského typu. Vznikol za účelom obrany mesta. Prvá písomná zmienka pochádza z roku 1463. V roku 1528 ich vlastnila rodia Lasky, v roku 1571 Ján Rueber a v rokoch 1579 – 1684 ho vlastnili štyri generácie rodiny Thököly. Posledným majiteľom hradu bol Ferdinand Rueber. V roku 1702 ho odkúpilo mesto Kežmarok. V roku 1575 hrad vyhorel. Vtedajší majiteľ ho dal obnoviť. V 17. storočí hrad prestavali dva krát. Taliansky umelci vyzdobili interiéry štukovou dekoráciou. Pri mestských hradbách postavili prepychové koniarne. Úpravy hradu zavŕšili v roku 1658 vybudovaním rannobarokovej zámockej kaplnky. V roku 1931 zriadili vo veži Mestské múzeum. Približne v roku 1960 začala rekonštrukcia hradu. Súčasťou boli archeologické a architektonické výskumy. Pôvodne mal dvojité hradby s vodnou priekopou. Dodnes sa zachovalo vnútorné opevnenie so systémom bášť a s vnútornou vežou. Ďalej sa zachovalo severné krídlo a západné vnútorné krídlo (pravdepodobne malo hospodársky charakter). V súčasnosti je hrad prístupný cez vstupnú štvorbokú

---

⁷³ Pozri príloha Obrázok 9

vežu. V minulosti v nej bol kedysi padací most. V hrade sa nachádzajú stále expozície ako sú: archeológia (nálezy archeologického výskumu v Kežmarku a jeho okolí), cechy a remeslá (nájdeme tu používané pracovné náradia, vývesné štíty jednotlivých cechov a mnoho iných), radničná miestnosť (obsahuje časti zariadenia z niekdajšej kežmarskej radnice a symbolov privilégií mesta Kežmarok), expozícia zbraní (vystavené sú tu strelné zbrane – kuše, hákovnice, pištole, rôzne druhy dýk, mečov a iných), rodiny Thököly, lekárň, hladomorňa, vyhliadková veža. Kežmarok v 19. a začiatkom 20. storočia (expozícia obsahuje politický rozvoj počas revolučných rokov 1848 – 1849, hospodársky rozvoj mesta, kultúru, spoločenský život), galéria (historické portréty z tvorby spišských maliarov, zo zbierok múzea), hradná kaplnka a expozícia Kežmarok a Vysoké Tatry (je venovaná vzťahom Kežmarčanov k Tatrám, začiatky horského osídlenia regiónu pod Tatrami). Kežmarský zámok je sídlom múzea (založené v roku 1928). Má vlastivedný charakter týkajúce sa Kežmarku a najbližšieho okolia zameraný na spoločenské vedy (história, národopis, archeológia a umelecká história). Hrad sa udržiava a drobné opravy sa vykonávajú až dodnes.⁷⁴

5 PRÍRODNÉ DEDIČSTVO REGIÓNU

Celé územie sa nachádza v oblasti Západných Karpát. Územie Spiša má rozmanitý charakter v tvárnosti terénu a geologickej stavbe. Región Spiš je obklopený najvýznamnejšími a najvyššími slovenskými horstvami. Príroda je neobyčajne pestrá a rozmanitá. Nachádzajú sa tu úrodné nížiny, zachované lesy, kotliny, husto zalesnené pohoria. Divoká horská krajina je vytvarovaná dávnymi ľadovcami. Zo severnej strany Spiš lemujú Vysoké Tatry a Belianske Tatry. Hranica postupne prechádza do Pienin s riekou Dunajec na severe. Z východu ho uzatvára masív Branisko v Levočských vrchoch. Spišsko-gemerské Rudohorie na juhu postupne nadväzuje na bralá a rokliny Slovenského raja. Poklady tvoriace kvalitu kultúrnej krajiny Spiša môžeme nájsť nie len v lesoch, rašeliniskách a mokrad'och, ale aj v charakteristických vzhladoch parkových areálov pri kostoloch, kaštieľoch a mestách. Svoje skvosty ukrýva tiež pod povrchom. Sú to systémy jaskýň v Slovenskom raji. Z nich sú sprístupnené Stratená jaskyňa, Dobšinská ľadová jaskyňa a jaskyňa Psie diery. V tomto regióne sa nachádza množstvo minerálnych

---

⁷⁴ Porovnaj: *Kežmarský hrad*, In *Slovankia.travel*, [online]. [cit. 2010-03-20]. Dostupné na internete: <<http://www.slovakia.travel/entitaview.aspx?l=1&idp=2191>>.

prameňov. Niektoré sú využívané iba ako zdroj pitnej vody, iné majú aj liečivé účinky (Vyšné Ružbachy, Smolník alebo Baldovce). Horúca voda z minerálnych prameňov tiež zásobuje termálne kúpaliská, travertínové jazierko vo Vyšných Ružbachoch alebo zábavný park Aquacity v Poprade. Pre adrenalínových nadšencov a vysokohorských turistov je tu možnosť výstupu na hlavný hrebeň Vysokých Tatier – na vrcholy Kriváň, Gerlachovský štít, Lomnický štít či Rysy. Tieto hrebene ležia v nadmorských výškach nad 2 500 m. Kvôli extrémnej náročnosti niektorých úsekov napríklad Gerlachovský štít sú výstupy povolené iba v sprievode horského vodcu.

5.1 Tatranský národný park TANAP

Tatry sú pohraničné pohorie. Samostatné Tatry sa delia na Východné a Západné Tatry. Východné Tatry ležia prevažne v regióne Spiš a Západné Tatry na Liptove a Orave. Pôsobením vody sa na území Tatier vytvorilo množstvo jaskýň. V súčasnosti je ich zmapovaných okolo 330. Prevažne sú krasového charakteru s kvapľovou výzdobou a jazierkami. Pre verejnosť je väčšina z nich uzavretá. Najnavštevovanejšia je Belianska jaskyňa. Jej dĺžka je 3,5 km a sprístupnených je 1 275 m. V Tatrách majú svoje vlastné pomenovanie jazerá ľadovcového pôvodu, ktoré sa nazývajú pleso. Na Slovensku je najväčšie Veľké Hincovo pleso (20,08 ha, 53 m, 1 946 m n. m.). Najznámejšie je Štrbské pleso a Popradské pleso. Medzi najznámejšie vodopády patria Vodopády Studeného potoka, Obrovský vodopád a Vodopád Skok. Pozdĺž celých Tatier prechádza Turistická magistrála (turistický chodník). Jednotlivé tatranské chodníky vedú cez doliny a končia buď na štítoch, plesách alebo horských chatách.

Tatranský národný park sa nachádza na severe stredného a východného Slovenska v Tatrách. Je jedným z deviatich národných parkov na Slovensku. V roku 1949 bol vyhlásený za národný park na Slovensku. Patrí k najstarším národným parkom Slovenska. TANAP sa skladá z územia národného parku a z ochranného pásma. V Tatranskej Lomnici sídli správa národného parku. TANAP mal pôvodne rozlohu 510 km². V súčasnosti má rozlohu 738 km² a ochranné pásmo má 307 km². Spolu tvorí TANAP 1045 km². Obsahuje 600 km turistických chodníkov. V parku sa nachádza 16 označených a udržiavaných cyklistických trás. Spolu s poľskou časťou Tatier boli v roku 1993 vyhlásené organizáciou UNESCO za Biosférickú rezerváciu Tatry. TANAP predstavuje veľmi zaujímavú a jedinečnú vysokohorskú oblasť

v Západných Karpatoch. V národnom parku prevláda horské, studené až veľmi studené podnebie. Existujú tu veľké rozdiely medzi zimnými a letnými teplotami. Snehová pokrývka sa tu udržuje 150 až 250 dní v roku. Je to najchladnejšie a najvlhkejšie územie na Slovensku. Najvyšším štítom je Gerlachovský štít s výškou 2655 m n. m. Ako sme už spomínali nachádza sa tu najväčšie a najhlbšie pleso na Slovensku Veľké Hincovo pleso. Má hĺbku 53,7 m a rozlohu 20,08 ha. Park je dôležitý pre svoju rozmanitú flóru a faunu. Najvýznamnejšou zložkou TANAP-u sú lesy. Dve tretiny chráneného územia pokrývajú smrekové alebo smrekovo-jedľové lesy. Nachádza sa tu množstvo druhov živočíchov ako napríklad tatranský kamzík a svišť. Okrem svojho hlavného poslania, ktorým je ochrana mimoriadnych prírodných hodnôt slúži územie národného parku aj pre potreby rekreácie, športu, poznávania, liečby a turistiky. Ročne navštívi národný park takmer 5 miliónov návštevníkov. Múzeum TANAP-u sa nachádza v Tatranskej Lomnici. Nachádzajú sa tu prírodovedné, ochranárske, etnografické a historické expozície. Herbár liečivých rastlín mnícha Cypriána z Červeného Kláštora (18. storočie) patrí k najcennejším exponátom. Prírodovedná expozícia múzea znázorňuje geologickú stavbu Západných, Vysokých a Belianskych Tatier. Prírodoochranárska časť rozpráva o histórii ochrany prírody, o činnosti Horskej služby a súčasnom vedeckom výskume na území TANAP-u. Asi 5 minút chôdze je časť expozície tatranskej prírody koncipovaná ako botanická záhrada v teréne.

5.2 Pieninský národný park PIENAP

Pieniny patria medzi nesporné turistické atrakcie. Celé územie Pienin sa rozprestiera v okresoch Kežmarok a Stará Ľubovňa. Pieninský národný park sa nachádza v severnej časti Slovenska. Pozdĺž hraničí s Poľskou republikou. Nachádza sa na severnej časti Spiša, ktoré je tiež nazývané Zamagurie. V roku 1932 sa stal prvým Medzinárodným prírodným parkom v Európe. Na našom území sa nachádzajú nižšie vrcholky, ako napríklad Holica (828 m. n. m.). Najkrajšie vrchy sa nachádzajú na poľskej strane. PIENAP bol vyhlásený za národný park v roku 1967 a v roku 1997 bol rozšírený o ďalšie územie. Na území časti Pienin sú vyhlásené národné parky. Na Slovensku je to Pieninský národný park (PIENAP) a na poľskej strane je to Pieninski Park Narodowy (PPN). V súčasnosti má Pieninský národný park štyri zóny. Zóna A s piatym stupňom ochrany, zóna B so štvrtým stupňom ochrany, zóna C s tretím stupňom ochrany a zóna D tú tvoria rozvojové územia obcí. Pôvodné lesy boli

bukové, jedľové a kvetnaté. V dolinách Dunajca sa zachovali prevažne podhorské lužné lesy. Zo živočíchov sa tu nachádzajú napríklad rys ostrovid, jastrab veľký a v riekach rak riečny. Pieniny sa delia na tri časti Spišské Pieniny, Centrálné Pieniny a malé Pieniny. Plavba na goralských pltiach po Dunajci je hlavnou atrakciou Pienin. Ročne sa po rieke Dunajec splavia tisíce ľudí. Splav je vhodný aj pre osoby, ktoré nikdy nesedeli v člne. Po ukončení splavu, ktorý má úsek 18 km sa dá vrátiť pešo po náučnom chodníku popri rieke.

5.3 Národný park Slovenský raj

Národný park Slovenský raj sa nachádza vo východnej časti Slovenska v oblasti Spiša. V roku 1946 bol vyhlásený za chránenú krajinnú oblasť. V roku 1988 bol preorganizovaný na národný park. Je považovaný za jednu z najkrajších prírodných oblastí na Slovensku. Patrí medzi najmladší národný park na Slovensku. Leží v severovýchodnej časti Slovenského Rudohoria a juhovýchodnej časti Fatransko-tatranskej oblasti. Oblasť Slovenského raja chráni Národný park Slovenský raj. Patrí medzi deväť národných parkov, ktoré sa nachádzajú na Slovensku. Je preň charakteristický členitý terén s roklinami, potokmi a vodopádmi. Pre turistov sú prístupné formou chodníkov. V náročnejších častiach sú k dispozícii technické pomôcky. V súčasnosti má rozlohu približne 210 km². Nachádza sa na území okresov Spišská Nová Ves, Poprad a Rožňava. Pretekajú ním rieky Hnilec a Hornád. Územie patrí medzi mierne teplé až mierne vlhké podnebie. Najkrajšie obdobie je koncom leta a začiatkom jesene. V Slovenskom raji je voda dôležitou zložkou krajiny. Toto územie má pomerne bohaté zdroje podzemných vôd. Nachádza sa tu množstvo vodopádov. Niektoré dosahujú výšku aj niekoľko desiatok metrov. Medzi najznámejšie a najkrajšie vodopády v Slovenskom raji patria Korytový vodopád, Misové vodopády, Obrovský vodopád, Terasový vodopád, Veľký vodopád a iné. Lesy pokrývajú až 90 % územia parku. Ide najmä o jedľovo-bukové lesy. Najvyšším vrchom je Predná hoľa (1545 m.n.m.). Je výnimočný svojou faunou a flórou. Rastú tu mnohé vzácne vysokohorské druhy. Žije tu 165 druhov ohrozených až kriticky ohrozených živočíšnych druhov. Nájdeme tu vlka, rysa, kunu, orla skalného, myšiaka hôrneho a severského, sokolov, kamzíka vrchovského a iné druhy živočíchov. V potokoch a vodných nádržiach žijú rôzne druhy ako napríklad rak riečny, pstruh dúhový a salamandra škvrnitá. Slovenský raj je bohato vyvinutý podzemný kras. Nachádza sa v ňom vyše 436 jaskýň. Najznámejšia je Dobšinská

ľadová jaskyňa. Od roku 2000 je zaradená na listinu UNESCO. Patrí medzi najvýznamnejšie ľadové jaskyne na svete. Nachádza sa na juhozápadnom okraji už spomínaného parku Slovenský raj. Vchod do jaskyne je na severom svahu vrchu Duča. Leží v nadmorskej výške 969 m. n. m. Dosahuje dĺžku 1483 m. K jaskyni je prístup z osady Dobšinská ľadová jaskyňa, ktorá leží medzi Popradom a Rožňavou. Hlavnú časť predstavuje obrovská dutina, ktorá klesá od povrchového otvoru do hĺbky 70 m. Vznikla preborením skalných podláh. V súčasnosti je z väčšej časti vyplnená ľadom. Miestami ľad siaha až po strop a rozdeľuje jaskyňu na samostatné časti. Ľadová výplň sa tu vyskytuje v rôznych formách. Hrúbka ľadu presahuje na niektorých miestach až 25 cm. V jaskyni sa vyskytujú tieto druhy netopierov: netopier obyčajný, fúzatý, ostrouchý a svetlý. Patrí medzi národné prírodné pamiatky. Ďalšími jaskyňami vyskytujúcimi sa v Slovenskom raji sú Stratená jaskyňa, ktorá je prepojená spolu s jaskyňou Psie diery. Tieto dve jaskyne spolu dosahujú dĺžku 21,987 m. Táto lokalita predstavuje významnú paleontologickú lokalitu. Doposiaľ tu bolo objavených 14 druhov netopierov a aj nový druh roztoča. Stratenú jaskyňu objavili v roku 1972 a spolu s jaskyňou Psie diery bola prepojená v roku 1994. V Slovenskom raji sa nachádza aj množstvo turisticky atraktívnych lokalít. Zo severnej strany sú mimoriadne príťažlivé krasové planiny, vodopády a už spomínané jaskyne, v ktorých nechýba ani množstvo historických dokumentujúcich pamiatok o osídľovaní Spiša a celého Slovenska. Na juhu Slovenského raja sú v krásnej prírode roztrúsené osady. Každá z nich má bohatú banícku minulosť. Dnes sa využívajú väčšinou na rekreačné účely. V letnej sezóne si užijú milovníci vodných športov a pešej turistiky. V zimnej sezóne je obľúbeným športom lyžovanie. Vyskytujú sa tu možnosti aj vynikajúcich peších túr. Takmer celý južný Spiš leží v povodí rieky Hornád. V rámci celého Spiša leží najnižšie, preto sa nazýva južný. Svojimi výnimočnými krásami je Slovenský raj jedným z najkrajších národných parkov v Strednej Európe.

5.4 Národný park Nízke Tatry NAPANT

Národný park Nízke Tatry (NAPANT) sa nachádza medzi údoliami riek Váh a Hron. Jeho ochranné pásmo zaberá celé horské pásmo Nízkyh Tatier. Má rozlohu 728 km² a ochranné pásmo 1102 km². Je rozlohou najväčším národným parkom na Slovensku. Jeho dĺžka je takmer 100 km a nadmorská výška jeho najvyšších štítov presahuje 2000 m n. m. Park bol založený v roku 1978. V roku 1997 sa jeho plocha

zredukovala. Najvyšším vrchom je Ďumbier 2043 m. n. m. Popri Vysokých Tatrách sú najvýznamnejšie turistické a lyžiarske centrum na Slovensku. Najväčšou atraktivitou Nízkyh Tatier sú mnohopočetné krasové javy. Približne 70 % rozlohy územia zaberajú lesy. Podstatnú časť pokrývajú smrekovo-bukovo-jedľové a smrekové lesy. Rozľahlosť územia je perspektívna pre zachovanie veľkých cicavcov ako sú medveď, rys a vlk. Symbolom tohto parku je medveď hnedý. Územie NAPANT-u poskytuje množstvo turisticky atraktívnych lokalít. V súčasnosti je v Nízkyh Tatrách päť verejnosti prístupných jaskýň (Demänovská kvapľová jaskyňa Slobody, Demänovská ľadová jaskyňa, Bystrianska jaskyňa, Jaskyňa mŕtvych netopierov a Važecká jaskyňa). Najdlhšou jaskyňou v Nízkyh Tatrách je Demänovská kvapľová jaskyňa Slobody s 23 km labyrintom. Vrbické pleso v Demänovskej doline je najväčším plesom v parku. Vyskytuje sa tu množstvo termálnych vôd, z ktorých najznámejšou je Korytnica. Peším turistom je k dispozícii viac ako 840 km značených turistických trás a 15 náučných chodníkov. Milovníci zjazdového lyžovania si prídu na svoje na upravených tratiach (v strediskách Jasná, Čertovica, Liptovský Ján). V lete je obľúbeným športom cykloturistika na odporúčaných cyklotrasách. Pri tejto činnosti sa dajú spoznávať historické zaujímavosti a tradičná ľudová architektúra. Na svoje si prídu aj priaznivci skialpinizmu, snowboardingu aj netypických adrenalínových športov (paragliding, vyhliaďkové a športové lety). Po celoročnej túre si turisti môžu oddýchnuť na termálnom kúpalisku so šiestimi bazénmi v Bešeňovej, alebo na prírodnom či krytom kúpalisku v Liptovskom Jáne. V súčasnosti je najväčším lákadlom tohto regiónu novovybudovaný Aquapark Tatralandia. Územie NAPANT a hlavne jeho ochranné pásmo bolo, je a bude ovplyvňované hospodárskou činnosťou človeka. Územie národného parku svojou rozmanitosťou, výskytom mnohých vzácných druhov flóry a fauny, hodnotnými krasovými výtvormi, minerálnymi prameňmi je určené priamo k tomu, aby sa stalo jednou z najvyhláďavanejších oblastí turistiky.

5.5 Minerálne pramene a kúpele

Minerálne vody sú vzácnym a výnimočným bohatstvom Slovenska. Minerálne vody sa dostali do povedomia ľudí už v dávnej minulosti. Už v stredoveku postavili možnosti liečebného a technického využitia a hojnosť ich výskytu Slovensko do popredia. Podľa kvality a charakteristických vlastností dostávali pramene názvy. Tie sa objavovali aj v prvých písomnostiach. Hustá sieť zlomov mozaiky je prístupnou

cestou teplej a minerálnej vody vyvierajúcej z hlbín zeme na zemský povrch. Ich rozloženie na území republiky je nerovnomerné. Rozšírenejšie sú pramene s vyššou teplotou ako studené. Slovensko je síce bohaté na množstvo prameňov minerálnych vôd, ale nie je bohaté na množstvo vody vytekajúcej alebo využiteľnej z týchto prameňov. Termálne pramene sú u nás najväčšie na množstvo vody.

Najznámejšie minerálne kúpele nachádzajúce sa v severovýchodnej časti Spiša sú Vyšné Ružbachy. Vlastné kúpele sa nachádzajú powyše obce, ktorá má taký istý názov. Výdatné pramene liečivej termálnej vody boli príčinou vzniku samotnej obce a kúpeľov. Medzi kúpeľmi majú mimoriadne postavenie. Vznikli pri výdatných minerálnych prameňoch na východnom úpätí Spišskej Magury. Ležia vo výške 623 m. n. m. v doline Zálažného potoka. Obklopujú ich ihličnaté lesy. V prekrásnom horskom prostredí sa liečia najmä ochorenie nervového systému, srdcovo-cievne ochorenia, choroby tráviaceho ústrojenstva a iné. Zvláštnosťou kúpeľov Vyšné Ružbachy je jazierko KRÁTER. Kráter má priemer má 20 m a hĺbku 3 m, je ohraničené travertínovým valom s termálnou vodou. Je naplnené termálnou vodou v prameňa Izabela. Od roku 1967 je chráneným prírodným výtvorom. Pekná okolitá príroda poskytuje množstvo pešej turistiky, zimné lyžovanie, ktoré rozvíjajú cestovný ruch. K dispozícii je osem lyžiarskych vlekov s rôznym stupňom náročnosti. Turisti môžu absolvovať aj vyhladkovú jazdu na saniach, kvalitné bežkové trasy, turistické výlety po trasách v okolí Vyšných Ružbách, Slovenského raja či Vysokých Tatier. Zaujímavým výletom môže byť návšteva už spomínaného Lubovnianskeho hradu, múzea ľudovej architektúry v prírode, splaviť Dunajec a navštíviť expozíciu v múzeu Červený Kláštor. Milovníkov histórie predovšetkým poteší návšteva Spišského hradu, historického centra Levoče a návšteva kaštieľa v Strážkach. Región má rozmanitú a krásnu prírodu. Tá je atraktívna nie len pre domácich, ale aj zahraničných turistov. V regióne sa nachádza viac ako 80 minerálnych prameňov, ktoré majú rôzne chemické zloženie. Väčšina z nich je verejne prístupná.

Lubovnianske kúpele ležia na juhovýchode od Starej Lubovne. Nachádza sa tam niekoľko minerálnych prameňov. Z bývalých kúpeľov sa tu zachovali iba malé jazierko, dva minerálne pramene a lesopark so vzácnymi druhmi drevín. V súčasnosti predstavujú Lubovnianke kúpele zaujímavú rekreačnú oblasť. Kúpele patria k vhodnému oddychovému centru v každom ročnom období.

Kúpele Nový Smokovec patria medzi klimatické liečebné miesta. Sú situované v centre Tatranského národného parku (TANAP). V strednej Európe majú najstaršiu tradíciu. Boli prvé, v ktorej sa začali liečiť pacienti aj v zime. Postupne sa rozširovali aj služby turizmu a vyrástol tu aj lyžiarsky areál. Nachádzajú sa v prostredí Vysokých Tatier. Nový Smokovec má ako klimatické kúpele horského charakteru ideálnu polohu na zalesnenom južnom svahu, pri úpätí Slavkovského štítu. Kúpele ležia uprostred zelene ihličnatých lesov v centre tatranských osád.

Kúpele Štrbské pleso sú najvyššie položené klimatické kúpele na Slovensku. Ležia v nadmorskej výške 1351 m, v západnej časti Vysokých Tatier. Štrbské pleso je aj vyhľadávaným strediskom letnej rekreácie a zimných športov. Priaznivo vplývajú na ochorenia dýchacieho systému.

ZÁVER

V diplomovej práci sme sa venovali spišskému regiónu, priblížili sme si jeho históriu, vývoj a dejiny. Načrtli sme aj vplyv tohto regiónu na cestovný ruch. Dospeli sme k záverom, že spišský región patrí medzi najatraktívnejšie miesta nielen na Slovensku, ale aj v celej strednej Európe. Spiš patril medzi chudobné poľnohospodárske oblasti. Zemiaky sa tu začali pestovať v 18. storočí. Neskôr sa stal jednou z najdôležitejších zemiakárskych oblastí na Slovensku. Každý región žil vlastným životom. Vznikali tam vlastné nárečia, kroje a ľudová slovesnosť. Obyvatelia jednotlivých regiónov sa rozlišujú aj povahou, kultúrnymi návykmi a vzdialenosťou. Vďaka ideálnej polohe Spiša, patrí k jeho najväčším atrakciám neuveriteľná krása reliéfu a tatranskej prírody. Spišský región dostal do daru veľmi prekrásnu a pestrú prírodu. Zo severu Spiš lemujú štíty Vysokých Tatier, ktoré prechádzajú cez Belianske Tatry. Jedinečná scenéria Pienin s riekou Dunajec poskytuje množstvo turisticky atraktívnych lokalít. Z východu uzatvára Spišský región Levočské pohorie. Juh lemuje Spišsko-gemerské Rudohorie. Tatry priťahujú množstvo horolezcov, v zime lyžiarov, ale aj bežných turistov. Pre svoj čistý vzduch slúžia k liečbe chorých na respiračné choroby. Existuje tu hustá sieť sanatórií a kúpeľných zariadení. Slovenský raj priťahuje tiež každoročne množstvo turistov a milovníkov prírody. Svojou jedinečnou krásou tu človeka dokáže nadchnúť príroda. Podobne je na tom aj Zamagurie a Pieniny. Počas stáročí poskytovalo Rudohorie obživu obyvateľom mestečiek a dedín. Najdôležitejším zdrojom obživy bolo baníctvo, spracovanie drahých kovov, medi a železa. Obrovské ihličnaté lesy pokrývajú značnú časť Spiša a slúžia na obživu obyvateľstva, ale aj na turistiku. V lete sa na lúkach a poľanách pasú ovce a dobytok. V zime slúžia zimným športom. Dejiny Spiša sú veľmi pohnuté. Územie bolo osídlené už dávnej minulosti. Slovania sa tu usadili v 5. – 6. storočí. Vznikla tu veľmi hustá sieť miest a mestečiek. Neskôr osídlili horské oblasti rusínski pastieri. Sever dodnes obývajú Gorali, ktorí hovoria poľským nárečím.

Venovali sme sa aj kultúrnym pamiatkam a najdôležitejším Spišským mestám. Spiš je popretkávaný jedinečnými historickými pamiatkami. Nachádzajú sa tu prírodné zákutia európskeho aj svetového významu. Vzácné pamiatky sa nachádzajú v každej dedine. Turista ak chce vidieť viaceré pamiatky svetoznámej

úrovne, nemusí prejsť ani 100 km. Hodnota a bohatstvo pamiatok sa nachádza v tom, že na Spiši v súčasnosti existujú pamiatky zapísané do Zoznamu svetových prírodných a kultúrnych pamiatok UNESCO. Nachádza sa tu množstvo miest s historickým jadrom. Najvýznamnejším mestom, ktoré malo pre zrod Spišského regiónu z hľadiska rozvoja a kultúrneho charakteru je Levoča. Bola počas najväčšieho rozmachu Spiša politickým, duchovným, kultúrnym ekonomickým a administratívnym centrom. Takmer polovica z mestských pamiatkových rezervácií Slovenska sa nachádza na Spiši. Množstvo iných pamiatok najmä gotickej a renesančnej architektúry, sochárstva, maliarstva, zlatníctva a ostatného umeleckého remesla je súčasťou tohto regiónu. Pri návšteve Spišského regiónu by ste si nemali nechať ujsť gotické pamiatky na Gotickej ceste, mesto Levoča – oltár sv. Jakuba od Majstra Pavla, Spišský hrad, Spišská Kapitulka, Kostol sv. Ducha v Žehre (tieto pamiatky sú zaradené do svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO). Veľmi atraktívna je aj turistika, cykloturistika a iné športy v Slovenskom raji. V zimnom období si užijú milovníci zimných športov ako lyžovanie, snowboarding v Ski Plajsy Krompachy na Kojšovskej holi. Nielen z hora je Spiš krásny, ale ponúka nádheru aj pod povrchom. Spiš poskytuje aj ďalšie turistické atrakcie ako návšteva jaskýň Dobšinská ľadová jaskyňa, Stratená jaskyňa. Na ceste zo Spišského Podradia smerom na Levoču sa nachádza Spišský salaš, ktorý ponúka typické spišské aj slovenské jedlá. Spiš je bohatý aj na rôzne vzácne a chránené rastliny a živočíchy. Svedčí o tom aj to že sa tu nachádza viacero chránených území aj národné parky ako sú Tatranský národný park (TANAP), Pieninský národný park (PIENAP), Národný park Slovenský raj a Národný park Nízke Tatry (NAPANT). V každom ročnom období si na svoje určite prídu milovníci prírody a vyznávači horských športov. Nachádza sa tu aj množstvo minerálnych prameňov. Na pitie sa používa voda z Baldoviec a z Novej Ľubovne, termálna voda vo Vrbove sa využíva na kúpanie a liečivá voda sa vyskytuje vo Vyšných Ružbachoch na liečenie rôznych chorôb.

Na Spiši žili vždy ľudia rôznych etník, národností a náboženstiev. Etnická bohatosť Spiša vytvára rôznorodosť ľudovej kultúry. Ľudová architektúra, kroje, zvyky piesne, tance a ľudové remeslo splýva harmonicky s ostatnou hmotnou aj duchovnou kultúrou a okolitou prírodou. Najväčšie bohatstvo má krajina vo folklóre a v ľudových tradíciách. Spiš patrí v duchovných dejinách k lokalitám slovenského

národa, ktoré svojím dozrievaním v čase znásobujú význam kultúrnych procesov na území Slovenska, ale aj za jeho regionálnymi hranicami. Tento región má dnes jedinečnú šancu priaznivo pôsobiť ako základ moderného historického vedomia svojho kraja, ale aj národa.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

BOROVSKÝ, J. – SMOLKOVÁ, E. – NIŇAJOVÁ, I. *Cestovný ruch – trendy a perspektívy*. Bratislava: IURA EDITION, 2008. 280 s. ISBN 978-80-8078-215-3.

BOSÁK, M. *Zvyky a tradície na Slovensku*. Prešov: Spoločnosť Michala Bosáka, 2006. 235 s. ISBN 80-8073-398-8.

ĎURČEK, J. *Spiš – turistický sprievodca*. Bratislava: Šport, 1979. 200 s.

Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. 1. diel. Bratislava: Veda. 1995. 454 s. ISBN 80-224-0234-6.

Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. 2. diel. Bratislava: Veda. 1995. 418 s. ISBN 80-224-0235-4.

FIALA, A. *Spišský hrad*. Martin: Osveta, 1988. 166 s.

Geografia – remeslá. In *Gymzeliezovce.edu.sk* [online]. [cit. 2010-03-18]. Dostupné na internete: <http://www.gymzeliezovce.edu.sk/geo/web/ref_remesla.htm>.

HRIC, A. a kol. *Slovenský raj – turistický sprievodca*. Bratislava: Šport. 1976. 164 s.

HOMZA, M. - ŽIFČÁK, F. - SROKA, S. A. *Historia Scepusi: Dejiny Spiša*. Bratislava, Kraków: Univerzita Komenského, Uniwersytet Jagiellonskiego, 2009. 662 s. ISBN 978-80-968948-2-6.

CHALUPECKÝ, I. *Hrad Lubovňa*. Martin: Osveta, 1987. 107 s.

Chrám sv. Jakuba. In *chramsvjakuba.sk* [online]. [cit. 2010-02-16]. Dostupné na internete: <<http://www.chramsvjakuba.sk/#hosjakuba>>.

JANKOVIČ, V. Spišská historiografia. In *Spišské mestá v stredoveku*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 159-169.

Kežmarský hrad. In *Slovnakia.travel* [online]. [cit. 2010-03-20]. Dostupné na internete: <<http://www.slovakia.travel/entitaview.aspx?l=1&idp=2191>>.

LACIKA, J. *Slovensko – turistický sprievodca*. 2. vyd. Bratislava: Príroda, 2006. 207 s. ISBN 80-07-01478-0.

- LACIKA, J. *Vysoké Tatry*. Bratislava: DAJAMA, 2001. 194 s. ISBN 80-88975-34-4.
- LEIKERT, J. - VOJČEK, A. *55 najkrajších miest a mestečiek Slovenska*. Bratislava: Príroda, 2007. 150 s. ISBN 978-80-07-01521-0.
- LENOVSKÝ, L. a kol. *Cestovný ruch a kultúrne dedičstvo*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2008. 168 s. ISBN 978-80-8094-229-8.
- MAGULA, A. *Atlas slovenských miest*. 2. vyd. Bratislava: MAPA SLOVAKIA PLUS, 2007. 437 s. ISBN 978-80-8067-171-6.
- MICHALOVÁ, V. *Služby a cestovný ruch: súvislosti, špecifiká, cesta rozvoja*. 2. vyd. Bratislava: Sprint, 2001. 523 s. ISBN 80-88848-78-4.
- NOSÁLOVÁ, V. - PALIČKOVÁ, J. *Naše kroje*. Bratislava: Mladé letá, 1988. 289 s.
- ONDREJKA, K. *Malý lexikón ľudovej kultúry Slovenska*. 2. vyd. Bratislava: Mapa Slovakia Plus, 2008. 280 s. ISBN 978-80-8067-196-9.
- ORIEŠKA, J. *Sprievodcovská činnosť v cestovnom ruchu*. Banská Bystrica: Dali-BB, 2007. 189 s. ISBN 978-80-89090-35-8.
- Ottova praktická encyklopédia Slovensko. Praha: Ottovo nakadatelství. 2007. 672 s. ISBN 978-80-7360-668-8.
- Pamiatková rezervácia. In *Wikipédia: slobodná encyklopédia*. [online]. [cit. 2010-03-24]. Dostupné na internete: <http://sk.wikipedia.org/wiki/Pamiatkov%C3%A1_rezerv%C3%A1cia>.
- Pamiatková zóna. In *Wikipédia: slobodná encyklopédia*. [online]. [cit. 2010-03-26]. Dostupné na internete: <http://sk.wikipedia.org/wiki/Pamiatkov%C3%A1_z%C3%B3na>.
- PATÚŠ, P. a kol. *Manažment regiónu a strediska cestovného ruchu*. Banská Bystrica: Cestovateľ, 1997. 160 s. ISBN 80-967649-1-8.
- PAVELČÍKOVÁ, M. – MAČURA, R. – ŠTEVÍK, M. *Lubovniansky hrad*. Stará Lubovňa: Lubovnianske múzeum, 2002. 59 s. ISBN 80-968783-9-5.

PROCHOTSKÝ, S. *Ludový odev na Spiši*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1990. 161 s. ISBN 80-85174-39-1.

Slovenské tradičné remeslá – krátke historické charakteristiky slovenských tradičných remesiel. In *Gemerart.szm.com*. [online]. [cit. 2010-03-15]. Dostupné na internete: <<http://www.gemerart.szm.com/remesla.htm>>.

Spiš. In *Tanecnydom*. [online]. [cit. 2010-03-04]. Dostupné na internete:<www.tanecnydom.sk/buxus/generate_page.php?page_id=780>.

Spišská župa (Uhorsko). In *Wikipédia: slobodná encyklopédia* [online]. [cit. 2010-03-06]. Dostupné na internete:<http://sk.wikipedia.org/wiki/Spi%C5%A1_%28%C5%BEupa%29>.

Spišský región. In *Ťaháky-referáty.sk*. 2007. [online]. [cit. 2010-02-25]. Dostupné na internete: <<http://tahaky-referaty.sk/Spissky-region/20389/>>.

SUCHÝ, M. Spišské mestá v poľskom zálohu. In *Spišské mestá v stredoveku*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1974. s. 55-84.

Súčasný stav kultúrneho dedičstva na Slovensku. In *Culture.gov*. [online]. [cit. 2010-03-31]. Dostupné na internete:<http://www.culture.gov.sk/pk/LIPT_12_02_02/material.htm>.

Svetové dedičstvo UNESCO. In *Wikipédia: slobodná encyklopédia* [online]. [cit. 2010-03-17]. Dostupné na internete:<http://sk.wikipedia.org/wiki/Svetov%C3%A9_dedi%C4%8Dstvo_UNESCO>.

ŠALING, S. – IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. – MANÍKOVÁ, Z. *Veľký slovník cudzích slov*. 3. vyd. Bratislava: Samo, 2003. 1375 s. ISBN 80-89123-02-3.

ŠÁŠKY, L. Umenie stredovekého Spiša. In *Spišské mestá v stredoveku*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 133 – 153.

ŠTEVÍK, M. Sídlná štruktúra kopijníckych osád, cestná sieť, strážne a zásekové miesta na Spiši v stredoveku. In *Z minulosti Spiša*. Levoča: Spišský dejepisný spolok, 2002. ISBN 80-966964-7-5. s. 51-59.

TOMAS, M. Zamagurie v portálnych súpisoch v 16. a 17. storočí. *In K dejinám Podolínca a novovekého Spiša*. Stará Ľubovňa: Ľubovnianske múzeum, 2006. ISBN 80-969234-3-9. s. 170 -178.

VARSÍK, B. Pôvodné slovanské osídlenie Spiša a korene spišských miest. *In Spišské mestá v stredoveku*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1974. s. 11-16.

VLADÁR, J. *Umenie dávneho Spiša*. Bratislava: Pallas, 1978. 128 s.

ZSOLDOS, A. Vznik Spišského komitátu. *In K stredovekým dejinám Spiša*. Stará Ľubovňa: Ľubovnianske múzeum, 2003. ISBN 80-96890-2-8. s. 15-27.

ŽIFČÁK, F. K identifikácii najstarších kopijníckych rodín. *In K stredovekým dejinám Spiša*. Stará Ľubovňa: Ľubovnianske múzeum, 2003. ISBN 80-96890-2-8. s. 43.